

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

KOSOVA TÜRKLERİNİN AZINLIK HAKLARI

(1974-2008)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Şeyma TOPRAK

BURSA - 2020

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**KOSOVA TÜRKLERİNİN AZINLIK HAKLARI
(1974-2008)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Şeyma TOPRAK

Danışman:

Dr. Öğr. Üyesi Kader ÖZLEM

BURSA - 2020

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 12/08/2020

Tez Başlığı / Konusu: **KOSOVA TÜRKLERİNİN AZINLIK HAKLARI (1974-2008)**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 180 sayfalık kısmına ilişkin, 12/08/2020 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (*Turnitin*)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı 13'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

15.09.2020

ŞEYMA TOPRAK

Adı Soyadı:

Öğrenci No: 7017160014

Anabilim Dalı: ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Programı: TEZLİ YÜKSEK LİSANS

Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi KADER ÖZLEM - 12.08.2020

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Kosova Türklerinin Azınlık Hakları” (1974-2008) başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

15.09.2020

Adı Soyadı: Şeyma TOPRAK
Öğrenci Numarası: 701716014
Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler
Programı: Uluslararası İlişkiler
Statüsü: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar adı ve Soyadı: Şeyma TOPRAK

Üniversite: Bursa Uludağ Üniversitesi

Enstitü: Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Bilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Tezin Niteliği: Yüksek Lisans Tezi

Sayfa Sayısı: IV + 194

Mezuniyet Tarihi: 09.09.2020

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Kader ÖZLEM

KOSOVA TÜRKLERİNİN AZINLIK HAKLARI

(1974-2008)

Sırp tarih anlayışında büyük bir travmayı temsil eden 1389 tarihli Kosova Savaşı ile birlikte Kosova, Osmanlı Devleti tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Anadolu'dan bölgeye iskân ettirilen Türk nüfus doğrultusunda bölgede Türk varlığı kalıcı hale gelmiştir. Balkan Savaşları ile birlikte Osmanlı Devleti'nden ayrılan Kosova'dan Müslüman/Türk nüfusun göçü başlamış geride kalan Türk nüfus azınlık konumuna düşerek Sırp Krallığı topraklarında Müslüman azınlıklar olarak yer almıştır. Sırp egemenliği döneminde, Osmanlı Devleti dönemini esaret olarak tanımlayan Sırp tarih anlayışı doğrultusunda, Müslümanlara yönelik baskılar söz konusu olmuştur. Bunun yanı sıra Arnavut-Sırp etnik uyuşmazlığının ana merkezi olan Kosova'da azınlık olarak bulunmak Türkleri diğer Balkan Türklerinden farklı bir konuma yerleştirmiştir. Çalışmada, Kosova'daki Türk azınlığının durumu, siyasi, hukuki statüsü Balkan Savaşları sonrası süreçten bağımsızlığa uzanan çizgide mercek altına alınmıştır. Bu kapsamda ilk olarak azınlığa ilişkin teorik açıklama yapılmış ardından tarihsel gelişmeler doğrultusunda Kosova Türklerinin durumu, hakları analiz edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kosova, Azınlık, Türkler, NATO, Türkiye.

ABSTRACT

Name and Surname: Şeyma TOPRAK

University : Uludag University

Institution: Social Science Institution

Field: : International Relations

Branch: International Relations

Degree Awarded: Master

Page Number: IV + 194

Degree Date: 09.09.2020

Supervisor: Asst. Prof. Kader ÖZLEM

THE MINORITY RIGHTS OF TURKS IN KOSOVO

(1974-2008)

With the Kosovo War of 1389, which represents a great trauma in the Serbian conception of history, Kosovo began to be ruled by the Ottoman Empire. Turkish presence in the region has become permanent in line with the Turkish population displaced from Anatolia to the region. The migration of the Muslim/Turkish population from Kosovo, which separated from the Ottoman Empire with the Balkan Wars, started and the remaining Turkish population fell into a minority and took place as Muslim minorities in the territory of the Serbian Kingdom. During the Serbian sovereignty, in line with the Serbian understanding of history, which defines the Ottoman Empire period as slavery, there was oppression against Muslims. In addition, being a minority in Kosovo, which is the main center of the Albanian-Serbian ethnic conflict, placed Turks in a different position than other Balkan Turks. In the study, the situation, political and legal status of the Turkish minority in Kosovo are examined in the line extending from the post-Balkan Wars to independence. In this context, firstly a theoretical explanation about the minority was made, and then the situation and rights of Kosovo Turks were analyzed in line with historical developments.

Keywords: Kosovo, Minority, Turks, NATO, Turkey.

ÖNSÖZ

Balkan Savaşları ile birlikte Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki egemenliğinin son bulmasıyla bölgeden Anadolu'ya büyük çaplı bir göç hareketi başlamış, geride kalan Müslüman/Türk nüfus ise bölgeyi ele geçiren devletlerin egemenliği altına girmiştir. Yaşanan mezalim ve göçlerle sayıları giderek azalan Müslüman/Türk nüfus toplumun çoğunluğu karşısında azınlık konumunda yer almıştır. Bu kapsamda, gerek Osmanlı Devleti gerek Türkiye Cumhuriyeti devleti döneminde 'Balkanlar' tarihi ve kültürel yakınlığın dışında özellikle "geride kalan" Türk nüfus bakımından önemli bir mahiyete sahip olmuştur. Dolayısıyla, Balkanlar'daki Türk diasporasının siyasi durumu ve hukuki statüsü, hakları akademik çalışmalar bakımından önemli konu başlıklarından birini oluşturmaktadır.

Bu doğrultuda çalışmada, Türkiye'nin Balkanlar'daki diasporası bağlamında Kosova'daki Türk topluluğunun siyasi durumu, hukuki statüsü, hakları, azınlık kavramına ilişkin teorik çerçeve doğrultusunda analiz edilerek tarihsel süreç içerisindeki gelişmeler doğrultusunda irdelenmiştir. Balkanlar'ın bir minyatürü olma niteliğini taşıyan Sosyalist Yugoslavya Federasyonu sınırları içinde özerk bölge statüsünde yer alan Kosova'nın bağımsızlığa uzanan mücadelesinde ulusal kimliğini koruma mücadelesi veren bir Türk topluluğu karşımıza çıkmaktadır.

Çalışma sürecince, hoşgörü ve yardımlarını eksik etmeyen, motive edici bir yaklaşımla her daim desteğini sürdüren danışmanım Sayın Dr. Öğretim Üyesi Kader Özlem'e özel teşekkürlerimi sunmak isterim. Ayrıca çalışma sürecince anlayışı ve desteğiyle yanımda olan sevgili annem Nermin Toprak'a teşekkürlerimi iletmek isterim.

Bursa, 2020

Şeyma TOPRAK

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE: AZINLIK KAVRAMI VE ULUSLARARASI BELGELERDE AZINLIK HAKLARI KONUSU

1. Azınlık Kavramı.....	4
1.1. Azınlığın Tanımlanması	5
1.2. Azınlık Olmanın Ölçütleri	7
1.3. Azınlık Çeşitleri	8
1.3.1. Dinsel Azınlık.....	8
1.3.2. Dilsel Azınlık	8
1.3.3. Etnik Azınlık	9
1.3.4. Ulusal Azınlık.....	9
2. Azınlık Haklarının Uluslararası Alanda Korunması.....	10
2.1. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Azınlık Hakları Konusu.....	11
2.2. Soğuk Savaş Dönemi ve Sonrasında Azınlık Hakları Konusu.....	13
2.2.1. Birleşmiş Milletler (BM) Çerçevesinde Azınlık Hakları Konusu	13
2.2.1.1. BM Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi (KSHS).....	15
2.2.1.2. Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişiler Hakkında BM Genel Kurul Bildirgesi	15

2.2.2. Avrupa Konseyi Çerçevesinde Azınlıklar Hakları Konusu.....	17
2.2.2.1. Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı	17
2.2.2.2. Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşme (UAKÇS)...	18
2.2.3. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Çalışmalarında Azınlık Hakları Konusu.....	19
2.2.3.1. Kopenhag Belgesi	20
AGİT’in 1990 tarihli <i>Kopenhag Belgesinde</i> azınlık hakları konusunda AGİT s	
2.2.3.2. Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı	20
2.2.3.3. Cenevre Raporu.....	21
3. Azınlık Hakları Konusu ve Kosova Türkleri	21

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL ÇERÇEVE: BALKAN SAVAŞLARI’NDAN MILOŞEVIÇ’E KADAR OLAN DÖNEMDE KOSOVA TÜRKLERİNİN AZINLIK HAKLARI

2.1. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı’nın Kuruluşu.....	33
2.2. Krallık Döneminde Uygulanan İskân Politikaları ve Kosova Türkleri.....	37
2.2.1. Vidovdan Anayasası ve Kosova Türkleri	39
2.3. 1937 Yılındaki Memorandum ve Türklere Etkileri	40
2.4. İkinci Dünya Savaşı’nda Yugoslavya ve Kosova Türkleri	41
3. Tito Yugoslavya’sı Döneminde Kosova ve Türkler (1945-1974)	46
3.1. 1974 Anayasası’na Kadar Kosova ve Türkler.....	46
3.1.1. Türk Varlığının Yeniden Tanınması ve Türkçe Eğitimin Başlaması	50
3.1.2. Kosova’dan Türkiye’ye Göç.....	51
3.1.3. 1960’lı Yıllardaki Yasal Düzenlemelerin Kosova Türklerine Etkileri.....	53
3.1.4. “1952-1967” Kitlesele Göçü ve Türkiye’ye Göç	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1974 YUGOSLAVYA ANAYASASI'NDAN NATO MÜDAHALESİNE KADAR OLAN DÖNEMDE KOSOVA TÜRKLERİNİN AZINLIK HAKLARI

1. 1974 Yugoslavya Anayasası Düzenlemeleri İtibarıyla Kosova Türklerinin Azınlık Hakları.....	63
1.1. 1974 Anayasası ve 1977 Dil ve Yazıların Hak Eşitliğinin Sağlanmasına İlişkin Yasa Kapsamında Kosova Türklerinin Durumu	65
2. 1974 Anayasası'ndan Miloşeviç'e Kadar Olan Dönemde Kosova Türklerinin Azınlık Hakları.....	67
2.1. Yugoslavya'nın Taraf Olduğu Uluslararası Sözleşmelere Göre Kosova Türklerinin Durumu	69
2.2. Milliyetçiliğin Yükselişi ve Kosova Türkleri.....	72
4. Yugoslavya'da Miloşeviç'in İktidara Gelmesi ve Kosova'da Özerkliğin Kaldırılması	78
4.1. Miloşeviç'in Milliyetçilik Söylemleri ve Kosova Türkleri	82
4.2. Yugoslavya'nın Dağılma Süreci ve Kosova.....	84
4.3. 1990'lı Yıllarda Kosova Türkleri	90
4.4. NATO Müdahalesi Öncesi Yükselen Gerilim ve Kosova Türkleri.....	98

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK SÜRECİNDE KOSOVA TÜRKLERİNİN AZINLIK HAKLARI

1. NATO Müdahalesi Döneminde Kosova ve Türkler	107
2. NATO Müdahalesi Sonrasında Kosova ve Türkler	114
2.1. Türk Temsil Kurulu.....	116
2.2. 2001 Yılındaki Anayasal Çerçeve ve Türklere Etkisi	122
2.3. Kosova'nın Bağımsızlık Süreci ve Kosova Türkleri.....	125
3. Bağımsız Kosova Cumhuriyeti'nde Türk Azınlığın Siyasi, Sosyal ve Hukuki Statüsü	134

3.1. Siyasal Haklar.....	135
3.2. Sosyal ve Ekonomik Haklar	138
3.3. Dilin Kullanımı, Eğitim Hakkı ve Dini İnanç Özgürlüğü	141
4. Kosova Cumhuriyeti'nin Türkiye ile İlişkileri Bağlamında Kosova Türkleri.....	150
4.1. Türkiye'nin Kosova'daki Faaliyet Alanları ve Kosova Türkleri Politikası	151
4.2. Kosova Türklerinin Güncel Sorunları	158
SONUÇ	163
KAYNAKÇA.....	170

KISALTMALAR

- AB:** Avrupa Birliği
ABD: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT: Avrupa Güvenliği ve İşbirliği Teşkilatı
AK: Avrupa Konseyi
BM: Birleşmiş Milletler
BMGK: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
JNA: Yugoslavya Halk Ordusu
KDTP: Kosova Demokratik Türk Partisi
KFOR: Kosova Koruma Gücü
KSHS: Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi
LDK: Kosova Demokratik Birliği
MC: Milletler Cemiyeti
NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
UAKÇS: Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi
UNCHR: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu
PDK: Kosova Demokratik Partisi
TDB: Türk Demokratik Birliği
YFHC: Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti
YKP: Yugoslavya Komünist Partisi
YSFC: Yugoslavya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti
SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UÇK: Kosova Kurtuluş Ordusu
UNMIK: Birleşmiş Milletler Kosova Misyonu
THC: Türk Halk Cephesi
AVNOJ: Yugoslavya Antifaşist Ulusal Konseyi
SKP: Sırbistan Komünist Partisi

GİRİŞ

Slavların Balkan Yarımadası'na gelmesinin ardından belirli bir süre Türk kökenli Bulgar Hanlarının elinde kalan Kosova, daha sonra Bizans'ın bölgeyi ele geçirmesiyle 10. yüzyılın ortalarına kadar Bizans'ın hâkimiyeti altında kalmıştır. 13. yüzyılın ilk yarısında ise Sırp Krallığı topraklarına dâhil olan Kosova'da Sırp-Slav hâkimiyeti 1389 yılına kadar devam etmiştir. Bu savaşla birlikte Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına giren Kosova'da Anadolu'dan bölgeye iskân ettirilen Türk nüfusla birlikte Türk varlığı kalıcı hale gelmiştir.

Balkan Savaşları dönemine kadar Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında bulunan Kosova'da Türklerle diğer etnik topluluklar yüzyıllarca bir arada yaşamış, özellikle Müslüman topluluklar arasında tarihi, kültürel ve beşeri alanda güçlü bağlar kurulmuştur. Osmanlı Devleti egemenliği döneminde nüfusunun büyük bir bölümü Müslüman olan Arnavut toplumuyla Türk toplumu arasında kurulan yakın ilişkiler çerçevesinde “ulusal kimlik değiştirme” olgusu dışında asimile olma durumu da çok sık yaşanmıştır.¹ Balkanlar'da Müslüman topluluklar arasında bu, çok sık karşılaşılan bir durum olmakla birlikte Arnavut ve Türk toplumları arasında gerçekleştirilen evlilikler yoluyla kimlikler arasında geçişler daha sık yaşanır hale gelirken, iki kardeşten birinin kendisini Türk değerinin Arnavut olarak tanımlaması olağan bir durum olagelmıştır. Ancak Balkan Savaşları sonrası dönemde her milletin etnik milliyetçiliğini geliştirmesi doğrultusunda Arnavut aydınların dile getirmeye başladığı “Kosova'da Türk yoktur” tezi kimi dönemlerde toplumun diğer kesimleri tarafından da benimsenir hale gelmiştir. Bu doğrultuda Kosova'daki Türk varlığı yadsınarak Kosova'daki Türkler Osmanlı Devleti döneminde Türkleşmiş Arnavutlar olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Ancak Türk azınlık Kosova'da Türk varlığının muhafazasına yönelik mücadeleyi elden bırakmamış süregelen tarihi süreçte Türk varlığını yaşatmaya çalışmıştır.

Bununla birlikte, Arnavut-Sırp etnik uyuşmazlığına ev sahipliği yapan bir coğrafyada bulunmaları Kosova Türklerini kimi tarihi dönemlerde büyük bir açmazın içinde bırakmıştır. Kosova Arnavutları ve Sırp toplumu arasındaki söz konusu

¹ Şule Kut, “Kosova Türkleri Nasıl Bir Gelecek”, *Balkanlar'da Kimlik ve Egemenlik*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002, s.229.

uyuşmazlık bu çalışmanın ana konusunu oluşturmamakla birlikte Türk azınlığın tarihsel süreç içerisinde karşılaştığı açmazların büyük bir kısmının bu uyuşmazlıktan kaynaklandığı savı üzerinden hareket edildiğinden önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Zira bu iki etnik grubun her birinin Kosova konusundaki hassasiyetleri sebebiyle bölgede hangi grup egemenliği ele geçirirse demografik üstünlüğü sağlamak amacıyla diğer etnik gruplara yönelik yok etme politikalarından bölgeden zorunlu göçe ya da asimileye kadar değişik politikalar yürütmeye çalışmıştır. Dolayısıyla Kosova Türkleri diğer Balkan Türkleri gibi içinde buldukları coğrafyanın kendi içsel dinamikleriyle yüz yüze gelirken kendi milliyetçiliğini geliştirmeye başlamıştır.

Kosova Türklerinin tanımlanmasında, Kosova’da, Türkiye’de ve uluslararası literatürde çeşitli kavramlar kullanılmaktadır. 2008 yılında Sırbistan’dan tek taraflı bağımsızlık ilan ederek bağımsız olan Kosova’da tarihsel süreç içerisinde Türklerin tanımlanmasına ilişkin çeşitli kavramların kullanıldığı görülmektedir. Soğuk Savaş dönemine kadar sırasıyla Sırp Krallığı, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ve Yugoslavya Krallığı hâkimiyeti altında bulunan Kosova’da Türklerin varlığı “Müslüman” kimliğiyle kabul edilmiştir. Soğuk Savaş döneminde ise YSFC’de özerk bölge olarak tanımlanan Kosova’da “Türk kökenli Yugoslavya vatandaşları”, “Kosova Türkleri” gibi ifadeler kullanılmıştır. Bağımsız Kosova Cumhuriyeti’nde ise azınlık kavramı yerine “topluluk” kavramının kullanıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda “Kosova Türk topluluğu” “Kosova Türk toplumu” gibi ifadelere yer verilmektedir. Türkiye’de ise Kosova Türklerinin tanımlanmasına ilişkin olarak “Kosova Türkleri” veya “Kosova’daki Türkler” gibi tanımlamalar söz konusudur. Kosova’dan göç etmiş olanlar için ise “Kosova göçmenleri” veya Yugoslavya’dan göç eden diğer Müslüman toplulukları da içine alan geniş bir tanımlamayla “Yugoslavya göçmenleri” şeklinde ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Uluslararası literatürde ise Kosova Türkleri veya Kosova’daki Türkler anlamlarına gelen “Turks of Kosovo”, “Kosovo Turks” ifadeleri kullanılmaktadır.

Çalışmanın amacı 17 Şubat 2008 tarihinde bağımsızlık ilan ederek Balkanların en genç ülkesi konumunda yer alan Kosova’da azınlık gruplarından birini oluşturan Türk topluluğunun azınlık haklarını tarihsel süreç kapsamında ve azınlığa ilişkin teorik çerçeve doğrultusunda incelemektir. Çalışma, Kosova Türklerinin azınlık hakları

konulu daha derin çalışmalara bir ön çalışma olma iddiası taşımaktadır. Çalışmada nitel veri analizi yöntemleri kullanılacaktır.

Çalışmada şu soruların yanıtları aranmaktadır: 1) Kavramsal ve kuramsal çerçevede Kosova Türkleri azınlık mıdır? 2) Kosova Türkleri tarihsel süreç içerisinde nasıl bir dönüşüm izlemiştir? 3) Kosova Türklerinin güncel durumunu etkileyen NATO müdahalesi sonrasında azınlık haklarının gelişimi nasıl olmuştur? 4) Hâlihazırda Kosova Türklerinin anayasal statüsü nedir ve Türkiye-Kosova ilişkileriyle de ilintili olarak güncel sorunları nelerdir?

Dört bölümden oluşan çalışmada, ilk bölümde azınlığın tanımlanmasına ilişkin kavramsal çerçeve oluşturularak ardından uluslararası belgelerde azınlık kavramı ve azınlık haklarına ilişkin düzenlemelere yer verilecektir. Bölümün son kısmında ise Kosova Türkleri, azınlığa ilişkin teorik çerçeve kapsamında analiz edilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Kosova'daki tarihsel süreç kapsamında gelişmeler aktarılarak Türklerin siyasi durumu, hukuki statüsü ve hakları ele alınacaktır. 1974 Yugoslavya Anayasası'na kadar olan dönemin ele alınacağı bu bölümde, ilk olarak tarihsel gelişmeler genel bir çerçevede aktarıldıktan sonra Türklerin durumu analiz edilecektir.

Çalışmada üçüncü bölümde, 1974 Yugoslavya Anayasası gelişmelerinden 1999 yılındaki NATO müdahalesine uzanan çizgide Kosova'daki gelişmeler aktarılarak Türklerin durumu mercek altına alınacaktır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ise NATO müdahalesi sürecinden bağımsızlık ilanı sonrası Kosova Cumhuriyeti dönemiyle ilgili gelişmeler çerçevesinde Türk azınlığın siyasi durumu ve hukuki statüsü incelenecektir. Çalışmanın önemli bir kısmını teşkil eden bu bölümde bağımsızlık ilanı sonrasında egemen bir devlet yapısına sahip olan Kosova Cumhuriyeti'nde Türk azınlığın mevcut konumu mercek altına alınarak azınlık haklarını kullanımı konusunda yasal düzenlemeler ele alınırken, uygulama noktasında ortaya çıkan sonuçlar değerlendirilecektir. Bölümün son kısmında ise Türkiye'nin Kosova ile ilişkileri bağlamında Türk azınlığın durumu aktarılarak, azınlık haklarını kullanımı noktasında çözüm bekleyen sorunları irdelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE: AZINLIK KAVRAMI VE ULUSLARARASI BELGELERDE AZINLIK HAKLARI KONUSU

1990'lı yıllarda Yugoslavya'nın dağılma süreciyle başlayan bölgesel istikrarsızlık bağlamında Yugoslavya'ya özelde ise Kosova'ya ilişkin ilgi 1999 NATO müdahalesi süreciyle birlikte giderek artmıştır. Diğer taraftan müdahale süreci sonrasında yaşanan gelişmeler sonucunda 17 Şubat 2008'de bağımsızlık ilan edilen Kosova'da azınlık gruplarından birini oluşturan Türk topluluğunun siyasi durumu ve haklarına yönelik çalışmalar bu doğrultuda öne çıkmaya başlamıştır. Bu kapsamda, topluluğun siyasi durumu ve hukuki statüsüne ilişkin analiz bakımından azınlık kavramı ve azınlık haklarına yönelik kavramsal ve kuramsal çerçevenin ele alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

1. Azınlık Kavramı

Tarihsel olarak ilk başlarda sosyolojik bir çerçevede kullanılan ve sosyal bir içeriğe sahip olan azınlık kavramı tarihin ilerleyen dönemlerinde sosyolojik çerçeveden çıkarılarak politik çerçevede kullanılmaya başlanmıştır. Kavramın siyasallaşması ise onu anlam bakımından hukuki ve siyasi çerçevede hassas bir konuma yerleştirmiştir.² Latince “minör” küçük, az kelimesinden ortaya çıkmış olan azınlık kavramının hukuki ve siyasi çerçevedeki bu hassas yapısı nedeniyle tüm devletler tarafından kabul görmüş bir tanımı yer almamaktadır.³ Tarihsel süreç içerisinde Uluslararası İlişkiler disiplinde de önemi artmaya başlayan azınlık kavramı farklı disiplinler tarafından ortaya konulan farklı tanımlamalar doğrultusunda siyasi ve hukuki metinlerde farklı anlamlarda kullanılmaya başlanmıştır.

Baskın Oran'a göre azınlık kavramı üç temel açıdan önemlidir. Bu kapsamda ilk olarak azınlıklar ulusal devletin iç politikası açısından önemlidir.⁴ Yani, azınlıklar ülke içinde birliğin sağlanmasında önemli bir noktayı temsil etmektedir. İkinci bir açıdan ise

² Kader Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayıncılık, 2019, s.1.

³ Ayşe Füsün Arsava, *Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi, 1993, s. 41.

⁴ Baskın Oran, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, Ankara: İmaj Yayınevi, 2001, s. 65.

azınlıklar ulusal devletin dış politikası açısından önemlidir. Buna göre herhangi bir devlette bulunan herhangi bir azınlık grubunun dışarıda bir akraba devleti olabileceğinden söz konusu azınlık grupları ilgili devletlerin dış politikasında hassasiyet kazanabilmektedir.⁵ Üçüncü olarak ise uluslararası sistemde meydana gelen yeni gelişmelerle birlikte ulusal devlet küresel gelişmelere karşı daha hassas bir hale geldiğinden ülke içinde azınlıklara karşı gösterilen her muamele söz konusu devleti uluslararası sistemde birtakım tepkilerle karşı karşıya getirebilmektedir.⁶

1.1. Azınlığın Tanımlanması

İçeriğinin hassas olmasından dolayı günümüze kadar tüm devletler tarafından kabul görmüş bir tanımı olmasa da Oran'ın yaptığı tanıma göre “*azınlık kavramı olarak, belli bir topluluk içinde farklılıklar gösteren ve başat olmayan gruba verilen isimdir.*”⁷ Hukuki çerçevede azınlık kavramının tanımlanmasıyla ilgili olarak uluslararası belgeler incelendiğinde bu belgelerde azınlık tanımına yer verilmeyip azınlıklardan ‘azınlık hakları’ şeklinde söz edildiği görülmektedir. Uluslararası hukuk alanında bütün devletler tarafından kabul görmüş bir azınlık tanımının olmamasının nedeni azınlık kavramına tarihsel süreç içerisinde yere ve zamana göre farklı anlamlar yüklenmesi ve azınlığın siyasal imalar taşımasından dolayı devletlerin azınlıkları tanımak konusunda hassas davranmasıdır.⁸ Söz konusu durumdan dolayı her devlet kendi azınlık tanımına bağlı kalmak istediğinden ortak bir azınlık tanımına ulaşamamıştır.⁹ Hukuksal çerçevede ortak bir azınlık tanımına ulaşamamıştır ancak günümüze kadar azınlığın tanımlanması konusunda uluslararası alanda çeşitli çalışmalar yürütülmüştür.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası alanda meydana gelen yeni gelişmelerle birlikte azınlıklar sorunu da önem kazanmıştır. Milletler Cemiyeti (MC) bünyesinde ortaya konulan anlaşmalarda azınlık tanımına ilişkin açık bir ifadeye yer verilmemiş ancak MC'nin yargı organı Uluslararası Daimi Adalet Divanı bünyesinde ortaya konulan azınlık tanımı daha sonraki çalışmalar için yol gösterici olmuştur. Buna göre azınlık:

⁵ Oran, a.g.e., s. 65.

⁶ a.g.e., s. 65.

⁷ Oran, a.g.e., s. 66.

⁸ Hüseyin Akgül, *Azınlık Kavramı: Azınlıklarla ilgili Düzenlemeler Azınlık Kavramı ile ilgili Temel Sorunlar ve Avrupa Birliği Ülkelerinde Azınlıklara Bakış*, İzmir: Akademi Kitabevi, 2003, s. 9.

⁹ Akgül, a.g.e., s. 9.

*“Tarihsel olarak belirli bir ülkede veya bölgede yaşayan, aynı ırktan, dili ve dini bir kendine özgü gelenekleri olan, ortak dil, din, gelenek ve ırk kimliğiyle dayanışma duygularıyla birbirine bağlı, geleneklerini koruma, inançlarını ve ibadet etme biçimlerini, sürdürme, aynı soydan olma ruhu ve geleneğine uyumlu olarak çocuklarını eğitime yetiştirme haklarını güvence altına almak isteyen, karşılıklı yardımlaşma ruhuna sahip bir topluluktur.”*¹⁰

Birleşmiş Milletler (BM) bünyesinde ileri sürülen uluslararası belgeler değerlendirildiğinde de azınlığın tanımına yönelik açık bir ifadeye yer verilmediği görülmektedir. Bununla birlikte BM çerçevesinde azınlığın tanımlanması konusunda ilk kapsamlı çalışma “Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu” Raportörü Francesco Capotorti tarafından yapılmıştır.¹¹ 1978’de yapılan tanıma göre azınlık şu şekilde ifade edilmiştir:

*“Azınlık, bir devletin nüfusunun geri kalanına göre sayısal olarak az olan, egemen konumda bulunmayan, –o devletin vatandaşı olan- üyeleri, nüfusun geri kalanından farklı etnik, dinsel ya da dilsel özelliklere sahip olan ve kültürlerini, geleneklerini, dinlerini ya da dillerini korumaya yönelik üstü örtülü de olsa bir dayanışma duygusu gösteren gruptur”.*¹²

1985 yılında, yine insan haklarıyla ilgili bir alt komisyon çalışmasında Kanadalı Jules Deschenes tarafından yapılan tanım ise diğer tanıma benzer bir içeriğe sahiptir. Tanım şu şekildedir:

*“Azınlık, bir devletin, sayısal olarak azınlık oluşturan ve o devlette egemen konumda bulunmayan, nüfusun çoğunluğundan farklı etnik, dinsel ya da dilsel özelliklere sahip birbirleriyle dayanışma duygusu içinde, üstü örtülü de olsa, varlıklarını sürdürmek için ortak bir istekle yönelmiş ve amacı çoğunluk ile fiili ve hukuki eşitlik elde etmek olan bir grup vatandaştır.”*¹³

Deschenes’ten ziyade Capotorti’nin tanımı bu alanda daha sonra gerçekleştirilen çalışmalara kaynaklık etmiştir. Diğer taraftan Avrupa Konseyi (AK) çerçevesinde ortaya konulan iki belgede Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu (Venedik Komisyonu)’nun “Azınlıkların Korunmasına ilişkin Avrupa Sözleşmesi Önerisi” (1991) ile Parlamenterler Meclisi’nin Hazırladığı “Ulusal Azınlıklara Mensup Kişiler Hakkında İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesine Ek Protokol” önerisinde (1993) bir tanımlama

¹⁰ Hasan Tunç, “Uluslararası Sözleşmelerde Azınlık Hakları Sorunu ve Türkiye” *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1-2, Haziran-Aralık 2004, s. 6.

¹¹ Akgül, a.g.e., s. 9.

¹² Tunç, a.g.m., s. 6.

¹³ a.g.m.s. 6.

yapılmıştır.¹⁴ Komisyonun azınlık için verdiği tanımda “Bir devletin nüfusunun geri kalanından sayıca az olan, o devletin vatandaşı olan üyeleri nüfusun geri kalanından farklı etnik, dinsel, dilsel özelliklere sahip olan ve kültürlerini, geleneklerini, dinlerini ya da dillerini koruma isteğiyle yönelen bir grup” (Md. 2/1) şeklinde ifadeler kullanılmıştır.¹⁵ Ayrıca Avrupa Konseyi dışında diğer bir bölgesel kuruluş olan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)¹⁶ bünyesinde ortaya konulan düzenlemelerde de açık bir ifadeye yer verilmemiştir.

1.2. Azınlık Olmanın Ölçütleri

Uluslararası alanda ortak bir azınlık tanımına ulaşılamamış olsa da Capotorti'nin 1978 yılında verdiği azınlık tanımına göre bir grubun azınlık olarak kabul edilebilmesi için objektif ve sübjektif ölçütler bulunmaktadır. Tanıma göre objektif ölçütlerden ilki *farklılıktır*. Azınlık grubunun toplumun çoğunluğunu oluşturanların geri kalanına göre ırk, dil ve din gibi çeşitli noktalarda farklı özellikler göstermesi, çoğunluktan farklı olmasıdır. Farklılık ölçütleri bakımından “ırk” günümüzde çok önemli bir etken değildir, anlamını yitirmiştir ancak ırk konusunda bazı durumlarda farklılıklar önemli olabilir.¹⁷ İkinci ölçüt *sayıdır*. Etnik, dilsel ya da dinsel yönden toplumun çoğunluğu karşısında farklı özellikler taşıyan grupların üye sayılarının toplumun çoğunluğuna göre daha az yoğunlukta olması gerekmektedir. Öte yandan azınlık grubu çoğunluk ile sayısal bakımdan neredeyse aynı ölçüde bir yoğunluğa da sahip olmamalıdır.¹⁸ Üçüncüsü *başat-egemen* olmama durumudur. Buna göre azınlık grupları toplumun çoğunluğu karşısında başat bir konumda olmamalıdır. Dünya üzerinde birçok ülkede sayıca azınlıkta kalan gruplar vardır ancak bazı bölgelerde azınlıkta kalan gruplar çoğunluk karşısında başat-egemen durumda olabilir (Apartheid Güney Afrika'sı gibi) böyle bir durumda başat olan grup azınlık olarak kabul edilemez. Dördüncü ve son objektif ölçüt ise *vatandaşlıktır*. Bir grubun azınlık olarak kabul edilebilmesi için yaşamını devam ettirdiği o ülkenin vatandaşlığına sahip olması gerekmektedir. Bu konuda bazı tartışmalar bulunmakla birlikte konumuzun kapsamı dışında kaldığından

¹⁴ Akgül, a.g.e., s.11.

¹⁵ a.g.e., s.12.

¹⁶ Gözde Yılmaz, “Avrupa’da Azınlıklar ve Azınlık Hakları”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 2, Yıl 2015, ss.109-122.

¹⁷ Erol Kurubaş, *Asimilasyondan Tanınmaya: Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı*, İstanbul: Küre Yayınları, 2017, s. 65.

¹⁸ Oran, a.g.e., s. 68.

burada bu tartışmalara değinilmeyecektir.¹⁹ Azınlık olmanın objektif ölçütleri dışında sübjektif ölçüte göre ise bir grubun azınlık olarak kabul edilebilmesi için azınlık grubunun onu toplumun çoğunluğundan ayıran geleneksel ve özel kimlik özelliklerinin farkında olması ve bu özelliklerini koruma ve devam ettirme isteği ve bilincinde olması gerekmektedir.²⁰

1.3. Azınlık Çeşitleri

Kurubaş'a göre azınlık çeşitlerinin belirlenmesinde temel unsur kimliklerdir. Yani kimlikler arasındaki farklılıklara göre azınlık çeşitleri ortaya çıkmaktadır.²¹ Her bir azınlığın kendine ait bir kimliği olduğundan söz konusu bu farklılık unsurları da azınlıkların çeşitlerini belirlemektedir. Ancak birden fazla farklılık unsuru oluşabileceğinden azınlık çeşitlerinin belirlenmesinde en temel unsur kimliğin ana ögesidir.²² Kurubaş'ın değerlendirmesinin dışında Capotorti'nin söz konusu azınlık tanımında yer alan objektif ölçütlere göre azınlıklar dinsel, dilsel, etnik ve ulusal azınlıklar biçiminde sınıflandırılabilir.

1.3.1. Dinsel Azınlık

Azınlık çeşitleri arasında en eski azınlık grubu olarak bilinen azınlık çeşidi 16. yüzyılda Avrupa'da, Reform hareketleriyle birlikte ortaya çıkmış olan dini azınlıklardır. Reform dönemindeki düzenlemelerle Hristiyanlık dini inancına yönelik bir azınlık koruması söz konusu olmuştur. Tarihsel olarak ilerleyen dönemlerde bu azınlık düzenlemeleri Müslüman ve Yahudileri de kapsamıştır. Ancak günümüzde din unsuru, bir azınlık grubuna mensubiyeti belirlemede tek başına yeterli değildir. Din, grubu toplumun çoğunluğundan fark edilebilir şekilde ayırt etmeli ve din, grup mensuplarının yaşamını ve kültürel değerlerini etkilemelidir.²³

1.3.2. Dilsel Azınlık

Dil azınlıklarının en temel farkı kullandıkları dilin farklı olmasıdır. Birinci Dünya Savaşı'na kadar toplumsal aidiyeti belirleyen en temel unsur olarak dil ölçütü

¹⁹ Kurubaş, a.g.e., s. 68.

²⁰ Oran, a.g.e., s. 69.

²¹ Kurubaş, a.g.e., s. 70.

²² a.g.e., s. 70.

²³ Arsava, a.g.e., s.57.; Akgül, a.g.e., s. 14.

kabul edilmiş ve bu çerçevede dil azınlıkları korunma altına alınmıştır.²⁴ Dil azınlıklarının korunmasına yönelik ilk düzenleme 1914 yılında Sırbistan ile Osmanlı Devleti arasında yapılan anlaşma metninde yer almıştır. Buna göre Sırbistan Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'a terk ettiği topraklarda bulunan Müslüman okullarında derslerin Türkçe olarak verilmesini kabul etmiştir.²⁵ Dil azınlıklarının belirlenmesinde en temel ölçüt dil biliminin yöntemleridir. Dil azınlıkları konusunda nüfus yoğunluğu, dilin gelişmişlik derecesi, azınlığın nüfus yoğunluğu ve resmi dilin statüsü gibi birçok unsurun dikkate alındığı ifade edilmektedir.²⁶ Buna göre bir bölgede konuşulan dil, çoğunluk dilinin diyalekti ise konuşulan o dil azınlık dili olarak kabul edilmeyecektir.

1.3.3. Etnik Azınlık

Etnik azınlıklar, “*bir devletin sınırları içerisinde kendini bir ulus olarak görmeyen, kendini yönetmek için herhangi bir otonomi veya bağımsızlık talebinde bulunmayan, daha çok kültürel haklarını elde etmeye ve bunları güvence altına almayı isteyen gruplar olarak*” tanımlanmaktadır.²⁷ Etnik sözcüğü yapı itibarıyla yalnızca soyla ilişkilendirebilecek bir niteliğe sahip değildir.²⁸ Bir etnik grubun üyeleri ortak bir kökeni paylaşmaktadır ancak burada anlatılmak istenen yalnızca fiziksel olarak benzerliğe dayanan soy ilişkisi değil, kültürel olarak paylaşılan ortak değerlerdir. Ortak kültürel değerlerden söz edildiğinde dil ve din azınlıklarının da etnik azınlık olarak değerlendirilebileceği ifade edilmektedir.²⁹ Ancak her etnik azınlık her durumda dinsel veya ulusal azınlık olarak değerlendirilemez.

1.3.4. Ulusal Azınlık

Ulusal azınlık kavramı Birinci Dünya Savaşı sonrasında azınlıkların korunmasıyla ilgili düzenlemelerle uluslararası hukuk alanına girmiş olmakla birlikte³⁰ ulusal azınlıkların korunmasına yönelik düzenlemelerin tarihi çok daha eskiye dayanmaktadır. Bu kapsamda tarihte ilk ulusal azınlık düzenlemesi 1815 yılında toplanan Viyana Kongresi'nde yer almıştır. Ulusal azınlık kavramı; “*herhangi bir*

²⁴ Akgül, a.g.e. s. 14.

²⁵ Arsava, a.g.e., ss. 6-7.

²⁶ Akgül, a.g.e., s. 14.

²⁷ Özlem, a.g.e., s. 3.

²⁸ Tunç, a.g.m., s. 24.

²⁹ Kurubaş, a.g.e., ss. 71-72.

³⁰ Arsava, a.g.e., ss. 6-7.

devletin sınırları içinde yaşayan ve toplumun çoğunluğunu oluşturan bir ulusun üyelerinin belli bir kesiminin başka bir devletin topraklarında azınlıkta kalması” durumunu ifade etmektedir.³¹ Ayrıca ulusal azınlıklar diğer azınlık gruplarını da kapsamaktadır. Ancak bu kapsamda bütün azınlıkların ulusal azınlık olarak değerlendirilebileceği ifade edilemez. Ulusal azınlıkları etnik azınlıklardan ayıran en önemli fark ise ulusal azınlıkların halk olma konusunda sahip oldukları siyasi iradedir.³²

Azınlıkların sınıflandırılması bakımından söz konusu azınlıkların dışında azınlığın niteliğini vurgulayan üç ayrı azınlık çeşidi daha bulunmaktadır. Bunlar *zorunlu, kültürel ve iradi azınlıklardır*. Bu çerçevede iradi azınlık kavramı *“farklılıklarını koruma bilincine ve arzusuna sahip, ancak hâkim nüfus içerisinde erime kaygısı taşıyan azınlıkları”* ifade etmektedir; bu çerçevede Batı Trakya’daki Türk azınlık iradi azınlıklar için iyi bir örneklemdir.³³ *“Aynı devlet sınırları içinde bulunmalarına rağmen, dünyayı çoğunluktan farklı yorumlayan; kendi tanımlama ve ifade etme şekillerindeki farklılıklar nedeniyle sayıca ve konumca çoğunluğunu oluşturan halk karşısında olan ve bu halkla ilişkilerinde dezavantajlı bir durumda bulunan topluluklar”*³⁴ ise kültürel azınlıklar olarak tanımlanmaktadır. Diğer taraftan *“ulusal bütünlük içinde erimek istemesine karşın bunu başarmaları engellenen gruplar”* ise zorunlu azınlıklar olarak ifade edilmektedir ve bu türe örnek olarak Türkiye’deki Boşnaklar gösterilebilir zira bu grubun *“AB üyelik süreci kapsamında kendilerine verilen ana dilde eğitim hakkına tepki göstermeleri ve etnik kökenleri farklı olmasına rağmen, Türk milletinin bir parçası olduklarını vurgulamaları zorlama azınlık ifadesinin içeriğini tam anlamıyla karşılamaktadır.”*³⁵

2. Azınlık Haklarının Uluslararası Alanda Korunması

Sosyolojik çerçevede azınlıkların varlığı çok daha eski tarihlere götürülebilse de azınlık kavramının ortaya çıkışı 16. yüzyılda Avrupa’da meydana gelen Reform Hareketi ile gerçekleşmiştir. Bu dönemde Hristiyanlık dini inancı içerisinde mezhepsel ayrışma (Katolikliğe karşı Protestanlık) yaşanması sonucunda din savaşları ortaya çıkmış ve bu savaşları sonlandırmak amacıyla bazı düzenlemeler yapılmıştır. Azınlık da

³¹ Tunç, a.g.m., s. 9.

³² Arsava, a.g.e., s. 55.; Kurubaş, a.g.e., s. 72.

³³ Özlem, a.g.e., s. 4.

³⁴ a.g.e., s. 4.

³⁵ a.g.e., s. 4.

kavram olarak ilk kez bu düzenlemelerde yer almış olup ilk azınlık düzenlemesi de dini azınlıkları kapsamıştır. Azınlıkların korunması yönünde 16. yüzyıldan günümüze kadar çeşitli çalışmalar yapılmış olmakla birlikte uluslararası hukukta azınlıkların korunması bakımından ilk önemli antlaşma ‘Otuz Yıl’ savaşları sonucunda ortaya çıkan 1648’deki Westphalia Antlaşması’dır. Bu antlaşmayla din ve inanç alanında Protestan-Katolik eşitliği kabul edilmiş ve dinsel azınlıkların korunmasıyla ilgili ilkeler gündeme getirilmiştir.³⁶ Ancak Westphalia Antlaşması’yla sağlanan dini inanç özgürlüğü sadece prensler için geçerli kılınarak tebaa bu hakkın dışında tutulmuştur.³⁷

Fransız Devrimi sonrası Avrupa’da meydana gelen siyasi ve sosyal yapı değişiklikleri sonucunda azınlıklarla ilgili içerik değişmiş ve dinsel çerçeveden ulusal çerçeveye geçiş yapılmıştır. Bu doğrultuda Napolyon Savaşları sonrasında toplanan Viyana Kongresi’nde (1815) ulusal azınlıklar bakımından önemli bir düzenleme ortaya konulmuştur.³⁸ Ulusal azınlıkların korunmasına yönelik düzenlemeler içeren bu Kongre’de o tarihe kadar dini azınlıklar olarak ifade edilen azınlıklar ilk kez ulusal gruplar olarak ifade edilmişlerdir.

2.1. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Azınlık Hakları Konusu

Savaş sırasında yaşanan gelişmelerle birlikte imparatorlukların da dağılması sonucunda, yeni sınırlar ortaya çıkmıştır. Oluşan yeni sınırlar dâhilinde de özellikle Doğu Avrupa ve Balkanlar’da birçok ülkede yeni azınlık grupları meydana gelmiş ve söz konusu durum da yeni azınlık grupları için yeni düzenlemeler yapılmasını gerektirmiştir. Bu kapsamda MC sistemiyle birlikte azınlıklar konusunda yeni bir döneme girilmiş, azınlıklar ilk kez bir uluslararası örgüt güvencesine alınmıştır.³⁹ Ancak bu uluslararası koruma sisteminin evrensel olduğu söylenemez. Zira MC döneminde, azınlıklarla ilgili düzenlemelerde azınlıkların evrensel olarak koruma altına

³⁶ Mehmet Semih Gemalmaz, *Devlet: Birey ve Özgürlük*, 3. Baskı, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2016, s. 573.

³⁷ Akgül, a.g.e., s.17.; Arsava, a.g.e., s.1.

³⁸ Kurubaş ,a.g.e., s. 83.

³⁹ Oran, a.g.e., s. 126.

alınmasından ziyade özellikle siyasi nedenlerle, belirli azınlık gruplarının koruma altına alınması amaçlanmıştır.⁴⁰

Savaş sonrasında azınlıklarla ilgili anlaşmalar; itilaf devletleri ve ilgili devletlerarasında yapılan barış anlaşmaları, azınlıkların korunmasına yönelik anlaşmalar ve MC çerçevesinde yapılan tek taraflı bildirgelerden ve ikili anlaşmalardan oluşmuştur.⁴¹ Söz konusu anlaşmalar şu şekildedir:

a) Azınlıkların korunmasıyla ilgili antlaşmalar: 1919'da Paris Barış Konferansı'nda İtilaf devletleri ile Polonya, Çekoslovakya, Yugoslavya, Romanya, Yunanistan ve Ermenistan arasında yapılmıştır.⁴²

b) Savaş sonrasında imzalanan Antlaşmalar: Avusturya ile 1919 Saint Germain Bulgaristan ile 1919 Neuilly, Macaristan ile 1929 Trianon, Türkiye ile 1923 Lausanne Barış Antlaşmaları⁴³

c) MC çerçevesinde yapılan tek taraflı bildirgeler: MC'ye kabul edilme önkoşulu olarak ve yeni üye olacak olan devletlerin azınlıklar konusundaki diğer düzenlemeleri kabul etmesi için; Arnavutluk (1921), Litvanya (1922), Letonya ve Estonya (1923), Finlandiya (1921) Irak(1933), MC'ye kabul edildiklerinde azınlıkların korunmasına yönelik tek taraflı birer bildirge sunmuşlardır.⁴⁴

d) İkili antlaşmalarda yer alan düzenlemeler: Avusturya-Çekoslovakya (1920), Almanya-Polonya (1922), Polonya-Çekoslovakya (1925), Polonya- Rusya-Ukrayna (1920), Rusya-Türkiye (1921), Dansing-Polonya (1920), Litvanya-Letonya (1931), Yugoslavya-İtalya (çeşitli tarihlerde, sonuncusu 1925), Yunanistan-İtalya (1920), Yugoslavya-Romanya (1923), Estonya-Letonya (1934).⁴⁵

Azınlıklara yönelik bu düzenlemelerle birlikte azınlıklara kolektif ve bireysel çerçevede kullanılabilecek birtakım haklar verilmiştir. Azınlıkların kendilerine özgü özelliklerini korumalarını ve geliştirmelerini amaçlayan bu düzenlemelerin genelinde

⁴⁰ Gökçen Alpkaya, "Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Bağlamında Azınlıklara İlişkin Bazı Gelişmeler", *İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt: 14, 1992, s. 148.

⁴¹ Arsava, a.g.e., s. 9.

⁴² Akgül, a.g.e., s. 20.

⁴³ Ercüment Kuran, Birinci Dünya Savaşı, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 6, 1992, ss. 199-200.

⁴⁴ Arsava, a.g.e., s. 9.

⁴⁵ a.g.e., s. 9.

azınlıklardan isimleriyle söz edilmemiş, sadece etnik, dilsel ve dinsel olarak bir ayırım yapılmış, ulusal azınlıklara ise hiçbir şekilde yer verilmemiştir.⁴⁶ Yapılan anlaşmalar MC sisteminin garantisi altına alınmıştır. MC garantisiyle büyük devletlerin müdahalesi engellenmek istenmiş ve azınlıklar sorunu da uluslararası hukuk alanına taşınmıştır.⁴⁷ Diğer taraftan imzalanan anlaşmalar azınlıkların tümünü kapsayacak şekilde düzenlenmemiş ve sadece savaş sonucunda mağlup olan ve yeni sınırlarla ortaya çıkan devletlere azınlıklarla ilgili hükümler öngörmüştür.⁴⁸ Ancak azınlıklar konusunda MC sisteminin tamamen başarısız olduğu ileri sürülemez. Dönemin uluslararası politik gelişmelerinden kaynaklanan sorunlar MC sistemini de çeşitli yönlerden etkilediğinden MC sistemini azınlıklar konusunda sadece olumsuz bir girişim olarak nitelendirmek doğru olmayacaktır.

2.2. Soğuk Savaş Dönemi⁴⁹ ve Sonrasında Azınlık Hakları Konusu

Yeni uluslararası gelişmeler çerçevesinde uluslararası sistemde birtakım yapısal değişiklikler ortaya çıkmıştır. Savaş sırasında özellikle insan haklarının korunması hususunda çok büyük ihlallerin ortaya çıkması savaş sonrasında evrensel olarak bütün insanların korunmasını öngören bir sistem gündeme getirmiştir. Dolayısıyla savaş sonrasında azınlıkların korunması hususu insan haklarının korunması çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu dönemde azınlıklarla ilgili düzenlemeler BM ve bölgesel örgütler çerçevesinde ortaya konulmuştur. Bu kapsamda söz konusu başlık altında azınlık hakları konusunda BM ve Avrupa merkezli örgütler çerçevesinde ileri sürülen çalışmalar incelenecektir.

2.2.1. Birleşmiş Milletler (BM) Çerçevesinde Azınlık Hakları Konusu

İkinci Dünya Savaşı sırasında insan hakları konusunda yaşanan⁵⁰ büyük ihlaller diğer taraftan da savaş sonrasında uluslararası alanda ortaya çıkan yeni siyasi gelişmelerle birlikte insan hakları temelinde azınlıklar da yeniden gündem konusu haline gelmiştir. Bu anlamda savaş sonrasında insan haklarıyla ilgili yeni düzenlemeler ortaya çıkmıştır. Ancak bu düzenlemelerdeki hükümler insan haklarının korunması

⁴⁶ Akgül, a.g.e., s. 21.

⁴⁷ Tunç ,a.g.m., s. 15.

⁴⁸ Akgül, a.g.e., s. 22.

⁴⁹ Cumhuriyet, 25 Haziran 1945, nek.istanbul.edu.tr:4444, (21.05.2020)

⁵⁰ Arsava, a.g.e., s. 17.

temelinde azınlıklara dolaylı yoldan bir koruma öngörmüştür.⁵¹ Diğer bir deyişle MC sisteminde azınlıkların korunmasına yönelik doğrudan hükümler bulunmaktayken BM sisteminde evrensel olarak bütün insanların korunmasını öngören bir insan hakları koruması gündeme getirilmiş ve azınlıklar koruması da insan hakları çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır.

26 Haziran 1945 tarihli BM Antlaşması'nda azınlık tanımı yapılmamıştır. Antlaşmanın 1. maddesinde: “*ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilip güçlendirilmesinde işbirliği*” ifadesi yer almaktadır.⁵² BM sistemi dâhilinde ortaya konulan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde de herhangi bir tanıma yer verilmemiş ve Beyanname'nin 2. maddesinde “*insan haklarının renk, ırk vb. fark etmeksizin evrensel bir nitelik taşıdığı ve ayrımcılığın yasaklandığı*”⁵³ ifade edilmiştir. BM çerçevesinde etnik, dilsel ve dinsel azınlıkların hakları insan haklarının korunması temelinde değerlendirilmiştir. Azınlıklarla ilgili sorunlar evrensel olarak değerlendirilirken azınlıklar sorununun her koşulda bir insan hakları sorunu olduğu vurgulanmıştır.⁵⁴ İnsan haklarına gereken değer verilmesi bağlamında BM bu konuda sorumluluk üstlenecek bir organa da yer vermiştir. Bu organ Ekonomik ve Sosyal Konsey'dir.⁵⁵ Konsey, bu görevi yerine getirebilmek için İnsan Hakları Komisyonu'nun (UNCHR) kurulmasını sağlamış ve insan haklarının uluslararası alanda korunması için birtakım hukuki düzenlemelerin ortaya konulmasına önayak olmuştur.⁵⁶ UNCHR, ulusal azınlıkların korunmasına yönelik sorunları incelemek ve ayrımcılığın önlenmesine dair çalışmalar yapmak üzere bir alt komisyon kurulması için görevlendirilmiştir. Daha sonra UNCHR, her iki konuyu inceleyecek “*Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonunu*” kurmuştur.⁵⁷ BM bünyesindeki çalışmalar kapsamında azınlıkların korunmasıyla ilgili olarak doğrudan hükümler taşıyan ilk hukuki düzenleme BM Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'dir.

⁵¹ a.g.e., s. 17.

⁵² Çağatay, Okutan, “Teori ve Uluslararası Metinlerde Azınlık Tanımı”, *Ankara: A.Ü.S.B.F.D.*, Sayı: 59-2, s. 68.

⁵³ BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi tam metni için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf>, (25.10.2019)

⁵⁴ Akgül, a.g.e., 23.

⁵⁵ Kurubaş, a.g.e., s. 94.

⁵⁶ a.g.e., s. 94.

⁵⁷ a.g.e., s. 94.

2.2.1.1. BM Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi (KSHS)

16 Aralık 1966 tarihinde kabul edilerek 23 Mart 1976'da yürürlüğe giren Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi⁵⁸ (KSHS) azınlıklarla ilgili önemli hükümler taşımaktadır. Bu sözleşmede azınlıkların fiziksel varlıkları hukuki olarak ilk kez tanınmıştır.⁵⁹ Sözleşmenin 27. maddesinde azınlıklara doğrudan koruma sağlamayı öngören hükümlere yer verilmektedir.

“Etnik, dinsel ya da dilsel azınlıkların var olduğu devletlerde, bu azınlıklara mensup bireyler, kendi gruplarının diğer üyeleriyle birlikte, kendi kültürlerini yaşama, kendi dinlerini ifade etme ve gereklerini yerine getirme ve kendi dillerini kullanma haklarından yoksun bırakılamazlar.”⁶⁰

27. maddede azınlıklarla ilgili olarak öncelikle azınlıkların sınıflandırılması bakımından etnik, dilsel ve dinsel olarak üçlü bir sınıflandırmanın yapıldığı görülmekle birlikte ulusal azınlıklardan söz edilmediği dikkati çekmektedir. Öte yandan BM bünyesinde azınlıkların sınıflandırılması bakımından bir revize yapılmıştır. Buna göre 27.madde kapsamında ‘ırk’ yerine ‘etnik’ kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu değişikliğin nedeni olarak ırk kelimesinin sadece fiziksel anlamda bir benzerliği işaret etmesi karşısında etnik kelimesinin kültürel benzerliğe de vurgu yapması gerekçe gösterilmiştir.⁶¹ 27. madde kapsamında azınlık haklarının kullanımında grup hakları yerine grup üyelerine yönelik bireysel nitelikteki haklara yer verilmiştir. Buna göre “azınlıklara mensup bireyler kültürlerini yaşama, dinlerini ifade ve gereğini yerine getirme ve kendi dillerini kullanma hakkına sahiptir.”⁶²

2.2.1.2. Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişiler Hakkında BM Genel Kurul Bildirgesi

20 Aralık 1993 tarihinde yürürlüğe girmiş olan bildirge bütünü itibarıyla sadece azınlık haklarına yer verilen bir belge olması nedeniyle BM çerçevesinde önemli bir

⁵⁸ BM Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi tam metni için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/53-73.pdf>, (25.10.2019).

⁵⁹ Coşkun Necmi Savaş, *İnsan Hakları Bağlamında Azınlıklar*, (Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 111.

⁶⁰ Tunç, a.g.m., s.17.

⁶¹ a.g.e., s. 54.

⁶² BM Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi tam metni için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/53-73.pdf>, (26.10.2019).

uluslararası belgedir.⁶³ 1. maddesinde “devletler, kendi ülkeleri üzerindeki azınlıkların varlığını ve ulusal veya etnik, dinsel veya dilsel kimliklerini korur ve bu kimlikleri geliştirmeleri için gerekli şartların oluşmasını teşvik eder” ifadesi yer almaktadır.⁶⁴ Bildirgeye göre azınlık mensubu kişiler kendi kültürlerini özgürce yaşama hakkına sahip oldukları gibi kendi dillerini kullanma ve kendi dinlerinde ibadet etme hakkına da sahiptirler. Diğer taraftan azınlık mensubu kişilerin özel ya da kamusal yaşamlarına herhangi bir şekilde müdahale edilemeyeceği ve bu kişilerin ayrımcılığa tabi tutulamayacağı ifade edilmektedir.⁶⁵ Bildirge’nin 2. maddesine göre “azınlık mensubu kişiler kültürel, dinsel, toplumsal, ekonomik ve kamusal yaşama serbest bir şekilde katılma hakkına” sahiptir.⁶⁶ Ayrıca “azınlık mensubu kişilerin hiçbir ayırım gözetilmeden, kendi gruplarının üyeleriyle ve başka azınlıklara mensup kişilerle, bunun gibi sınırların ötesinde başka devletlerin ulusal ya da etnik kökenleriyle ya da dinleri veya dilleriyle bağlı oldukları yurttaşlarıyla özgür ve barışçı ilişkiler kurma ve sürdürme hakkına sahip olduğu”⁶⁷ ifade edilmiştir. Ancak Bildirgenin 8. maddesinde azınlıklara verilen bu hakların kullanımında bazı hükümler yer almaktadır. Buna göre madde kapsamında; “Bu Bildirinin hiçbir hükmü, devletlerin egemen eşitliği, ülkesel bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığı da dâhil, Birleşmiş Milletler’in amaç ve ilkelerine aykırı herhangi bir faaliyete yetki verir biçiminde yorumlanamayacaktır.” denmektedir.⁶⁸ Ulusal azınlıklara yer verilen söz konusu bildirgede KSHS’de yer alan hükümler genişletilmiş olmakla birlikte azınlık tanımı konusunda herhangi bir ifadeye rastlanmamıştır. Ulusal azınlıklara yer verilmesinin yanı sıra Bildirge’nin KSHS’den diğer bir farkı ise azınlıkların korunması ve azınlık haklarını kullanmada devletlere önemli görev ve sorumluluklar yükleyen hükümler içermesidir. Ancak Bildirge’nin hukuki anlamda bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır.⁶⁹

⁶³ Kurubaş, a.g.e., s. 107.

⁶⁴ Okutan, a.g.m., s. 69.

⁶⁵ Akgül, a.g.e., s. 28.

⁶⁶ Bildirge’nin tam metni için bkz. <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/716b2--Ulusal-veya-Etnik,-Dinsel-veya-Dilsel-Azinliklara-Mensup-Olan-Kisilerin-Haklarina-Dair-Bildiri.pdf> (26.10.2019)

⁶⁷ Alpkaya, a.g.m., s. 176.

⁶⁸ a.g.m., s. 176.

⁶⁹ Kurubaş, a.g.e., s. 107.

2.2.2. Avrupa Konseyi Çerçevesinde Azınlıklar Hakları Konusu

Avrupa Konseyi (AK) çerçevesinde azınlıklara dair anlayış belirli bir süre BM sistemi azınlık koruması, insan hakları temelinde koruma, anlayışını yansıtmıştır. Konsey bünyesinde ortaya konulan ilk belge Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'dir. Sözleşme'nin 14. maddesinde 'ayırım gözetmeme' ilkesine yer verilmektedir. Öte yandan azınlıkların korunmasına yönelik özel, farklı bir ifadenin yer almadığı söz konusu sözleşmede "*ırk, dil ve din gibi unsurlar bakımından insanlar arasında ayırım gözetilmesi yasaklanmıştır*".⁷⁰ 14. madde dışında sözleşmeye genel olarak bakıldığında azınlık haklarına yönelik herhangi bir hükme yer verilmediği görülmektedir.

AK bünyesinde azınlıklarla ilgili en önemli iki belge "Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı" ve "Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi" dir.

2.2.2.1. Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı

1 Mart 1998 tarihinde yürürlüğe giren Avrupa Şartı azınlıkların dil kullanımı konusunda sahip olduğu bazı haklara yer vermektedir. Azınlık hakları konusunda özel bir belge olmamakla birlikte, Şart, azınlık dillerini konuşanlar için önemli bir niteliğe sahiptir.⁷¹ Bununla birlikte Şartı imzalayan ve onaylayan devletlerin bir bölümü koydukları belirli çekincelerle söz konusu belgenin maddelerini kendilerine göre hangi kıstaslarda yorumlayacaklarını belirtmişlerdir.⁷²

Şart'a göre bir dilin koruma altına alınabilmesi için o dilin herhangi bir ülkede, toplumun belli bir kesimi tarafından konuşuluyor olması gerekmektedir. Ancak söz konusu dil ülkede konuşulan resmi dillerden birini oluşturmamalıdır. Korumaya alınacak dil bağımsız olmalı başka bir dilin diyalekti olmamalıdır. Şartın amacı bölgesel veya azınlık dillerini korumak ve bu dillerin gelişimine katkı sağlamaktır öte yandan

⁷⁰ Tunç, a.g.m., s.20; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi tam metni için bkz. https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf,(26.10.2019.).

⁷¹ Avrupa Konseyi Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı tam metni için bkz. <https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/tr/content/106-bolgesel-ya-da-aznkl-dilleri-avrupa-sarti/>, (27.10.2019).

⁷² Kurubaş, a.g.e., s.110.

sözleşme kapsamında bölgesel ve azınlık dillerini konuşanlar için bireysel veya kolektif bir yapıda hak kazanımına da yer verilmemektedir.⁷³

Bununla birlikte sözleşmecî devletlerin ülkede kullanılan sözleşme kapsamındaki dilleri belirleyerek bildirme hakkına sahip olduğu ifade edilmiştir.⁷⁴ Belge'nin 2. Bölümündeki 7. maddede devletlerin bölgesel ve azınlık dillerinin koruma altına alınması konusundaki görevlerine yer verilmiştir. Şartın 4.bölümünde ise belgenin uygulanması ve denetimini ilgilendiren kararlar düzenlenmiştir. Sözleşme kapsamındaki hükümlerin uygulama noktasındaki denetiminde ise sözleşmeye taraf olanların belirli aralıklarla hazırlayıp sunduğu raporlar geçerli olacaktır.⁷⁵

2.2.2.2. Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşme (UAKÇS)

1995'de kabul edilen UAKÇS, ulusal azınlıkların korunmasıyla ilgili olarak hukuki bağlayıcılığı bulunan çok taraflı ilk belgedir.⁷⁶ Sadece ulusal azınlıklara yönelik hakların düzenlendiği bu sözleşmede ulusal azınlık tanımından hiç söz edilmemiştir. Ancak Sözleşme'nin bağlayıcılık kazanması Sözleşme'yi imzalayan devletlerin bu düzenlemeyi iç hukuk düzenlemelerine uygun hale getirmesiyle mümkün olabilmektedir.⁷⁷ Diğer bir deyişle Sözleşme'nin geçerliliği iç hukukta yasal düzenlemelerin gerçekleşmesine bağlıdır. Sözleşmede sadece ulusal azınlıkların kullanılmış olmasına ilişkin olarak AIHS'nin 14. maddesinde bu ifadenin kullanılmış olması gerekçe gösterilmiştir.⁷⁸

Beş bölümden oluşan Çerçeve Sözleşme'nin 1. maddesinde “*ulusal azınlıkların ve bu azınlıklara mensup kişilerin hak ve hürriyetlerinin korunması insan haklarının uluslararası alanda korunmasının ayrılmaz bir parçasını oluşturur ve bu bakımdan uluslararası işbirliği alanı içindedir.*” denmektedir.⁷⁹ Buna göre azınlıklarla ilgili

⁷³ Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı tam metni için bkz. <https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/tr/content/106-bolgesel-ya-da-aznlik-dilleri-avrupa-sart/>, (27.10.2019).

⁷⁴ Tunç, a.g.m., s. 22.

⁷⁵ a.g.m., s. 22.

⁷⁶ Akgül, a.g.e., s. 41.

⁷⁷ Tunç, a.g.m., s. 23.

⁷⁸ Kurubaş, a.g.e., s. 114.

⁷⁹ Akgül, a.g.e., s. 41.

sorunlar artık sadece devletlerin yetki alanında olmayıp uluslararası alanın bir sorunu olarak değerlendirilecektir. Sözleşmenin 3. maddesinde ise “ulusal azınlığa mensup her birey, kendisine bu azınlığın üyesi olarak davranılmasını ya da davranılmamasını serbestçe seçme hakkına sahiptir ve bu tercihiyle bağlantılı hakların kullanımı herhangi bir olumsuzluğa neden olmaz.” ifadesi yer almakta olup buna göre azınlığa mensup bireylere gerek devlet tarafından gerekse azınlık grubunun kendisi tarafından herhangi bir baskı uygulanamayacağı belirtilmektedir.⁸⁰ Sözleşme’nin ikinci bölümünde de devletlerin azınlık mensubu bireyler için tanımaları gereken haklarla birlikte azınlıklar konusunda devletlerin üstlenmesi gereken yükümlülükler yer verilmektedir.⁸¹

2.2.3. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Çalışmalarında Azınlık Hakları Konusu

AK dışında diğer bir bölgesel kuruluş da Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı’dır (AGİT)⁸² Bir konferanslar süreci olarak başlayan AGİT’te başlangıçta, azınlıklar sadece kültürel işbirliğine katkıda bulunan unsurlar görülmüştür. Günümüzde azınlık hakları hukuki eşitlik ve demokrasinin sağlanması doğrultusunda ele alınırken bu hakların genişletilmesine yönelik AGİT bünyesinde çeşitli çalışmalar yapılmaktadır.⁸³ 1975 yılında 35 katılımcı devletin imzasıyla sonuçlanan, AGİT sürecinin başlangıcı olan, Helsinki Nihai Senedi’nde “ülkelerinde ulusal azınlıklar bulunan katılımcı devletlerden, bu azınlıklara mensup bireylerin yasa önünde eşit haklarına saygı göstermeleri ve temel özgürlüklerden yararlanmaları için tam fırsat tanımaları istenmektedir”.⁸⁴ Diğer taraftan Nihai Sened’de azınlığın tanımına ilişkin açık bir ifadeye yer verilmediği gibi ulusal azınlığın tanımlanmasına ilişkin de herhangi bir açıklamaya rastlanmamıştır. Nihai Sened bir uluslararası hukuk anlaşması olmayıp uluslararası hukuk çerçevesinde ortaya konulmuş bir dokümandır. Dolayısıyla hukuki bakımdan bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır.⁸⁵ 1994 yılına kadar konferansların yapıldığı AGİT sürecinde bazı belgeler katılımcı devletler tarafından kabul edilmiştir.

⁸⁰ Kurubaş, a.g.e., s. 115.

⁸¹ Tunç, a.g.m., ss. 24-25.

⁸² 1994 yılındaki AGİK Budapeşte Zirvesi ile AGİK’e kurumsal bir yapı kazandırılarak adı AGİT olarak değiştirilmiştir.

⁸³ Kurubaş, a.g.e.,s. 122.

⁸⁴ Okutan, a.g.m., s. 70.

⁸⁵ a.g.m., s. 70.; Bilal Karabulut, “Helsinki’den Astana’ya Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü (AGİT): AGİT’in Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akademik Bakış*, Sayı:8, Yaz 2011 ,s. 72.

Hukuki bir bağlayıcılığı olmayan bu belgeler uluslararası hukuk alanında önemli bir niteliğe sahiptir.

2.2.3.1. Kopenhag Belgesi

AGİT'in 1990 tarihli *Kopenhag Belgesinde* azınlık hakları konusunda AGİT sürecinde daha önce ortaya konulmuş olan çalışmalar teyit edilmiştir. Bununla birlikte Kopenhag Belgesi'nde ulusal azınlıklarla ilgili haklara kapsamlı bir şekilde yer verilmiştir. Bu doğrultuda ulusal azınlığa mensup olmanın bireysel tercihe bağlı olduğu ve bu durumun kişiye herhangi bir dezavantaj oluşturmayacağı ifade edilmiştir.⁸⁶ Kopenhag Belgesi'nde azınlık haklarını düzenleyen hükümler belgede 30-40 maddeleri arasında yer almaktadır. Belgede 32. maddede ulusal azınlık mensuplarının ana dillerini özel yaşamlarında ve kamusal alanda serbest bir şekilde kullanabilecekleri ifade edilmiş ve kendilerine ait eğitim alanında, dini ve kültürel alanda kurum ve kuruluşlar ya da dernekler kurma hakkına sahip oldukları vurgulanmıştır. Aynı madde kapsamında azınlık mensuplarının ana dillerini kullanma hakkına ve kamu işlerine demokratik yollarla katılma haklarına yer verilmiştir.⁸⁷ 33-35 maddelerinde ise katılımcı devletlerin bu konuda üstlendikleri görevlere yer verilmiştir.⁸⁸

2.2.3.2. Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı

AGİT kapsamında iki ayrı belge daha hazırlanmıştır. Bunlar Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı (1990) ve Cenevre Raporu'dur.⁸⁹ Paris Şartı'nda azınlık kavramından söz edilirken ulusal azınlık şeklinde bir niteleme yapılmıştır.⁹⁰ Bununla birlikte azınlığın kavram olarak tanımına yer verilmediği gibi ulusal azınlık ya da etnik azınlıkların tanımlarına yönelik de herhangi bir ifadeye rastlanmamıştır. Şart'ta "*ulusal azınlıkların etnik, kültürel, dilsel ve dinsel kimliklerinin korunacağı ve ulusal azınlıklara mensup kişilere ayırım yapılamayacağı ve eşitlik ilkesine uygun davranılacağı dile getirilmiş*

⁸⁶ Kurubaş, a.g.e., s. 123.

⁸⁷ Arsava, a.g.e., s. 96.

⁸⁸ Kurubaş, a.g.e. s.123.

⁸⁹ Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/445-458.pdf>, (29.10.2019).

⁹⁰ Arsava, a.g.e., s. 96.

ayrıca ulusal azınlıkların hukuki statülerinin daha da iyileştirilmesi için azınlıklar hakkında uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi gerektiği” belirtilmiştir.⁹¹

2.2.3.3. Cenevre Raporu

1991’deki Cenevre Raporu’nda Kopenhag Belgesi’nde yer alan azınlıklarla ilgili hükümler genişletilerek yeniden düzenlenmiştir. Öte yandan Cenevre Raporu’nda azınlıklarla önemli bir hüküm yer almaktadır. Buna göre “*devletlerin ulusal azınlıklarla ilgili sorunlarının devletlerin sadece kendi iç işleriyle alakalı olmadığı, bu konuların uluslararası alanın meşru konusu olduğu*” belirtilmiştir.⁹²

AGİT bünyesinde insan hakları ve azınlık hakları konusunda uygulama aşamasında denetimin sağlanması için üç ayrı mekanizma oluşturulmuş olup bunlardan birincisi insani boyut mekanizması, ikincisi 1992 yılında benimsenen yıllık yürütmeyi değerlendirme konferansları, üçüncüsü Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseridir.⁹³

3. Azınlık Hakları Konusu ve Kosova Türkleri

Azınlıklarla ilgili yapılan bu teorik açıklamanın ardından çalışmamızın ana konusunu oluşturan Kosova Türklerinin hukuki anlamda durumlarının analiz edilmesi konu bütünlüğü açısından önem arz etmektedir. Bu kapsamda ilk olarak Kosova Türklerinin azınlık olup olmadığı sorusunun yanıtlanması gerekmektedir. Teorik açıklama kısmında belirtildiği üzere azınlığın tanımlanması hususunda BM çerçevesinde “Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu” Raportörü Capotorti tarafından ortaya konulan açıklamaya göre bir grubun azınlık olarak nitelenebilmesi için içinde bulunduğu toplumun çoğunluğu karşısında sayısal açıdan az olması, toplumda başat konumda bulunmaması, toplumun çoğunluğundan etnik, dinsel ya da dilsel özellikler bakımından farklılık göstermesi ve bu farklılık unsurlarını korumaya ve devam ettirmeye yönelik belirli bir dayanışma duygusuna sahip olması gerekmektedir.⁹⁴ Bu teorik açıklama üzerinden Kosova’daki Türk topluluğu kavramsal açıdan incelendiğinde; Türk topluluğunun toplumun geri kalanı

⁹¹ Tunç, a.g.m., s. 28.

⁹² Akgül, a.g.e., s. 32.

⁹³ Tunç, a.g.m., s. 29.

⁹⁴ Akgül, a.g.e., s. 9.

karşısında sayısal açıdan azınlık oluşturması⁹⁵, toplumun çoğunluğundan etnik köken ve dilsel özellikler bakımından farklı özelliklere sahip olması (nüfusunun yaklaşık %95'i Müslümanlardan oluşan Kosova'da Arnavutlarla benzer kültürel özelliklere sahip olsalar da etnik köken ve dil bakımından oluşan farklılık bağlamında) toplumun geri kalanı karşısında egemen konumda yer almaması ve sahip olduğu farklı kültürel, geleneksel özelliklerini koruma ve devam ettirme isteği ve bilincinde olması nedeniyle (Türkler Balkan Savaşları'ndan itibaren bölgeye hâkim olan güçler karşısında mevcut varlıklarını devam ettirmeye ve ulusal kimliklerini korumaya yönelik daimi bir çaba içinde olmuşlardır) Kosova'daki Türk topluluğu günümüzde, teorik olarak azınlık tanımı kapsamında yer almaktadır.

Kosova Türklerinin kavramsal ve kuramsal çerçevede azınlık olup olmadığı sorusu kapsamında yapılan bu açıklamanın ardından Kosova'daki Türk topluluğunun hangi tür azınlık grubuna dâhil olduğu sorusu önem kazanmaktadır. Yapılan tanımlamalar ve sınıflandırmalar çerçevesinde Kosova Türklerinin durumu değerlendirildiğinde zorunlu ve iradi azınlıklar dışında diğer tüm azınlık çeşitlerine dâhil olabileceği söylenebilir. Ancak Kosova'daki Türk topluluğu Türkiye ile olan akrabalık bağları nedeniyle ulusal azınlıklar grubunu tam anlamıyla temsil etmektedir. Daha önce teorik çerçevede kısmında açıklandığı üzere ulusal azınlıklar; *“bir devletin sınırları içinde yaşayan ancak kendisini başka bir ulusun parçası olarak gören, farklı bir dili, kültürü ya da dini farklı bir geleneksel özelliği bulunan gruplar olarak”* tanımlanmıştır.⁹⁶ Bu kapsamda Kosova'daki Türk topluluğu da Kosova dışında bir ana vatana sahip olduğundan (Türkiye Cumhuriyeti) ve kendilerini bu devletin bir uzantısı olarak gördüğünden ulusal azınlık grubu içinde yer almaktadırlar. Diğer taraftan 20. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen gelişmelerde görüleceği üzere Kosova Türkleri Yugoslavya Anayasası'nda ve resmi belgelerde azınlık olarak tanımlanmıştır.

Tarihsel gelişimleri bakımından Kosova Türklerinin durumu değerlendirildiğinde ise ifade edilmesi gereken ilk şey Kosova Türklerinin belirli dönemlerde belirli topluluklar tarafından yok etme, zorla göç ettirme ya da asimile etme

⁹⁵ Miranda Vickers, *Between Serb and Albanian A History of Kosovo*, Columbia University Press, New York, 1998., s. 103.

⁹⁶ Özlem, a.g.e., s. 4.

biçimlerinde ortaya çıkan baskı uygulamalarına uğramalarıdır.⁹⁷ Özellikle Balkan Savaşları'nın yaşandığı dönemde katliamlara maruz bırakılmışlardır. Savaş sonrasında Sırp Krallığı'na bağlanan Kosova vilayetinde Türkler ulusal kimliklerini korumak adına genellikle Makedonya Türkleriyle birlikte hareket etmeye çalışmışlardır. Zira eski Yugoslavya resmi kayıtlarında 1951 yılındaki nüfus sayımına kadar Kosova'da Türklere rastlanmamaktadır.⁹⁸

Kosova Türkleri Balkan Savaşları sonrasında resmi olarak kayıtlarda yer almasa da azınlık konumunda yer almışlar ve bu tarihten sonra Osmanlı Devleti ve onun ardılı olarak kabul ettikleri Türkiye Cumhuriyeti'ni kendilerinin ana vatani olarak görmüşlerdir. 1912-1951 yılları arasında ulusal kimlikleri resmi olarak kabul edilmeyen Kosova Türkleri bu dönemde sırasıyla varlık gösteren Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ile Yugoslavya Krallığı'nda özellikle eğitim alanında ve dini konularda birtakım baskılarla karşılaşmışlardır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Josip Broz Tito önderliğindeki Yugoslavya Cumhuriyeti'nde 1951 yılında çıkarılan bir önergeyle Türk topluluğunun ulusal kimliği hukuken tanınmıştır. Daha sonra ise 1974 yılında çıkarılan Kosova Özerk Bölgesi Anayasası Türk azınlık için önemli bir dönüm noktasını oluşturmuş, bu anayasa ile Türkler Kosova'da kurucu unsur olarak kabul edilirken Türkçe'nin de diğer diller arasındaki hak eşitliği kabul edilmiştir.⁹⁹ Ancak anayasal çerçevede elde edilen bu hakların kullanımında birtakım baskılarla karşılaşmışlar ve Türkiye'ye yönelik göçler devamlılık göstermiştir. Soğuk Savaş dönemi sonrasında Yugoslavya'nın çözülüşü aşamasında iki ayrı milliyetçilik arasında bir seçim yapmak durumunda bırakılan Türk topluluğu kendi milliyetçiliğini geliştirerek varlığını koruma yoluna gitmiştir. 1999'daki NATO müdahalesinin ardından UNMIK döneminde ortaya konulan anayasal düzenlemelerde Türklerin ve Türkçe'nin varlığının yadsınmaya başladığı yeni dönemde Türkler 1974 Anayasası'nın öngördüğü haklar kapsamında büyük bir kayıp yaşamışlardır. Yaşanan yeni gelişmeler doğrultusunda 2008'de bağımsızlık elde eden Kosova'da anayasal düzlemde Türkler Kosova Cumhuriyeti'ni oluşturan ulusal azınlık

⁹⁷ Balkan Savaşları ve sonrasında bölgeye hâkim olan Sırp Krallığı döneminde Müslüman-Türk nüfus üzerinde yok etme veya zorla göç ettirme şeklinde baskılar söz konusu olmuş bu durum Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (Yugoslavya Krallığı) döneminde de devam etmiş, Josip Broz Tito önderliğinde kurulan Yugoslavya Cumhuriyeti'nde ise değişen oranlarda Arnavut veya Sırp baskısı söz konusu olmuştur.

⁹⁸ Kut, a.g.e., s. 230.

⁹⁹ Giray Saynur Bozkurt, "Tito Sonrası Dönemde Eski Yugoslavya Bölgesindeki Türkler ve Müslümanlar", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 2, Kış 2010, s. 72.

gruplarından birini teşkil etmiştir. Bu kapsamda Kosova Türklerinin azınlık hakları anayasal çerçevede güvence altına alınmıştır. Ancak bu hakların uygulanması aşamasında birtakım sorunlar varlığını korumaktadır.

Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde Osmanlı Devleti'nin bakiyesi olarak görülen Balkan topraklarındaki Türkler bağlamında Kosova Türkleri ayrı bir önem arz etmiştir. Sosyalist Yugoslavya döneminde özerk bölge olarak tanımlanan Kosova konusunda Türkiye ile Sırbistan arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkilerde buradaki Türk azınlık için Türkiye ana vatan ülke konumunda yer almış ve yapılan ikili anlaşmalarda Türk azınlık önemli başlıklardan birini oluşturmuştur. Günümüzde bağımsız Kosova Cumhuriyeti'ni oluşturan azınlık gruplarından birini teşkil eden Kosova Türkleri Türkiye için iki ayrı çerçevede önem arz etmektedir. Bunlardan ilki diğer Balkan Türkleri de dâhil olmak üzere buradaki Türk azınlık Osmanlı Devleti'nin devamı niteliğinde kabul edilen Türkiye için kültürel, beşeri ve tarihsel mirasçı konumundadır. Öte yandan Kosova'daki azınlık, komşularla ilişkiler bağlamında politik düzeyde önemli bir etkiye sahiptir. Kosova Türklerinin sayısı günümüz itibarıyla oldukça azalmış olsa da temeli Osmanlı Devleti dönemi öncesine kadar götürülebilen Kosova'daki Türk varlığı kapsamında İskender Muzbeg'in de ifade ettiği üzere Kosova tarihinin büyük bir bölümü doğrudan Türk tarihine bağlıdır ve Türkler Kosova'nın gerçeklerinden biridir ve Kosova'nın yapıcı unsurlarından birini teşkil etmektedirler.¹⁰⁰

Özetlemek gerekirse, tarihsel süreç içerisinde içeriğine yüklenen farklı anlamlar dolayısıyla uluslararası alanda genel kabul görmüş bir tanımı olmasa da uluslararası örgütler bünyesindeki çalışmalar doğrultusunda ortaya konulan tanımlamaya göre Kosova'daki Türk topluluğu, Balkan Savaşları sonrası dönemde, savaş sırasında ve sonrasında sayılarının giderek azalması, Slav-Sırp egemen krallıkta, egemen konumda bulunmayarak, etnik, dilsel ve dinsel özellikler yönünden farklı özellikler taşıması ve bu farklılık unsurlarını koruma bilincinde olması dolayısıyla azınlık tanımına dâhil olmaktadır. Diğer taraftan azınlıklara ilişkin sınıflandırma esasına göre ise başka bir devletin sınırları içinde yaşamalarına rağmen Türkiye ile olan ana vatan soydaş ilişkisi doğrultusunda ulusal azınlıklar grubunda yer almaktadırlar. Bu bağlamda Kosova'daki

¹⁰⁰ İskender Muzbeg, "Hukuki Belgeler Çerçevesinde Kosova Türkleri", *Balkan Türkleri Balkanlar'da Türk Varlığı*, Ankara: ASAM Yayınları, 2003, s. 101.

Türk topluluğu Balkan Savaşları sonrası tarihi süreçte Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinin son bulduğu Balkan topraklarında ilk başlarda resmi olarak kayıtlarda yer almasa da azınlık konumunda yer almıştır. Bu süreçten itibaren, gerek Osmanlı Devleti gerek Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili devletlerarasında yapılan anlaşmalarda topluluğun durumu, hakları gözetilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda uluslararası alanda azınlık hakları konusunda yaşanan gelişmeler doğrultusunda, Yugoslavya devletinin taraf olduğu hukuki düzenlemeler kapsamında topluluk siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda yeni haklar elde etmiştir. Ancak içinde bulunduğu coğrafyanın kendi içsel dinamikleri doğrultusunda topluluk kimi tarihi süreçlerde statü ve haklar bakımından önemli hak kayıpları yaşayarak bu konuda uzun bir süre mücadele vermiştir.

Bu bağlamda, topluluk Balkanlar'daki Türk diasporası bağlamında sayı bakımından oldukça küçük bir grubu oluşturmasından dolayı ilgili çalışmalarda çok fazla öne çıkmasa da çoğunluğu Müslümanlardan oluşan bir ülkede Müslüman bir azınlığı temsil etmesi sebebiyle diğer Balkan Türklerinden farklı bir konumda yer alarak genç bir ülkenin azınlık gruplarından birini oluşturması dolayısıyla önemli konu başlıklarından birini oluşturmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL ÇERÇEVE: BALKAN SAVAŞLARI'NDAN MİLOŞEVIÇ'E KADAR OLAN DÖNEMDE KOSOVA TÜRKLERİNİN AZINLIK HAKLARI

Azınlık kavramı ve azınlık haklarına ilişkin teorik açıklamanın ardından, çalışmanın ana merkezini oluşturan 1974-2008 tarih aralığına yönelik statü ve durum analizi bakımından Kosova'daki Türk varlığının tarihsel gelişim sürecinin incelenmesi önem arz etmektedir. Söz konusu tarihi dönemin oldukça uzun bir periyodu oluşturmasından dolayı üç ayrı tarih aralığı kapsamında inceleme yapılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak Balkan Savaşları öncesi dönemde Kosova'daki Türk varlığı üzerinde durulmuş, ikinci başlıkta 1912-1945 arası dönemde tarihsel gelişmeler doğrultusunda topluluğun statüsü, hakları incelenmiştir. Üçüncü başlıkta ise 1945-1974 yılları arasındaki tarihi dönem üzerinde durulmuştur. Bu bölümle birlikte çalışmada genel itibarıyla öncelikle topluluğun içinde bulunduğu coğrafyadaki tarihsel gelişmeler ele alınarak bu gelişmeler doğrultusunda topluluğun statüsü, hakları analiz edilmeye çalışılmıştır.

1. Türklerin Kosova'ya Gelişi ve Osmanlı Devleti Döneminde Kosova Türkleri

Balkanlar tarihini Türk tarihinden ayrı değerlendirmek olanaksızdır. Zira Halil İnalçık Balkanlar tarihinin Türk tarihinin ayrılmaz bir parçası olduğunu ve Balkan Yarımadası'nın 6. yüzyıldan itibaren Türk kavimlerinin yerleşim yerlerinden biri olduğunu dile getirmiştir.¹⁰¹ Bu kapsamda, Balkanlar'da günümüz itibarıyla Arnavutluk, Makedonya, Sırbistan ve Karadağ ile sınır komşusu olan Bağımsız Kosova Cumhuriyeti'nde de Türklerin varlığı söz konusudur. Kosova geçmişte, Balkanlar'ın merkezinde stratejik bir konumda yer almış ve orduların geçtiği bir bölge olmasının

¹⁰¹ Halil İnalçık, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar*, İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, 1993, s. 9

yanı sıra önemli madenlere sahip olması nedeniyle tarih boyunca birçok devlet tarafından ele geçirilmeye çalışılmıştır.¹⁰²

Avarların desteğiyle Slavların Balkanlar'a gelişinin ardından Bizans'ın hâkimiyet sağlayamadığı Kosova'da bir süre başına buyruk kabileler varlık göstermiştir.¹⁰³ 9. yüzyıldan 10. yüzyılın ikinci yarısına kadar Kosova üzerinde egemenlik, Türk kökenli Bulgar hanlarının elinde bulunmuş ve 1018 yılında Bulgar Devleti'nin ortadan kalkmasıyla Bizans'a bağlanan Kosova'da Bizans hâkimiyeti etkin olmuştur.¹⁰⁴ 13. yüzyıl başlarında Sırp'ların Bizans ile mücadele etmesi sonucunda 1389 yılına kadar Kosova'da Sırp hâkimiyeti yeniden başlamıştır.¹⁰⁵ 1389 yılında Kosova Ovası'nda Osmanlı Devleti ile Sırp Krallığı arasında gerçekleşen savaşta Sırp'lar mağlup edilmiştir. Çelik'in aktardığı bilgiye göre ise Kosova'daki Türk varlığı daha eski tarihlere dayanmakla birlikte Türklerin Kosova'ya yerleşmesinde Osmanlı Devleti döneminde gerçekleştirilen fetihler önemli bir rol oynamıştır.¹⁰⁶ Osmanlı orduları Balkanlar'da fetihlerini ilerletmeye çalışırken Kosova Ovası'nda iki önemli savaş yapmışlardır. Bunlardan ilki 1389'da gerçekleşen I. Kosova Savaşı'dır ve bu savaşta Sultan I. Murad şehit olmuştur; Sultan I. Murad'ın türbesi Kosova'da bulunmaktadır, aynı savaşta Sırp Kralı Lazar'ın da öldürüldüğü bilinmektedir.¹⁰⁷ 1389 yılında Sırp'lar yenilgi almalarına rağmen direnişe devam ettiklerinden 1448 yılında II. Kosova Savaşı gerçekleşmiştir. Bu savaşla Kosova tam anlamıyla Osmanlı Devletinin hâkimiyeti altına girmiştir.¹⁰⁸ Bu noktada, 1989 yılında Sırp lider Slobodan Miloşević'in 1389 yılını hatırlatarak yaptığı konuşma kapsamında, bu savaşın Sırp tarih anlayışındaki yerine değinmek önem arz etmektedir. 1389'daki I. Kosova Savaşı Sırp tarihinde efsanevi bir niteliğe sahiptir.¹⁰⁹ Sırp tarih anlayışının merkezinde yer alan bu efsane neredeyse tüm Sırp halkı tarafından bilinmektedir. Bu savaşla birlikte Sırp'lar Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girmiş ve yüzyıllarca Türklerin egemenliği altında yaşamışlardır. Bu

¹⁰² Bilgin Çelik, *Dağılan Yugoslavya Sonrası Kosova ve Makedonya Türkleri*, 1. Baskı, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2008, s. 67.

¹⁰³ Emir Türkoğlu, "Kosova Arnavutlarının Milliyetçiliği", *Balkan Diplomasisi*, Ed. Ömer E. Lütem, Birgül Demirtaş Coşkun, Ankara: ASAM Yayınları, 2001, s. 105.

¹⁰⁴ Türkoğlu, a.g.e., s. 105.

¹⁰⁵ a.g.e., s. 105.

¹⁰⁶ Çelik, a.g.e., s. 68.

¹⁰⁷ a.g.e., s. 68.

¹⁰⁸ Türkoğlu, a.g.e., s. 105.

¹⁰⁹ Galip Çağ, *Avrupa'nın Ötekisi Balkanlar*, Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Avrasya Stratejik Uygulama ve Araştırmalar Merkezi Avrasya Araştırmaları Serisi, 2012, ss. 77-78.

perspektiften yorumlandığında I. Kosova Savaşı Sırp tarihinde büyük bir yenilgiyi diğer bir deyişle Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini vurguladığından Sırp topluluğu için bir travmayı temsil etmektedir.

Bunların yanı sıra Noel Malcolm Kosova'ya Türklerin hangi tarihlerde geldiğine dair net bir bilginin olmadığını ifade etmiştir.¹¹⁰ Kral Stefan Mulin tarafından 14. yüzyılın başlarında kimi Türklerin buraya getirilip yerleştirildikleri bilinmekle birlikte kaynaklarda sözü edilen Türklerin devamı niteliğinde kesintisiz varlık gösteren ve Türkçe konuşan bir nüfusun varlığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmadığı belirtilmiştir.¹¹¹ Bu nedenle Malcolm, Kosova'da Türklerin varlığını devlet görevlileri, askerler, tüccarlar ve bunların ailelerinden oluşan nüfusun bölgedeki kentlere yerleştirildikleri 1389-1455 tarihlerine dayandırmaktadır.¹¹² Malcolm, Kosova'ya gelen Osmanlı asker ve sivil yöneticilerin kökenlerinin farklılıklar gösterdiğini ama yönetici olmaları nedeniyle Türkçe konuştuklarını belirtirken, fetihten sonra Müslümanlığı benimsemiş Arnavut hatta Slav ailelerinden bazılarının da kentlerdeki Türk kültürünü benimseyerek evlerinde bile Türkçe konuştuklarını ileri sürmüştür.¹¹³ Diğer taraftan Türkçe konuşan Osmanlıların kent hayatında oynadığı kültürel rolden dolayı Osmanlı Devleti hâkimiyetinde geçen yüzyıllarda Kosova'da ayrı bir Türk topluluğundan söz etmenin mümkün olmadığını belirten Malcolm, Kosova Türklerinin kimlikleri hakkında dili önplanda tutarak şu yorumu yapmıştır: “ ... *Bu dili konuşan insanların büyük bir bölümü için en uygun tanımlama, iki dilli Arnavut olur herhalde; soyu doğrudan Anadolu Türklerine dayananların sayısı gerçekten azdır.*”¹¹⁴ Bu yoruma ilişkin olarak Çelik, Malcolm'un Arnavut iddialarının etkisinde kaldığını ileri sürmektedir.¹¹⁵ Zira Arnavut milliyetçilerinin genel yaklaşımı Prizren başta olmak üzere Kosova'da yaşayan Türklerin kökenlerinin Arnavut olduğu şeklindedir.¹¹⁶ Arnavut iddialarının aksine İskender Muzbeg Kosova tarihinin büyük bir bölümünün doğrudan Türk tarihine bağlı olduğunu ve Türklerin Kosova'nın gerçeklerinden biri olarak Kosova'nın yapıcı bir

¹¹⁰ Noel Malcolm, *Kosova: Balkanları Anlamak için*, çev. Özden Arıkan, İstanbul: Sabah Kitapları, 1998, s.262.

¹¹¹ Malcolm, a.g.e., s. 262.

¹¹² a.g.e., s. 263.

¹¹³ Malcolm, a.g.e., s. 263.

¹¹⁴ Çelik, a.g.e., s. 69.

¹¹⁵ a.g.e., s. 69.

¹¹⁶ a.g.e., s. 69.

unsuru olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁷ Osmanlı Devleti döneminde gerçekleştirilen fetihlerle bölgede varlığı kalıcı hale gelen Kosova Türkleri yüzyıllarca diğer milletlerle birlikte Prizren, Priştine, İpek, Vuçitırın ve Gilan gibi yerleşim yerlerinde yaşamışlar ve birçok kültür eseri ortaya çıkarmışlardır.¹¹⁸

Osmanlı Devleti idaresinde ortaya çıkan sorunlar ve savaşlardan kaynaklanan yıkımlar nedeniyle 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin bölge üzerindeki egemenliği zayıflamaya başlamış ve Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında bulunan topraklarda milliyetçilik hareketleri güçlenmeye başlamıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'yla Balkanlar'da Osmanlı Devleti'nin egemenliği giderek azalırken, savaş sonrasında düzenlenen Berlin Kongresi'nde özerklik taleplerine yanıt alamayan Arnavutlar arasında bağımsızlık fikri ön plana çıkmaya başlamıştır.¹¹⁹ Ancak Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları sonrasında bölge üzerinde hâkimiyetini tam anlamıyla kaybetmesiyle Arnavutlar toprak bütünlüklerini koruyamamış ve Kosova, Sırp Krallığı topraklarına dâhil olmuştur. Arnavutların yoğun olarak bulunduğu Kosova'da yaşamakta olan Türk topluluğu da Sırpların hâkimiyeti altına girmiştir.

2. Balkan Savaşları'ndan İkinci Dünya Savaşı'na Kosova ve Türkler

Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün* adlı eserinde, Balkan Savaşları'ndan önce Osmanlı Devleti tarafından idare edilen Balkan topraklarında, Müslümanların demografik üstünlüğe sahip olduğunu ifade etmiştir.¹²⁰ Bununla birlikte McCarthy'nin aynı eserde ileri sürdüğü diğer bir bilgiye göre ise etnik köken ve dini inanç bakımından çeşitliliği barındıran bu bölgede, aralarında çok büyük bir fark olmamasına rağmen Müslümanlar en büyük din grubunu oluşturarak Edirne, İşkodra ve Kosova'da nüfus bakımından kesin bir üstünlüğe sahip olmuşlardır.¹²¹ Ayrıca Osmanlı Devleti döneminde resmi olarak nüfus sayımı yapılmamakla birlikte Kosova vilayetinin yaklaşık olarak 1 milyon nüfusa sahip olduğu ve bu nüfusun yaklaşık %75'ini Müslümanların oluşturduğu ifade edilmiştir.¹²² Balkan Savaşları (1912-1913) sırasında

¹¹⁷ Muzbeg, a.g.e., s. 101.

¹¹⁸ a.g.e., s. 101.

¹¹⁹ Erhan Türbedar, "Tarihte Değişen Siyasi ve Sosyal Dengeler İçinde Kosova Türkleri", *Balkan Türkleri: Balkanlar'da Türk Varlığı*, Ankara: ASAM Yayınları, 2003, s. 70.

¹²⁰ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı: 1821-1922*, çev. Fatma Sarıkaya, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012, ss. 141-142.

¹²¹ McCarthy, a.g.e., ss. 141-142.

¹²² Münir Aktepe, "Kosova" *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 26, Ankara, 2002, s. 219.

sivillere karşı yürütülen etnik kıyımın sonucunda Müslümanlardan katliama uğrayanların sayısı 600 bin civarına ulaşmış, savaş sonrasında Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesiyle geride kalan Müslüman nüfus, bölgeye hâkim olan Sırp Krallığı tarafından çeşitli baskılara maruz bırakılmıştır. Bu Müslüman nüfus içerisinde etnik Türklerle birlikte Arnavutlar, Torbeşler, Boşnaklar ve diğer Müslüman topluluklar yer almıştır.

Balkan Savaşları'nın yaşandığı dönemde Sırp Krallığı tarafından işgal edilen Kosova, Birinci Balkan Savaşı sonucunda 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşması ile Sırp Krallığı'nın topraklarına katılmıştır.¹²³ Yüzyıllarca Osmanlı Devleti egemenliğinde yaşamış olan ve Kosova'da nüfus bakımından Müslümanlardan sonra en yoğun nüfusa sahip olan Sırp, Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesi sonrasında, kendi egemenliği altında kalan Osmanlı Devleti bakiyesi topraklarda Müslüman nüfusa karşı baskı uygulamaya başlamıştır. Uygulanan bu baskı sırasında Müslüman nüfus birçok zorlukla karşılaşmış ve Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki topraklarına Müslüman göçü yeniden¹²⁴ başlamıştır. 1914 yılı sonrasında Kosova'nın Sırp hâkimiyetine girmesiyle burada özellikle Müslüman nüfus üzerinde baskı kurularak bölgedeki demografik dengeyi Slav-Sırp nüfusu lehine değiştirme amacıyla hareket edilmiştir. Bu baskı özellikle ekonomik ve dini alanda ortaya çıkmıştır.¹²⁵ Ekonomik alandaki baskıyla yaşam koşulları zorlaştırılan halk bir yandan da dini inançlarını yaşama konusunda sorunlarla karşılaşınca bölgeyi terk etmeye başlamıştır. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki Sırp Krallığının hâkim olduğu bölgelerde söz konusu baskının hedefinde sadece Müslüman nüfus yer almamış Slav-Sırp unsurların egemenliğini sağlamak için diğer etnik ve dini unsurlara da baskı tatbik edilmiştir.

1875-1878 yılları arasında Müslümanlar Bulgaristan'ı ve Sırbistan'ı terk etmeye başladıklarından Osmanlı Devleti'nin henüz egemenliği altında bulunan topraklardaki

¹²³ Kader Özlem, "Balkan Savaşları (1912-1913)", *Diplomasi Tarihi 1*, Ed. Barış Özdal-R. Kutay Karaca, 2. Baskı, Dora Yayınları, Bursa, 2017, s. 614.

¹²⁴ Osmanlı Devleti tarihinde özellikle 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı ile Balkanlar'daki sivil Müslüman/Türk unsurlar, etnik kıyımına uğramış ve çok sayıda Türk bölgeden göç etmek zorunda kalmıştır. Balkan Savaşları sonrasında da benzer bir süreç yaşanmıştır. Özlem, a.g.e., s. 581.

¹²⁵ Ali Balcı, "Kosova: Arnavut Sorununun Kilit Bölgesi", Ed. Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, *Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları*, Cilt: 1, Ankara: Nobel Yayınları, 2010, s. 754.

Bulgar ve Sırp nüfus da bunun tersi yönde göçe başlamıştır.¹²⁶ Nihayetinde 1911 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında bulunan Balkan topraklarında Müslümanların nüfusu 1877 yılı öncesine göre belirli bir oranda artış göstermiştir.¹²⁷ Osmanlı Devleti 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında güç kaybetmeye başlamış ve Balkan Savaşları sonrasında ilgili devletlerle¹²⁸ barış antlaşması imzalayarak Balkanlar'dan çekilmiştir. Savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin egemenliğinin son bulduğu topraklarda işgalci devletler tarafından sivil halka yönelik büyük çaplı bir etnik kıyım başlatılmıştır. Balkan Savaşları sırasında özellikle Bulgar, Sırp, Yunan ve Karadağlı askerler yollarının üzerindeki her bölgede sivil halkı katletmişlerdir. Bu konuda, Balkan Savaşları ve sonrasında yaşanan Sırp zulmünün etkilerini yakından izleyen dönemin Rus gazetecisi Lev Troçki harp esnasında yaşananları değerlendirdiği bir kitabında Sırp zulmünün hangi boyutlara ulaştığını anlatmıştır. Troçki'ye göre Sırp Kralı Petar, Kumanova'ya giderken yolda rastladığı bir grup Arnavut esiri gördüğünde şunu söylemiştir: “ *Bu adamlar benim ne işime yarar? Öldürsünler, yalnız kurşunlanarak değil; o cephane israfi olur; değneklerle dövülerek*”.¹²⁹ Diğer taraftan bir subay Müslümanlara yaptıklarını Troçki'ye şöyle anlatmıştır: “... *Bir askere bir esiri komutana götürmesini söylersin, onu alır elli adım götürür, sonra bir silah sesi duyarsın. İşte bu kadar...*”¹³⁰ Savaş sırasında yaşanan bu etnik kıyım nedeniyle Müslümanlar başka bölgelere kaçmaya çalışmış ancak yol boyunca saldırıya uğramaktan kurtulamamışlardır. Yaşanan tüm bu zulüm ve göçün bilançosu hakkında McCarthy'nin ileri sürdüğü birtakım sayısal veriler bulunmaktadır. Bu doğrultuda eski Osmanlı Devleti topraklarında Balkan Savaşları öncesinde nüfus bakımından Yugoslavya kaynaklarına göre 1.241.076 Müslüman yer almaktayken savaş sonrasında bu nüfustan geriye 566.478 kişi kalmıştır ki arada oluşan bu fark bağlamında 674.598 kişinin bir kısmının katledilmiş olduğu bir kısmının ise göç ettiği durumu ortaya çıkmaktadır.¹³¹ Bu veriler sadece Yugoslavya kaynaklarına göre Müslümanlara uygulanan etnik kıyımın ve ortaya çıkan göçün bilançosunu ifade etmektedir ancak

¹²⁶ McCarthy, a.g.e., s. 142.

¹²⁷ a.g.e., s. 142.

¹²⁸ Birinci Balkan Savaşı'nda; Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan yer alırken, ikincisine bu devletlerin yanı sıra Romanya ve 1912'de bağımsızlığını ilan eden Arnavutluk da katılmıştır.

¹²⁹ Lev Troçki, *Balkan Savaşları*, çev. Tansel Güney, 4.Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, Şubat 2019, s. 167.

¹³⁰ Troçki, a.g.e., s. 167.

¹³¹ McCarthy, a.g.e., s. 185.

Bulgar ve Yunan kaynaklarındaki veriler de eklenince Balkanlar'da katliam sonucu öldürülen Müslümanların sayısı 632.408 kişiye ulaşmaktadır.¹³²

Balkan Savaşları'nın ardından Osmanlı Devleti ile ilgili devletlerarasında gerçekleştirilen barış antlaşmaları kapsamında Sırbistan ile İstanbul Antlaşması¹³³ yapılmıştır. Savaş sonrasında iki devlet arasında ortak sınır kalmadığından ilgili antlaşmada sınırla ilgili konular söz konusu olmamıştır.¹³⁴ 14 Mart 1914 tarihli İstanbul Antlaşması'nda Sırbistan'a terk edilen topraklardaki dini ibadet yerlerinin mevcut biçimde muhafaza edilmesi kararlaştırılmıştır.¹³⁵ Bununla birlikte arazilerin kamulaştırılması hususunda düzenlemelere yer verilen antlaşmada Kosova'da bulunan Sultan I. Murad'ın türbesine ait olan arazinin kamulaştırılmayacağını altı çizilmiştir.¹³⁶ Antlaşma kapsamında Sırbistan topraklarında kalan Müslüman/Türk nüfusun statüsü Müslüman azınlıklar statüsünde tanımlanırken; dini inanç özgürlüğünün sağlanması ve Türk dilinde eğitim verilen okulların açılması karara bağlanmıştır.¹³⁷

Birinci Dünya Savaşı'nda ise Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve İtalya'nın işgali altında kalan Kosova, savaş sonrasında uluslararası alandaki yeni gelişmeler doğrultusunda yeniden Sırp-Hırvat-Sloven (SHS) Krallığı'nın topraklarına dâhil olmuştur.¹³⁸ Savaş sonrasında, Güney Slav halklarının bir araya getirilmesiyle oluşturulan SHS Krallığı'nda¹³⁹ da Sırp hâkimiyeti devam etmiştir. Öte yandan bu dönemde, Sırp milli ve tarihi değerlerine göre hassas bir çizgide bulunan Kosova'da Slav-Sırp nüfusu lehine Kosova'daki Arnavut nüfusu yoğunluğunun azaltılması için Müslüman nüfus üzerinde baskının devam ettiği görülmüştür. Bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı'na kadar Müslüman nüfusun özellikle Türkiye'ye yönelik göçü belirli aralıklarla devam etmiştir. Bu dönemde bölgedeki Arnavutların mevcut Sırp

¹³² H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*, 1. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık, 2001, s.106.; McCarthy, a.g.e., s. 185.

¹³³ Altay Suroy Recepoğlu, "Kosova'da Türk Olmak", *Tarih Boyunca Avrupa Kavşağı Kosova*, 1. Baskı, Prizren: Grafix Basımevi, Şubat 2008, s. 151.

¹³⁴ Mehmet Okur, "Balkan Savaşları", *Balkanlar El Kitabı Cilt:1*, der. Osman Karatay- Bilgehan A.Gökdağ, Vadi Yayınları, Ankara, 2006, s. 622.

¹³⁵ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri: Cilt:1 (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953, s. 496.

¹³⁶ Okur, a.g.e., s. 622.

¹³⁷ Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, 22. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2011, s. 325.

¹³⁸ Fatma Taşdemir, Pınar Yürür, "Kosova Sorunu: Tarihi ve Hukuki Bir Değerlendirme", Ankara, *G.Ü.İ.İ.B.F.D.*, Sayı: 3/99, s. 136.

¹³⁹ SHS Krallığı'nın adı 1929'da Yugoslavya Krallığı olarak değiştirilmiştir.

baskısından kurtulmak için Türkiye'ye göç edebilmek amacıyla kendilerini Türk olarak kaydettirdikleri görülmüştür.¹⁴⁰

1912 yılından sonra Kosova, Makedonya ve Sancak bölgesi Sırp Krallığı hâkimiyetine girmiş ve bu bölgeler Güney Sırbistan olarak adlandırılmıştır. Buradaki Müslümanların sosyal-ekonomik ve kültürel statüsü, Saint-Germain Barış Antlaşması'nda düzenlenmiştir.¹⁴¹ Ancak, Sırp Krallığı bünyesinde Müslümanlara karşı yürütülen baskı uygulamaları Türk topluluğu üzerinde göç hareketini tetiklemiştir.¹⁴² Bu kapsamda ilk göç 1913-1916, ikincisi ise 1916-1918 yılları arasında gerçekleşmiştir.¹⁴³ Üçüncü göç dalgası ise 1918-1923 yılları arasında meydana gelmiştir.¹⁴⁴ Diğer taraftan göç edenlerin sayısı ile ilgili olarak Birinci Dünya Savaşı'na kadar Sancak, Kosova ve Makedonya'dan 281.747 kişinin göç ettiği bilgisine yer verilmiştir.¹⁴⁵ Ayrıca 1912-1914 yılları arasında 302.907 kişinin göç ettiği ve 276.489 kişinin ise 1918-1941 yılları arasında Kosova'dan göç ettiği ifade edilmiştir.¹⁴⁶ Öte yandan bu sayısal verilere Makedonya Türkleri de dâhil olabileceğinden bu dönemde sadece Kosova'dan ne kadar kişinin göç ettiğine dair kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Kut'un ileri sürdüğü verilere göre ise ilgili bölgelerden 1923-1933 yılları arasında Türkiye'ye 100 bin civarında kişi göç etmiştir ancak bunların arasında Arnavutlar, Torbeşler, Boşnaklar ve diğer Müslüman topluluklar da yer almıştır.¹⁴⁷

2.1. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın Kuruluşu¹⁴⁸

Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönemde Güney Slav halklarının bir devlet birliği içinde yer almasına yönelik fikirler ileri sürülmüş ve Temmuz 1917 tarihli Korfu

¹⁴⁰ Tuba Ünlü Bilgiç, Bestami S. Bilgiç, “Kosova Türkleri’ Sıradışı Bir Türk Diasporası”, *Bilig*, Sayı: 62 Yaz 2012, s. 46.

¹⁴¹ Abdülmecit Nuredin, *Balkanlardan Türkiye'ye Göç ve Etkileri*, Ankara: Çağla Yayıncılık, 2011, s. 235.; Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avusturya ile İtilaf Devletleri arasında imzalan Barış Antlaşması ile Avusturya; Macaristan, Çekoslovakya ve Yugoslavya'nın bağımsızlıklarını tanımış ve antlaşmada bu bölgelerde yer alan azınlıkların korunmasına yönelik hükümlere yer verilmiştir. Bkz. Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, Cilt:1, s. 403.

¹⁴² Nuredin, a.g.e., s. 235.

¹⁴³ Şefqet Balla, *Yeni Bir Kosova'nın Doğuşu*, 1.Basım, İzmir: Zeus Kitabevi, 2008, s. 3.

¹⁴⁴ Balla, a.g.e., s. 3.

¹⁴⁵ Nuredin, a.g.e., s. 241.

¹⁴⁶ Türbedar, a.g.e., s. 74.

¹⁴⁷ Kut, a.g.e., s.227.

¹⁴⁸ Mevlit Özçelik, “Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı: Sırp ve Hırvatlar Arasındaki Sorunlar ve Krallığın Yıkılışı (1918-1929)”, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 6, ss. 19-53.

Deklarasyonu ile SHS Krallığı'nın kurulmasına karar verilmiştir.¹⁴⁹ 1 Aralık 1918 tarihinde kurulan SHS Krallığı bünyesinde, Kosova da yer almıştır.

Krallık birden fazla etnik ve dini unsuru bir araya getirmiştir. Krallığın sınırları içinde % 43 oranında Sırp, % 23 Hırvat, % 8.5 Sloven, % 6 Boşnak % 5 Makedon Slavı % 3.6 Arnavut ve % 14'lük bir oranda ise Türk, Alman, Macar, Ulah, Roman gibi milletler yer almıştır.¹⁵⁰ Büyük ölçüde Slav uluslardan oluşmasına rağmen Barbara Jelavich'in¹⁵¹ de ifade ettiği üzere bu milletler hiçbir zaman kendilerini tek bir ulus olarak görmemişlerdir.¹⁵² Bir kısmı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu (Habsburg egemenliği) bir kısmı da Müslüman, Osmanlı İmparatorluğu egemenliği altında çok uzun zaman dilimlerinde yaşamış olan bu halklarda, farklı dini inançlar ve kültürel özellikler ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Krallığı oluşturan halklar gönüllü olarak bu birlikte bulunmamış savaş sırasında ve sonrasında yaşanan uluslararası gelişmeler sonucunda bu şekilde bir birliğin oluşturulması gündeme gelmiştir.¹⁵³

Krallıkta, birbirinden farklı kültürel özelliklere sahip farklı etnik ve dini unsurlar bulunmasına rağmen, Sırlar en kalabalık nüfusu oluşturmalarından ve büyük bir orduya sahip olmalarından dolayı bölgede hâkim güç statüsünde yer almışlardır.¹⁵⁴ Krallığın kurulmasının ardından, etnik ve dini unsurların neredeyse hiçbiri mevcut durumdan memnun olmamış; genel olarak da her bir milletin diğerinin toprağında belirli bir oranda azınlık unsuru bulunduğundan bu durum aralarında çeşitli sorunlar oluşturmuştur. Diğer taraftan yüzyıllarca Habsburg egemenliğinde, Batı kültürüyle yaşamış Katolik Hırvatlarla 1389'dan 1912'ye kadar Osmanlı Devleti egemenliği altında bulunmuş Ortodoks Sırların Krallıktaki egemenlik mücadelesi Tito dönemi Yugoslavya'sında da devam etmiş ve Yugoslavya'nın dağılıpına kadar varlığını korumuştur. Hırvatların yanı sıra diğer etnik unsurlar da Krallıktaki Sırp egemenliğinden rahatsızlık duymaya başlamışlardır. Baskının devam ettiği, Sırların

¹⁴⁹ Nesrin Kenar, *Yugoslavya Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutu*, Ankara: Palme Yayıncılık, 2005, s. 42.

¹⁵⁰ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 2*, 4. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2015, s.161.; Vickers, a.g.e., s. 103.

¹⁵¹ Jelavich, a.g.e., s. 161.

¹⁵² a.g.e., s.161.; Vickers, a.g.e., s. 103.

¹⁵³ Bengi Muzbeg, *Balkan Savaşlarından UNMIK Yönetimine Kosova Türklerinin Siyasi ve Hukuki Statüsü*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 6.

¹⁵⁴ Taşdemir, a.g.m., s. 136.

hâkim güç olmaya başladığı Krallıkta; SHS Krallığı'na bağlı olan Kosova'da ise halk adil olmayan birtakım uygulamalarla karşılaşmıştır.¹⁵⁵

Diğer taraftan 5 Aralık 1921 tarihinde, SHS Krallığı ile İtilaf devletleri arasında, Krallığın itilaf devletlerine karşı yükümlülüklerini belirtmek amacıyla imzalanan antlaşmada azınlıklar konusuna yer verilmiş; “Azınlıkların Korunması Yasası'na” göre azınlıkların yoğun olarak bulunduğu bölgelerde kendi dillerinde eğitim alabilecekleri ifade edilmiştir.¹⁵⁶ Bu gelişmeye rağmen Krallıkta baskı uygulamaları eğitim ve kültür alanında yoğunlaşmıştır. Özellikle Müslüman Arnavut nüfusu hedef alan politikalar kapsamında, Arnavutların yoğun olarak bulunduğu Kosova'da, Arnavutlarla birlikte diğer Müslüman topluluklara yönelik baskı uygulamaları devam etmiştir. Miranda Vickers'ın aktardığı bilgiye göre söz konusu dönemde, Krallığın Arnavut nüfusa ilişkin ilk politik uygulaması eğitim alanında ortaya çıkmıştır.¹⁵⁷ Politikanın temel amacı ana dilde eğitimin yasaklanması doğrultusunda Arnavutların eğitimsiz kalmalarını sağlamak olduğu için bu dönemde Arnavutlar, Müslüman okullarında bile Arnavutça eğitim almaktan yoksun bırakılmış ve Krallıkta resmi dil olarak Sırpça'dan başka bir dilde eğitime izin verilmemiştir.¹⁵⁸ Ancak aynı eserde yer verilen diğer bir bilgiye göre bu resmi devlet politikası sonuç itibarıyla istenilenin tam tersine yol açmış, Arnavutlar arasında Sırp'lara karşı güçlü bir muhalefetin ortaya çıkmasına yol açarak, Arnavut milli bilincini güçlendirmiştir.¹⁵⁹

Slav-Sırp egemenliğinin devam ettiği Krallık bünyesinde 1920'de üç siyasi akım yer almış olup bunlardan ilki Sırbistan Başbakanı Nikola Pašić önderliğinde, merkezi ve büyük Sırbistan'ı kurmayı amaç edinen “Sırp Radikaller”, ikincisi Radikallere benzer şekilde Sırp milliyetçiliğinin ağır bastığı ancak daha ılımlı bir grubu temsil eden “Sırp Demokratlar”, sonuncusu ise federal devletten yana olmakla birlikte uygun koşulların olması halinde bağımsız bir Hırvatistan Cumhuriyeti kurmayı amaçlayan Radik önderliğindeki Hırvat Çiftçi Partisi olmuştur.¹⁶⁰ 1921 yılındaki Vidovdan Anayasası'nın hazırlanması aşamasında, bu üç siyasi akım birbiriyle çatışmıştır. Bu süreçte Krallığın temel yapısının Sırp-Hırvat ve Slovenlerden oluşan “üç

¹⁵⁵ Nursel Elmas, “Kosovalı Türkler: Dilleri ve Kültürleri”, *Bilig*, Sayı: 70, Yaz 2014, s. 132.

¹⁵⁶ Elmas, a.g.m., s. 132.

¹⁵⁷ Vickers, a.g.e., s. 104.

¹⁵⁸ a.g.e., s. 104.

¹⁵⁹ Vickers, a.g.e., s. 104.

¹⁶⁰ Sina Akşin, Melek Fırat, “İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar”, *Balkanlar*, İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, 1993, s.102.

isimli tek bir ulus” şeklinde olduğu dile getirilirken merkezîyetçi bir siyasi yapı Sırlar tarafından savunulmuştur.¹⁶¹ Ancak Sırlar dışındaki diğer uluslar özellikle de Sloven ve Hırvatlar devletin federal yapıda olmasını talep ederek bu şekilde bir oluşumun ulusal kimliklerinin muhafazasında önemli bir role sahip olduğunu dile getirmişlerdir.¹⁶² Sözü edilen durumdan dolayı Krallığın siyasal yaşamında federalizm-ünitarizm yanlıları arasındaki mücadeleler belirleyici bir rol oynamıştır. Dolayısıyla Krallığın daha anayasa hazırlığı çalışmalarında çetin bir mücadele kendini hissettirmiş ve bu çerçevede ortaya çıkan tartışmalar giderek artmıştır. Vidovdan Anayasası’nın kabulünden hemen sonra huzursuzluklar başlamış ve yeni Anayasa’nın o dönemde Hırvat ve Sloven partilerinin katılımı olmadan onaylanmış olması bu uluslar bakımından söz konusu devletin meşruiyetini geçersiz kılmış; bu süreçten sonra Krallık bünyesinde halka birtakım baskılar tatbik edilmeye başlanmıştır.¹⁶³ Bununla birlikte ilgili siyasi partiler çerçevesinde Krallıktaki meşruiyet sorunun çözülmesi amacıyla birtakım girişimler ortaya konulmuş ancak olumlu bir sonuç elde edilememiştir. Zira Hırvat ve Sloven gruplarının devletin federal yapıda olmasına ilişkin beklentileri karşılanmamış ve ilgili gruplar arasındaki anlaşmalar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Sırp hükümeti tarafından baskının artırılması kısa zamanda Sırp-Hırvat gerginliğini tırmandırmıştır. Devletin siyasi yapısı konusunda bir anlaşmanın sağlanamaması Krallıktaki farklı etnik, dilsel ve dinsel unsurlar arasında uyuşmazlığa yol açmıştır.¹⁶⁴ Bu gelişmeler karşısında Sırp asıllı Kral Aleksander Corceviç Ocak 1929’da parlamentoyu feshetmiş ve 1921 yılındaki Vidovdan Anayasası’nı kaldırmıştır. Bu tarihten sonra SHS Krallığı Sırların egemen olduğu bir totaliter rejime dönüştürülerek Yugoslavya Krallığı adını almıştır.¹⁶⁵ Krallığın getirdiği yeni düzenlemelerle ülkedeki eyaletlerin tarihi sınırları ortadan kaldırılmış ve Krallık, hepsinde Sırp nüfusun çoğunluk oluşturacağı dokuz bölgeye (bonavina) ayrılmıştır. Diğer taraftan Kosova ise Vardarska, Moracska ve Zetska adında üç bonavinaya bölüştürülmüştür.¹⁶⁶ Bu idari ve bölgesel ayırım 1941 yılına kadar

¹⁶¹ Hakan Demir, “Federalizm – Ünitarizm İkileminde Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı’nda Siyasal Yaşam (1918-1929)”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, Aralık 2013, s. 98.

¹⁶² Demir, a.g.m., s. 98.

¹⁶³ a.g.m., s. 103.

¹⁶⁴ Demir, a.g.m., s. 112.

¹⁶⁵ Kenar, a.g.e., s. 53.

¹⁶⁶ Taşdemir, a.g.m., s. 137.

yürürlükte kalmış ve yeni düzenlemeler sonrasında Arnavut nüfusu hedef alan uygulamalar yoğunluk kazanmıştır.¹⁶⁷

2.2. Krallık Döneminde Uygulanan İskân Politikaları ve Kosova Türkleri

Birçok etnik ve dini unsuru bir araya getiren SHS Krallığı gönüllü bir birliktelik olmamakla birlikte Krallık bünyesinde yer alan azınlıkların da devletin politikalarında hiçbir etkisi söz konusu olmamıştır.¹⁶⁸ Sırp-Slav egemen Krallıktaki politikaların ilk hedefi bölgedeki demografik dengeyi Slav-Sırp nüfus lehine değiştirmek olduğundan yapılan çalışmalar da bu amaca hizmet etmiştir. Bu amaç doğrultusunda baskı artırılmış ve baskı; yok etme, asimile etme ve zorla göç ettirme şeklinde üç ayrı şekilde devam etmiştir.¹⁶⁹

Sırpların demografik dengeyi değiştirme girişimleri Balkan Savaşları sonrası dönemde başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesi sonrasında bölgede hâkim unsur olan Sırp Krallığı'nda, Makedonya ve Kosova bölgelerine yönelik iskân politikası yürütülmeye çalışılmış ve bu çerçevede 1914'te "Yeni Kurtarılmış Bölgelerin İskânına Dair Kararname" çıkartılmıştır.¹⁷⁰ Buna göre Sırp hükümeti tarafından, iskân edilen her aileye 9 hektarlık arazi sağlanırken, 16 yaşını doldurmuş olan her erkeğe de 2 hektar daha toprak verileceği ifade edilmiştir.¹⁷¹ Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu politika tasarlandığı şekliyle tam anlamıyla yürütülememiştir. Vickers, Sırpların özellikle Kosova üzerindeki söz konusu uygulamalarının arkasında yatan gerçeği birçok etkene dayandırmıştır. Buna göre öncelikli olarak Kosova, jeostratejik açıdan (Adriyatik, Ege ve Karadeniz'in kesiştiği nokta) önemli bir konumda yer aldığından burayı ele geçirmek ve burada üstünlük sağlamak Yugoslavya'nın güvenliği açısından önem arz etmiştir. Diğer taraftan bölge üzerindeki sömürgecilik faaliyetlerinin Yugoslavya'nın ekonomik gelişimine yapacağı katkılar güvenlik, savunma alanlarında da önemli bir role sahip olmuştur.¹⁷²

¹⁶⁷ Vickers, s. 104.

¹⁶⁸ Muzbeg, a.g.t., s. 7.

¹⁶⁹ Balla, a.g.e., s. 3.

¹⁷⁰ Taşdemir, a.g.m., ss. 137-138.

¹⁷¹ a.g.m., s. 138.

¹⁷² Vickers, a.g.e., s. 105.

Savaş sonrasında bölgeye yeniden hâkim olan Sırp'ların o dönemdeki ilk amaçlarından biri Sırp nüfusu artırmak olduğundan¹⁷³ SHS Krallığı'nda iskân politikaları yeniden gündeme getirilmiştir. Bu çerçevede 24 Eylül 1920'de Yugoslavya'nın Güney bölgeleri için iskân programının uygulanmasına karar verilmiştir. Ardından, 1931'de Güney Bölgelerinin Kolonileştirilmesi hakkında çıkarılan kanun kapsamında söz konusu bölgelerde kolonileştirme programı uygulanmıştır.¹⁷⁴ Diğer bir adı Agrar (Zirai Islahat Kanunu-Toprak reformu) olan bu kanunla 1922-1929 ile 1933-1938 tarihleri arasında 120.672'lik hektar arazi üzerinde 10.877 aile yerleştirilmiş ve gelen yerleşimciler için 12.689 yeni konut, 46 okul ve 32 lise inşa edilmiştir.¹⁷⁵ Bu gelişmeler Kosova'daki halk üzerinde derin bir etki yaratmıştır, zira tarım reformu kapsamında özel şahıslar ve dini kurumlara ait birçok arazi halka yeniden dağıtılmak üzere kamulaştırılmış nadasa bırakılmış araziler sahipsiz, işlenmeyen arazi olarak kayıtlara geçirilerek yeni gelen Sırp yerleşimcilere dağıtılmıştır.¹⁷⁶ Söz konusu uygulamayla bölgedeki mevcut topraklarını bölgeye yeni gelen Slavlara (Sırp, Karadağlı, Makedon) bırakmak zorunda kalan birçok Kosovalı, o dönemde temel geçim kaynakları tarım olduğundan maddi olarak sıkıntılı bir durumun içine düşmüş, bölgeden göç etmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'na kadar Kosova vilayetinde, daha önce yaşanan gelişmelere benzeri şekilde, Arnavut nüfusun Sırp nüfusu lehine azaltılması amacıyla Arnavutlar üzerinde dolaylı olarak da Müslüman nüfus üzerinde baskı uygulamaları devam etmiş, Arnavutların Kosova'dan göç etmelerini kolaylaştırmak için Türkiye'ye yönelik göçlerde Arnavutlar da Türk olarak kaydettirilerek bölgeden göçleri hızlandırılmıştır. Ancak Krallık döneminde, kendini Türk olarak yazdıranlar düşünüldüğü gibi çok yüksek oranlara ulaşmamıştır. Vickers'ın dile getirdiği üzere söz konusu uygulamalar kapsamında Arnavutların Türkiye'ye göç etmesi teşvik edilmiş ancak Arnavutlar arasında Türkiye'ye göç pek fazla olmamış bunlar genellikle ya Arnavutluk'a göç etmiş ya da Kaçak hareketinde (Kaçak isyanı)

¹⁷³ 1926 yılında yeni Arnavutluk sınırları çizilince, Yugoslavya sınırları içinde 500.000 civarında Arnavut nüfus kalmıştır. Emir Türkoğlu, "Kosova Arnavutlarının Milliyetçiliği", a.g.e., s.110.

¹⁷⁴ Ağanoğlu, a.g.e., s. 373.

¹⁷⁵ Vickers, a.g.e., s. 105.

¹⁷⁶ a.g.e., s. 106.

olduğu gibi dağlara çıkmışlardır.¹⁷⁷ 1921 yılında 27.920, 1931 yılında 23.698 ve 1939 yılında ise 24.946 kişi kendini Türk olarak yazdırmıştır.¹⁷⁸

Sırp egemen Krallıktaki politikalar kapsamında baskı unsuru olarak Müslüman topluluklar, özellikle Kosova'daki Arnavutlar üzerinde yok etme ve zorla göç ettirme uygulamalarının belirli bir oranda etkili olduğu kabul edilmekle birlikte diğer baskı unsuru olan asimilasyonun Müslüman topluluklar, Türkler ve Arnavutlar üzerinde tam anlamıyla etkili olduğu kabul edilemeyecektir. Yüzyıllarca aynı kültür paydasında bir arada yaşamış olan Türklerin ve Arnavutların kaynaşma ve etkileşim katsayıları yüksek olurken, Sırplarla farklı dil, din ve yaşayış tarzına sahip olan bu iki etnik grubun Sırp tarafından asimile edildiğine dair veriler gerçeği yansıtmamaktadır.

2.2.1. Vidovdan Anayasası ve Kosova Türkleri

14 bölümden oluşan Anayasa'da genel itibarıyla azınlıklar konusunda ayrı, özel bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Bununla birlikte kimi bölümlerde, vatandaşlara tanınan temel hak ve özgürlükler bağlamında azınlıklara ilişkin birtakım düzenlemelere rastlanmaktadır. Dini inanç özgürlüğünün garanti edildiği 12. maddede, bu duruma ilişkin bir sınırlama getirilerek dini inançların meclis tarafından tanımlanması ölçüsünde bu hakkın kullanılabilceği ileri sürülmüştür.¹⁷⁹ 13. madde hükmünde ise basının özgür olduğu ancak bazı durumlarda sansürün uygulanabileceği ifade edilmiştir. 14. maddesinde vatandaşların dernek kurma, toplanma ve dayanışma haklarının bulunduğu belirtilmiş ve 16. maddede Krallık bünyesinde eğitim kurumlarının devlet denetimi altında olduğu ifade edilerek azınlıkların yasalarla belirlenecek anlaşmalar kapsamında ana dilde eğitim alabilmesi öngörülmüştür.¹⁸⁰ Bu doğrultuda, toplulukların ana dilde eğitim alabilmesinin anlaşmalar kapsamında uygulanacağı sonucuna ulaşılmaktadır. Diğer bir deyişle, Krallığın taraf olduğu antlaşmalar doğrultusunda ülkedeki azınlıkların haklarının düzenlendiği söylenebilir. Anayasa metninde 69. maddede azınlıkların ulusal mecliste temsil edilecekleri belirtilmiş ancak azınlıkların isimlerine yer verilmemiştir.¹⁸¹

¹⁷⁷ Vickers, a.g.e., s. 107.

¹⁷⁸ Bilgiç, a.g.m., s. 46.

¹⁷⁹ The Vidovdan Constitution, http://www.arhivju.gov.rs/active/en/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/vidovdanski_ustav.html, s. 3. (03.07.2020).

¹⁸⁰ a.yer.

¹⁸¹ a.yer.

Diğer taraftan anayasanın farklı bölümlerinde Krallıktaki üst düzey görevlere sadece Sırp, Hırvat veya Sloven doğumlu olan kişilerin seçilebileceği ifade edildiğinden Slav-Sırp egemen bir yapının hâkim olduğu ifade edilebilir. Bu noktada Krallık bünyesindeki Türk topluluğunun ulusal varlığına ilişkin Anayasa metninde herhangi bir ifadenin olmaması dolayısıyla Sırp, Hırvat ve Sloven doğumlu olanların dışındaki diğer toplulukların azınlık olarak tanımlandığı sonucuna ulaşılabilir. Anayasa metninde belirtilen hükümlere göre azınlık olarak tanımlanan Kosova Türklerinin dernek kurma, toplanma, dayanışma, yasalarla belirlenen anlaşmalar kapsamında ana dilde eğitim alma hakkının bulunduğu görülmektedir. Güney Slav uluslarından oluşan Krallıkta, özellikle Slav-Sırp nüfusun siyasi ve hukuki üstünlüğü amacıyla diğer toplulukların ulusal aidiyetlerinin tanınmamasının muhtemel bir uygulama olduğu ifade edilebilir.

2.3. 1937 Yılındaki Memorandum ve Türklere Etkileri

Osmanlı Devleti döneminde; ekonomik, sosyal ve siyasi alanda elde ettikleri ayrıcalıklarla önemli kazanımlar elde eden Arnavutlar ayrıca sahip oldukları hızlı nüfus artışıyla birlikte demografide güçlenmiştir. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti dönemi sonrasında bölgeye egemen olan Sırp-Slav nüfuzundaki Krallıkta, Arnavutların demografik üstünlüğünden duyulan rahatsızlık her fırsatta dile getirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla iskân politikası başta olmak üzere Arnavut nüfusunu azaltmaya yönelik bütün uygulamalar, Kosova’da 1931’deki nüfus sayımında Arnavutların % 62,8 oranında¹⁸² çoğunluğa sahip olmaları nedeniyle sorgulanmaya başlanmış ve bu doğrultuda kesin sonuçlar alınmasına yönelik fikirler ileri sürülmüştür. Böylelikle “Arnavut Sorunu” Krallığın önemli gündem maddelerinden birini oluşturmuştur.

1937 yılında “Sırp Kültür Kulübünde” Arnavut sorunu üzerine görüşmeler yapılmıştır. Bu çerçevede 7 Mart 1937’de Yugoslav hükümetine, Sırp tarihçisi ve daha sonra SHS Krallığı’nda bakan olarak görev yapan Vaso Çubriloviç tarafından bir memorandum sunulmuştur.¹⁸³ Memorandum’da Arnavut sorununun çözümü için özellikle Müslüman Arnavutlar başta olmak üzere diğer Müslüman unsurlar olan Türklerin ve Boşnakların da bölgeden zorla göç ettirilmeleri gerektiği belirtilmiştir.¹⁸⁴ Vaso Çubriloviç’e göre “Yugoslav hükümeti, kanlı Balkan toprakları üzerinde

¹⁸² İnat, a.g.e., s. 753.

¹⁸³ Selçuk Ural, “Balkanlar’da Aşırı Milliyetçiliğin Gölgesinde Kosova ve Bağımsızlık”, *Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 5(1), s. 154.

¹⁸⁴ Muzbeg, a.g.t., s. 21.

bulduğunu unutmuştur ve Kosova sorununa kolonizasyon (iskân) gibi hızlı sonuç vermeyen, Batılı yöntemlerle çözüm bulmaya çalışmış ancak asıl çözüm yolu bölgedeki bütün Müslümanların kitleler halinde göç ettirilmesidir.”¹⁸⁵

Çubriloviç ileri sürdüğü bu yöntemle diğer Müslüman topluluklar ve Arnavutların bölgedeki yaşam koşullarını imkânsız hale getirmenin onların bu topraklardan göç ettirilmeleri için en iyi yollardan birini oluşturduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁶ Malcolm’un eserinde Çubriloviç’in ileri sürdüğü yöntemler kapsamında “...kaçakçuların ormanları kesenlerin tarıma zarar verenlerin, köpeklerini bağlamadan bırakanların cezalandırılması gerektiği ifade edilirken diğer yandan da deneyimli bir polisin ayarlayabileceği her türlü önleme de başvurunun gerekli olduğu belirtilmiştir. Öte yandan Müslüman din adamlarına kötü muamele edilerek halkın din duygularının kışkırtılması gerektiğinden de bahsedilmiştir. Bölge halkının belirtilen yöntemlerle, para ya da tehditle göçe ikna edilmesi, başarılı olunamaması halinde polis terörüne başvurulması gerektiği”¹⁸⁷ ileri sürülmüştür.

Bu çerçevede Türklerin ve Arnavutların göç ettirilmesine yönelik girişimler kapsamında Türkiye ile görüşmeler yapılmıştır. 11 Temmuz 1938 tarihinde Yugoslavya’daki (Kosova ve Makedonya) 40.000 ailenin Türkiye’ye göç ettirilmesine yönelik bir anlaşma imzalanmıştır.¹⁸⁸ Ancak İkinci Dünya Savaşı’nın çıkmasıyla Arnavut sorununa çözüm bulmayı amaçlayan bu uygulamalar tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir. Birtakım Arnavut kaynaklarında ise 300 civarında Arnavut’un Kosova’dan çıkarılarak yerlerine Sırpların yerleştirildikleri ifade edilmiştir.¹⁸⁹ Bu bağlamda Arnavut nüfus baskısı azaltılmaya çalışılırken, Türk nüfus Arnavut demografik unsurunun arka planında kalmıştır.

2.4. İkinci Dünya Savaşı’nda Yugoslavya ve Kosova Türkleri

İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla Yugoslavya’nın büyük bir bölümü Almanya’nın kontrolü altına girerken Sırbistan tam anlamıyla işgale uğramıştır.¹⁹⁰

¹⁸⁵ Taşdemir, a.g.m., s. 138.

¹⁸⁶ a.g.m., s. 138.

¹⁸⁷ Malcolm, a.g.e, s. 343.

¹⁸⁸ Aġanoġlu; a.g.e., s. 350.

¹⁸⁹ Türkoġlu, a.g.m., s. 110.

¹⁹⁰ Tanıl Bora, *Bölgeler Sorunlar: Yugoslavya Milliyetçiliğın Provokasyonu*, İstanbul: Birikim Yayınları, 1995, s. 49.

Ayrıca Arnavutluk işgale uğrarken Kosova Arnavutluk'a dâhil edilmiş ve Makedonya'da Arnavutların yoğun olduğu bölgeler de Arnavutluk'a ilhak edilerek 'Büyük Arnavutluk' oluşturulmuştur.¹⁹¹ Bu süreçte Nazi yönetimi kendisine destek bulabilmek için Hırvatistan'da 1920'lerin sonlarında Ante Paveliç tarafından Sırp egemenliğine karşı kurulan USTAŞA örgütüyle işbirliği içine girmiştir.¹⁹²

Arnavutluk'un işgalci güçlerle kurduğu ittifak sonucunda Arnavutlar da faşist işgalci güçlerle birlikte hareket etmiştir. Bu dönemde işgale karşı direniş gösteren iki örgüt ortaya çıkmıştır, bunlardan ilki Sırp'ların oluşturduğu Sırp General Draza Mihailovic'in Çetnik hareketi iken diğeri ise Josip Broz Tito önderliğindeki Yugoslavya Komünist Partisinin direniş örgütü Partizanlar olmuştur.¹⁹³ Ancak Kosova'daki Arnavutların tümü Arnavutluk'un işgalini desteklememiş Komünist yönetimi benimseyen Arnavutlar Mihver güçlerin işgaline karşı çıkmıştır. Bununla birlikte Arnavutluk Komünist Partisi lideri Enver Hoca ile Yugoslavya Komünist Partisi (YKP) lideri Tito Almanlara karşı bir ittifak oluşturmuş; bu savaşa Yugoslavya içerisindeki Arnavutların da katılmasını talep eden Tito, bunun karşılığında Kosovalı Arnavutlara Arnavutluk ile birleşebileceklerine dair taahhütte bulunmuştur. Ancak savaşın Partizanlar lehine sonuçlanmasının ardından bu taahhüdün tatbiki konusunda herhangi bir girişim gerçekleşmemiştir.¹⁹⁴

Yugoslavya Krallığı döneminde Sırp'lar tarafından baskıya uğrayan Arnavutlar, savaş sırasında birtakım çevrelerden aldıkları güçle birlikte Sırp'lara karşı baskı uygulamaya başlamıştır. Öte yandan birtakım kaynaklarda savaş döneminde yaklaşık 80-100 bin Arnavut'un planlı olarak Arnavutluk'tan getirilip bölgeye yerleştirildiği ve 150 bin civarında Sırp'ın Kosova'dan göç ettirildiği ifade edilmiştir.¹⁹⁵

İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönemde, faşist işgalci güçlere karşı direniş gösteren örgütlerden Partizanların lideri Josip Broz Tito, 26 ve 27 Kasım 1942 tarihlerinde, Yugoslavya'nın geleceğini kuran AVNOY (Ulusal Kurtuluş Ordusu Antifaşist Konseyi-Anti-Fascist Council for the National Liberation of Yugoslavia-

¹⁹¹ R. J. Crampton, *İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Balkanlar*, çev. Emel Kurt, İstanbul: Yayın Odası, 2007, s. 10.; Türkoğlu, a.g.m., s. 10.

¹⁹² Bora, a.g.e., s. 49.

¹⁹³ Crampton, a.g.e., s. 11.

¹⁹⁴ Türkoğlu, a.g.m., s. 111.

¹⁹⁵ a.g.m., s.110.

UKOAK) Yugoslavya'daki halkların tek meşru temsilcisi olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁶ 1943 yılında İtalya'nın teslim olması sonucunda Tito önderliğindeki Partizanların direnişiyle kontrol ele geçirilmiş, Kasım 1943'te Bosna-Hersek'te yapılan ikinci UKOAK toplantısında, Konsey cumhuriyetlerin geniş özerkliğine dayalı bir federal sistemi tercih ettiğini ilan etmiş ve Yugoslavya kurucu cumhuriyetlere (Sırbistan, Hırvatistan, Makedonya, Slovenya, Karadağ ve Bosna-Hersek) ayrılmıştır.¹⁹⁷ 1944 yılında işgal sona erdiğinde Kosova Yugoslavya'daki yeni yönetime yeniden bağlanmıştır. Savaş sonrasında Tito'nun önderliğinde Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti (YFHC) 29 Kasım 1945 tarihinde ilan edilmiştir.¹⁹⁸

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, savaş sırasında Mihver güçlerle birlikte hareket ettiği düşünülen çok sayıda Arnavut, Komünistler tarafından hedef gösterilerek öldürülmüştür. Arnavutların yanı sıra Kosovalı Türkler de bu durumdan etkilenmiş, savaş sırasında düşmanla işbirliği yaptıkları yönünde Türklere de suçlamalar yöneltilmiş ve Komünist Parti bünyesinde, o dönemlerde çok üyesi bulunmayan Müslümanlardan aydın kesimi oluşturan çoğunluk, Tito'nun kurduğu gizli polis servisi teşkilatı OZNA (Yugoslavia Intelligence and Security Service-Yugoslavya İstihbarat ve Güvenlik Servisi) tarafından yargılanmıştır.¹⁹⁹ İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemde yaşanan yapısal değişikliklerle birlikte iki kutuplu sistem çerçevesinde dünyanın adeta iki kutba bölündüğü yeni dönemde; Yugoslavya'da Komünist Parti önderliğinde kurulan yeni hükümet SSCB ve bu doğrultuda diğer Doğu Bloku ülkeleriyle ilişkilerini güçlendirmiştir. Öte yandan aynı dönemde Türkiye ise ABD önderliğindeki Batı Blokuna yöneldiğinden söz konusu dönemde Yugoslavya ve Türkiye arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Dolayısıyla Yugoslavya'da Türk topluluğunu hedef alan bu uygulamaların dönemsel uluslararası gelişmelerden kaynaklandığı ileri sürülebilir.

Belirtilen gelişmelerin dışında Yugoslavya'da Türkleri hedef alan farklı bir gelişme daha ortaya çıkmıştır. Zira Tito önderliğinde kurulan Yugoslavya Devleti'nde Müslüman unsurların teşkilatlarına karşı baskı ve sindirme harekâtına başlanmıştır.²⁰⁰

¹⁹⁶ Amir Jakupi, *Yugoslavya'nın Dağılma Sürecinde Kosova Sorunu (1980-1995)*, (Yüksek Lisans Tezi), Trakya: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 4.

¹⁹⁷ a.g.t., s. 4.

¹⁹⁸ Bahtiyar Sipahioğlu, *Dünden Bugüne Balkanlar*, 1.Basım, İstanbul: Akademi Yayıncılık, 2010, s. 39.

¹⁹⁹ Muhammed Aruçi, "Osmanlı Dönemi Sonrası Kosova" *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 26, s. 219.; Sipahioğlu, a.g.e., s. 52.

²⁰⁰ Ağanoğlu, a.g.e., s. 382.

Bunlar içerisinde özellikle Makedonya’da Üsküp Türklerinin en seçkin eğitimli gençleri tarafından Türkiye ile ilişkilerin güçlendirilmesi ve Türk kültürü ve beşeri mirasının devamlılığına ilişkin faaliyetler yürütmek için 1944 yılında kurulmuş olan Yücel Teşkilatı’na yönelik suçlamalar dikkati çekmektedir.²⁰¹ Çelik’in aktardığı bilgiye göre “*Yücel Teşkilatı Üsküp Türk Konsoloshuğu ve Belgrat Türkiye Büyükelçiliğiyle irtibatı bulunan, Yugoslavya’daki Türkleri Komünizme karşı korumayı amaçlayan, münevverler ve Türk milliyetçileri tarafından kurulmuş bir teşkilattir.*”²⁰² Yücel Teşkilatı’nın her geçen gün genişlemesi ve giderek daha çok söz sahibi olması Komünistlerin dikkatini çekmeye başlamış ve nihayetinde Stalin’in baskısı sonucunda Yugoslavya’daki bütün milliyetçi teşkilatların ortadan kaldırılması amacıyla Yücel teşkilatı üyelerinin tutuklanmasına karar verilmiştir.²⁰³ Bu kapsamda teşkilat Başkanı Şuayip Aziz İshak ile merkez komitesinden Ali Abdurrahman Ali’nin, Nazmi Ömer Yakup’un ve Adem Ali Adem’in idama mahkum edilmesi ve çoğu öğretmenlerden oluşan 60 Türk gencinin madende sürgün cezasından, 20 yıl ağır hapis cezasına kadar değişen cezalara çarptırılması; idam edilenlerin gazete manşetlerinde ve meydanlarda halka teşhir edilmesi Türkler üzerinde psikolojik bir baskıya yol açtığından travmatik bir etkiye neden olmuştur.²⁰⁴ Cezalarını yatıp çıkan teşkilat mensupları Türkiye’ye serbest göçün gündeme gelmesiyle tüm mal varlıklarını satarak bölgeden göç etmeye başlamışlardır.²⁰⁵ Söz konusu gelişme Yugoslavya’daki Türkler üzerinde travma etkisi yarattığından Kosova’daki Türk topluluğu arasında Yugoslavya hükümetine karşı güven kaybına yol açmıştır.

Savaş’ın hemen ardından Yugoslavya’da Türklere yönelik bu gelişmelerin ortaya çıkması kuşkusuz Türkiye’ye göç hareketliliğini hızlandırmıştır. Ancak Soğuk Savaş dönemi öncesinde Osmanlı Devleti’nin bakiyesi Yugoslavya topraklarından gerek Osmanlı Devleti gerekse Türkiye Cumhuriyeti’ne yönelik göç hareketliliği varlığını korumuştur. Bu kapsamda ilk olarak SHS Krallığı (Yugoslavya Krallığı) topraklarından Müslüman-Türk nüfusun göçü belirli dönemlerde kitlesel boyutlara ulaşmıştır.

²⁰¹ a.g.e., s. 382.

²⁰² Çelik, a.g.e., s. 89.

²⁰³ Nuredin, a.g.e., s. 256.

²⁰⁴ Ağanoğlu, a.g.e., s. 383.

²⁰⁵ a.g.e., s. 383.

1919 yılında SHS Krallığı döneminde yaklaşık olarak 200 bin Türk, Krallığın vatandaşı olmuştur.²⁰⁶ Ancak 1921 yılında yapılan nüfus sayımında Kosova örneğinde kendini Türk olarak tanımlayanların sayısı 27.920 olarak belirlenmiştir.²⁰⁷ Altay Suroy'un ifade ettiği üzere o tarihlerde vatandaşların milliyetleri kaydedilmediğinden milliyet özelliklerini oluşturan unsurlardan biri olan dil kaydedilmiştir.²⁰⁸ Bu kapsamda ise Kosova'da 114.095 kişi Türkçe'yi dili olarak belirtmiştir.²⁰⁹ Ancak 1921 sayımında kendisini Türk olarak kaydettirenlerle dilinin Türkçe olduğunu ifade edenler arasında bir tutarsızlık bulunmaktadır. Sözü edilen durumda görüldüğü gibi Kosova'daki Türklerin sayımında her dönemde tartışmalı bir durum ortaya çıkmıştır ancak bu durum sadece Kosova'ya özgü bir gelişme olmamış Yugoslavya'daki diğer bölgelerde de benzer durumlar yaşanmıştır. Kosova dışında, Yugoslavya'dan gerçekleşen göçlerle ilgili olarak ise 1919 yılında göç eden kişi sayısının 27.500 olduğu belirtilmiştir.²¹⁰ 1920 ve 1921 yıllarında ise sırasıyla 8.532 ve 24.532 kişi göç etmiştir.²¹¹ Ağanoğlu'nun aktardığı bilgiye göre ise *“1925 yılında gerçekleştirilen Dostluk anlaşması ile Türkiye Yugoslavya diplomatik ilişkileri yeniden başlamış ve bu çerçevede 1923-1933 yılları arasında Yugoslavya'dan 26.120 ailede 108.179 kişi serbest göçmen olarak Türkiye'ye gelmiştir. Diğer yandan 1934-1940 yılları arasında 5.894 kişi ise iskânlı olarak, 1934-1949 yılları arasında 3.139 kişi serbest göçmen olarak gelmiştir.”*²¹² Kut, 1923-1933 yılları arasında Yugoslavya'dan 100 bin kişilik bir göçün yaşandığını ve bu göç edenler arasında Türklerin yanı sıra Arnavut, Boşnak, Torbeş ve diğer Müslüman toplulukların da bulunduğunu ifade etmiştir.²¹³ Türbedar ise 1918-1941 yılları arasında Kosova'dan göç edenlerin sayısının 276.489 olduğunu belirtmiş ancak diğer kaynaklardaki veriler dâhilinde göç edenlerin arasında Makedonyalı Türklerin de bu göçe dâhil olabileceğini dile getirmiştir.²¹⁴ Yugoslavya'dan Türkiye'ye yönelik göç devamlılık göstermesine rağmen iki devlet arasında göçle ilgili anlaşma Yugoslavya'da meydana gelen bazı

²⁰⁶ Kut, a.g.e., s. 226.

²⁰⁷ Çelik, a.g.e., s. 70.

²⁰⁸ Recepoğlu, a.g.e., s. 182.

²⁰⁹ Çelik, a.g.e., s. 70.

²¹⁰ Nuredin, a.g.e., s. 251.

²¹¹ a.g.e., s. 251.

²¹² Ağanoğlu, a.g.e., s. 373.

²¹³ Kut, a.g.e., s. 227.

²¹⁴ Türbedar, a.g.e., s. 74.

gelişmelerin²¹⁵ de etkisiyle 1938 yılında ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan Ağanoğlu'nun aktardığı bilgiye göre bu anlaşmanın Yugoslavya Kraliyeti Vatandaşlık Kanunu'nun 50.maddesi çerçevesinde düzenlenen 21 Eylül 1928 tarihli Göç Kanunu'nun devamı olduğu ileri sürülmüştür.²¹⁶ Bu anlaşmanın göç kriterleri arasında yer alan paragrafta "*Türk dili ve orjini olanlar ve Türk kültürüne sahip Yugoslavya Müslümanları..*"nın göç etme hakkına sahip olduğu²¹⁷ belirtilmiştir.²¹⁸ Öte yandan Yugoslavya'dan 1936-1947 yılları arasında 2.277 kişinin göç ettiği ifade edilirken 1940 yılına kadar Türkiye'ye göç edenlerin sayısının 244.501 olduğu ifade edilmiştir.²¹⁹

3. Tito Yugoslavya'sı Döneminde Kosova ve Türkler (1945-1974)

Yugoslavya Cumhuriyeti'nin ilk anayasası 29 Ocak 1946 tarihinde kabul edilmiş ve yeni anayasa ile yeni bir döneme girilmiştir. Devletin yönetim yapısının değiştirildiği bu anayasa ile SHS (Yugoslavya Krallığı) döneminden farklı olarak bünyesinde yer alan tüm halkların eşitlik içinde yaşayabileceği bir devlet sistemi öngörülmüştür. Etnik unsurlar arasındaki tarihi düşmanlıkların, etnik uyuşmazlığa neden olmaması için devletin federal yapıda olması öngörülmüştür.²²⁰ Yugoslavya 6 Cumhuriyet ve 2 Özerk bölgeye ayrılmıştır. Yeni anayasal gelişmelerle ülke içerisindeki etnik, dilsel ve dinsel unsurlar; kurucu uluslar ile ulusallıklar (milliyetler) şeklinde bir ayrıma tabi tutulmuştur.²²¹ Buna göre Kosova özerk eyalet olarak tanımlanırken cumhuriyetlerin Federasyon'dan ayrılma hakları olduğu ifade edilmiştir.

3.1. 1974 Anayasası'na Kadar Kosova ve Türkler

Yugoslavya Cumhuriyeti'nin etnik ve dini bakımdan birbirinden farklı olan birçok unsuru bir araya getirmesi gibi Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetler de genel olarak kendi içlerinde etnik ve dini bakımdan karışık bir yapıya sahip olmuşlardır. Bunlardan sadece Slovenya diğerlerine kıyasla daha homojen bir yapıya sahip olmuştur.

²¹⁵ Krallık bünyesinde, 1937 yılında gündeme gelen "Arnavut sorunu" başlıklı mesele ile özellikle Kosova'dan Arnavutların uzaklaştırılması bağlamında Yugoslavya'daki Arnavutların Arnavutluk ve Türkiye olmak üzere başka ülkelere gönderilmesi amaçlanmıştır.

²¹⁶ Ağanoğlu, a.g.e., s. 375.

²¹⁷ Seyfi Yıldırım, "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikaları Çerçevesinde Göç ve Göç Politikaları (1921-1960)", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırma Dergisi*, Sayı:24, 2016, ss. 273-302.

²¹⁸ Ağanoğlu, a.g.e., s. 376.

²¹⁹ Nuredin, a.g.e., s. 250.

²²⁰ Kenar, a.g.e., s.71.

²²¹ Ural, a.g.m., s. 159.

Etnik köken, dil ve dini inanç yönünden farklı özelliklere sahip olan unsurların yer aldığı cumhuriyetlerde Türkler de ulusal azınlık gruplarından birini oluşturmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Yugoslavya Cumhuriyeti'nde, Tito ilk olarak, SHS (Yugoslavya Krallığı) döneminde ülke içinde istikrarın bozulmasına yol açan etnik gruplar arasındaki uyuşmazlıkları engellemeye çalışmıştır. Bu amaçla yeni Yugoslavya'nın kuruluş aşamasında Cumhuriyetleri oluşturan tüm halklara atıfta bulunulmuş ve kurulan Cumhuriyetin "Kardeşlik, Birlik" sloganıyla hareket edeceği ifade edilerek bu konuda hiçbir ayırım yapılmaksızın tüm halklara eşit ölçüde hak ve sorumluluk verileceğine değinilmiştir.²²²

1946 Yugoslavya Anayasası'nda yeni Yugoslavya'yı oluşturan tüm halklara yer verilmesine rağmen Kosova Türklerinin ulusal kimlikleri hakkında hiçbir ifadenin yer almaması dikkati çekmektedir. Balkanlar'da özellikle de Kosova'daki Türk varlığının çok eski tarihlere dayandığı bilinmesine rağmen Yugoslavya Cumhuriyeti'nde Türklerin ulusal kimliğinin bu şekilde yadsınması olağan bir gelişme olarak karşılanamayacaktır. Ancak bu durumun objektif bir şekilde değerlendirilebilmesi için Yugoslavya'nın o dönemdeki içsel ve dışsal dinamiklerinin incelenmesi gerekmektedir.

Soğuk Savaş döneminin başlamasıyla uluslararası alanda yeni bir döneme girilmiş ve bu dönemde SSCB önderliğindeki Doğu Bloku ülkeleri sosyalist bir rejimle yönetilmeye başlanmıştır. YKP lideri Tito'nun önderliğinde kurulan YFHC'de de sosyalist bir yönetim biçimi benimsenmiş ve bu doğrultuda SSCB ve diğer Doğu Bloku ülkeleriyle ilişkiler güçlendirilmeye çalışılmıştır. Ancak Tito, Yugoslavya'nın tam anlamıyla SSCB güdümünde hareket eden bir ülke olmasından ziyade Balkanlar'da daha geniş sınırlardan oluşan bir federasyona dönüştürülmesini hedeflemiştir.²²³ Balkanlar'da Batı Blokuna karşı nüfuzunu artırma çabası içinde olan Stalin liderliğindeki SSCB ise bu bölgede kendi varlığı dışında başka bir gücün varlığını kabul etmemiştir. Esasen SSCB, Yugoslavya'nın kuruluşunun hemen ardından Balkanlar'da, Yugoslavya'nın geniş sınırlara ulaşan bir federasyon oluşturmasını bizzat istemiş ancak bu oluşumun Stalin'in (SSCB) güdümünde, ona hizmet edecek bir yapıda yer almasını tasavvur etmiştir.²²⁴ Bu doğrultuda SSCB ile Yugoslavya arasındaki ilişkilerin

²²² Kenar, a.g.e., s. 71.

²²³ Malcolm, a.g.e., s.379.; İhsan Gürkan, "İkinci Dünya Savaşından Günümüze Değın Balkanlar (1945-1989)", *Balkanlar*, İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, 1993, s. 152.

²²⁴ Oral Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1968, s. 59.

zamanla kopma noktasına gelmesinin ardından Yugoslavya, SSCB'den uzaklaşarak uluslararası alanda kendine farklı bir yol çizmiştir.²²⁵ Stalin liderliğindeki SSCB ile ilişkiler Yugoslavya'nın 1948 yılında Kominform'dan ihraç edilmesiyle tamamen kopmuş, Nikita Kruşçev liderliğindeki SSCB döneminde ilişkiler yeniden başlamıştır.²²⁶

Yugoslavya'da dönemsel olarak meydana gelen birtakım iç gelişmeler yukarıda sözü edilen uluslararası gelişmelere bağlı olarak değerlendirildiğinde ortaya konulan hukuki düzenlemeler daha objektif bir şekilde yorumlanabilir. Zira 1945 sonrasında Komünist rejimi benimseyen Tito önderliğindeki Yugoslavya'nın Doğu Bloku ülkelerinden Arnavutluk ile olan ilişkisi federasyondaki içsel gelişmeleri önemli ölçüde etkilemiştir. Arnavutluk'un da katılımıyla geniş sınırlara ulaşacak bir federasyon oluşturma politikasının hâkim olduğu bu dönemde Arnavutların desteğini kazanabilmek amacıyla Arnavutlara siyasi, sosyal ve ekonomik alanda birtakım haklar verilmiştir. Öte yandan, Kosova'nın sadece Arnavutlardan oluşan bir bölge olarak gösterilmesi halinde Arnavutluk ile birleştirilmesi söz konusu olacağından bu doğrultuda Arnavutların tepkisini çekmemek amacıyla Yugoslavya Cumhuriyeti'nin ilk anayasasında, Türklerin ulusal kimlikleri tanınmamıştır.²²⁷ Bu gelişmelerin yaşandığı dönemde, 1948'de Kosova'nın o dönemdeki en yüksek hukuki düzenlemesini oluşturan bir tüzük yürürlüğe girmiştir.²²⁸ Bu tüzüğün adı şu şekildedir: "Sırbistan Halk Cumhuriyeti'nde Kosova ve Metohiya Eyaleti'nin Tüzüğü". Bu düzenlemede Kosova'daki toplulukların temel haklar bakımından eşitliğine dair genel ifadeler kullanılmış ve 25. maddede "*Herkesin kendi ulusunun dilinde konuşma hakkının bulunduğu*" belirtilmiştir.²²⁹ Ancak 1946 Anayasası'nda olduğu gibi 1948 yılında yürürlüğe giren tüzükte de Türklerin ulusal kimliklerinden hiçbir şekilde söz edilmemiştir. Buna karşın söz konusu tarihi dönemde YFHC bünyesinde izlenen politikalarda özellikle Kosova'da Türklere yönelik yaklaşımın salt Türk merkezli değil de Müslümanlar temelinde bir çizgide ilerlediğini vurgulamak gerekmektedir.

²²⁵ Malcolm, a.g.e., s. 379.

²²⁶ Sipahioğlu, a.g.e., s. 55.

²²⁷ Bilgiç, a.g.m., s. 47.

²²⁸ Bozkurt, a.g.m., s.71.

²²⁹ Bozkurt, a.g.m., s. 71.

Kominform'dan ihracı sonrasında diğer Doğu Bloku ülkeleri tarafından da dışlanmaya başlanan Yugoslavya'ya, özellikle Arnavutluk tarafından sert eleştiriler²³⁰ yapılmıştır. Zira demografide önemli bir üstünlüğü bulunan Arnavutların Yugoslavya içerisinde artık bir tehlike oluşturabilecekleri konusunda kimi kaynaklarda; o tarihlerde resmi kayıtlarda Kosova'da sadece Arnavutların bulunduğu ve Kosova üzerinde Arnavutluk'un önemli bir etkiye sahip olmasına bağlı olarak Arnavut nüfus dışında başka milletlerin bulunmamasının Yugoslavya'daki mevcut dengeler bakımından tehlikeli bir duruma işaret ettiği dile getirilmiştir.²³¹ Bu tehlike üzerine Kosova'da Arnavutlara karşı baskılar artırılırken Arnavutların mevcut gücünün kırılabilmesi için nüfusunun yaklaşık olarak % 90'ı Müslümanlardan oluşan Kosova'da, Arnavutlarla Türkler arasındaki tarihsel ve geleneksel bağlara zarar verilmesi doğrultusunda Müslümanların bölünmesi amaçlanmıştır.²³² Bu çerçevede 1948 yılındaki tüzüğün ardından 20 Mart 1951 tarihinde bir önerge kabul edilerek Türklerin ulusal kimlikleri tanınmıştır. Buna göre Kosovalı Türklerin kendi dillerinde eğitim alabilecekleri okulların açılmasına karar verilmiş ve bu konuda hemen uygulamaya geçilmiştir.²³³

Kosova'da Türklerin ulusal kimliğinin hukuki zeminde tanındığı bu dönemde, Sırbistan'ın Kosova üzerindeki hâkimiyeti devam etmiştir. Arnavutların demografik üstünlüğüne rağmen Türklerle birlikte farklı etnik toplulukların da yer aldığı Kosova'da, Sırp nüfuslarıyla orantısız bir şekilde hemen her alanda çok daha fazla hak ve yetkiye sahip olmuşlardır. 1953 yılı nüfus sayımına göre nüfusunun yaklaşık % 27'si Sırp ve Karadağlılar oluşan Kosova'da bu toplulukların siyasi faaliyetlere katılımı % 50'lere ulaştığı gibi idari ve liderlik mevkileri de % 68'lere varan oranlarda yine Sırp'lara ait olmuştur.²³⁴ Benzeri şekilde fabrikalardaki işçilerin yaklaşık % 50'sini de Sırp'lar ve Karadağlılar oluşturmuştur.²³⁵ Böylece hem ekonomik hem de siyasi alanda birçok yönden haksızlığa uğrayan diğer etnik unsurlar için Kosova'da yaşamlarını sürdürmek oldukça zorlaşmıştır.

²³⁰ Yugoslavya'nın SSCB'den uzaklaşmasının ardından, Moskova'ya bağlılığını Tito'ya duyurmaya çalışan Enver Hoca, Yugoslav hükümetinin özellikle Kosova'daki yönetimini şiddetli bir biçimde eleştirmeye başlamıştır. Noel Malcolm, *Kosova Balkanları Anlamak için* çev. Özden Arıkan İstanbul: Sabah Kitapları, 1998, s. 379.

²³¹ Sipahioğlu, a.g.e., s. 176.

²³² Bilgiç, a.g.m., s. 47.

²³³ Muzbeg, a.g.e., s. 109.; Sibel Akgün, "Kosova Türklerinin Tarihten Bugüne Kimlik Mücadelesi", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 34, Yaz 2012, s. 19.

²³⁴ İnat, a.g.e., s. 755.

²³⁵ a.g.e., s. 755.

1953 yılında aynı isimde bir tüzük daha onaylanmıştır. Tüzükte, Türklerin ulusal kimliklerine değinilmiş ancak Türkçe'ye hiçbir şekilde yer verilmemiştir. Bu gelişmelerin yaşandığı dönemde, Arnavutların demografik üstünlüğünün tehlike olarak görülmesi doğrultusunda ortaya çıkan baskı uygulamaları kapsamında, Yugoslavya gizli polis şefi ve Tito'nun içişlerinden sorumlu yardımcısı olan Aleksander Rankoviç tarafından bölgede yürütülen faaliyetler Müslüman olan diğer etnik unsurlar arasında da korku ve paniğe neden olarak bu toplulukların Kosova'yı terk etmelerine yol açmıştır.

3.1.1. Türk Varlığının Yeniden Tanınması ve Türkçe Eğitimin Başlaması

1951 yılına kadar ulusal kimlikleri kabul edilmeyen Kosova Türklerinin 1951 yılında çıkarılan bir önergeyle ulusal kimlikleri hukuken tanınmıştır. Türkler, yeni dönemde ise zaman zaman ulusal kimliklerine zarar verebilecek birtakım uygulamalarla karşılaşmışlardır. Buna göre 1912 yılı sonrasında Sırpların egemen olduğu Yugoslavya Krallığı'nda Türklerin soyadları Sırpça soyadlarına dönüştürülmeye çalışılırken, Yugoslavya Cumhuriyeti'nde ise 1946 yılında çıkarılan soyadı kanununa göre Türklerin soyadları Arnavutça olarak yazılmaya çalışılmıştır.²³⁶

Bununla birlikte olumlu gelişmeler de meydana gelmiştir. 1951 yılından itibaren Türklerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde (Priştine, Prizren, İpek, Mitroviça, Gilan) Türkçe eğitim almaya başlamışlardır.²³⁷ Türkçe olarak eğitimin alınmasının yanı sıra bu dönemde Türkler için yeni gelişmeler de söz konusu olmuştur. Örneğin, yeni anayasal düzenlemelerle Türklerin dernek kurabilmesine izin verilmiştir.²³⁸ Ulusal kimliklerini devam ettirebilmeyi ve Türkçe'nin yaşatılabilmesini kendilerine en büyük amaç edinen Türkler için dernekler bu doğrultuda önemli bir role sahip olmuştur. Bu çerçevede ilk olarak 17 Haziran 1951 tarihinde Prizren'de "Doğru Yol" derneği kurulmuştur.²³⁹ Ardından aynı dönemde "Yeni Hayat" adıyla Kültür ve Güzel Sanatlar Derneği

²³⁶ Baskın Oran, "Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler: (Bulgaristan, Makedonya, Kosova)", *Ankara: A.Ü.S.F.D.*, Cilt: 48, Sayı: 1-4, 1993, s. 143.

²³⁷ Hüseyin Fazlı Ergül, "Kosova'da Türkçe Eğitim ve Sınıf Öğretmeni Yetiştirme İhtiyacı", *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 13, 2009, s. 47.

²³⁸ Altay Suroy Recepoğlu, "Kosova'daki Türk Dernek ve Kuruluşları", *Tarih Boyunca Avrupa Kavşağı Kosova*, der. Osman Baymak, Prizren: Balkan Aydınları ve Yazarları Yayınları, 2008, s. 184.

²³⁹ Recepoğlu, a.g.e., s. 185.

kurulmuştur.²⁴⁰ Tito döneminde Kosova’da her kentte yaşayan tüm etnik topluluklara birer tane dernek kurma hakkı verilmiştir.²⁴¹

3.1.2. Kosova’dan Türkiye’ye Göç

Osmanlı Devleti bakiyesi Balkan topraklarından Anadolu’ya yönelik göçler ilk defa 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)²⁴² sonrasında gerçekleşmiş bunun ardından Balkan Savaşları sonucunda yeniden kitlesel bir göç hareketi başlamıştır. Özellikle Yugoslavya Türkleri bakımından yeni bir kitlesel göç hareketi ise 1950’li yıllarda ortaya çıkmıştır. Bu göç hareketinde en önemli tetikleyici unsur Yücel Teşkilatı davasında yaşanan gelişmelerin Türkler üzerinde bıraktığı hayal kırıklığı olmuştur. Bu gelişme üzerine Türk azınlık için göç hareketliliği yeniden başlamıştır. 1952-1967 yılları arasında gerçekleşen bu serbest göç hareketinde 1950-1958 yılları arasında 104.372 kişi; 1952-1967 yılları arasında ise 175.000 civarında kişi Türkiye’ye göç etmiştir.²⁴³ Bu göç hareketinin yasal dayanağı konusunda kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bölgeden gerçekleşen göçleri inceleyen çalışmalar değerlendirilirken 1953 yılında imzalandığı ileri sürülen Serbest Göç Anlaşması’na atıf yapıldığı belirtilmiştir. Ancak söz konusu anlaşmaya yönelik Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde, T.C. Resmi Gazetesi’nde herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.²⁴⁴ Bununla birlikte Yugoslavya Dışişleri Bakanlığı arşivlerine dayandığı ileri sürülen Arnavut kaynaklarının bu göçü 16 Mart 1953 tarihli Split Centilmenlik Anlaşmasına dayandırdığı ifade edilmiştir. Söz konusu Arnavut kaynaklarında böyle bir anlaşmanın varlığına vurgu yapılmış olsa da içeriğine yönelik bilgi verilmemesinin bu anlaşmanın gizli tutulduğuna işaret edildiği ileri sürülmüştür.²⁴⁵

1953 yılından önce yapılan nüfus sayımında Türklerin sayısında büyük ölçekli bir artış görülerek sayıları 34.583 olarak açıklanmıştır.²⁴⁶ 1950’li yılların ortalarına doğru Yugoslavya’nın hemen her bölgesinde varlığını hissettirmesine rağmen etkisini

²⁴⁰ Muzbeg, a.g.t., s. 37.

²⁴¹ Receptoğlu, a.g.m., s.185. 1979 yılına kadar toplamda dört dernek kuran Türkler 1994 yılından sonra ise çok sayıda dernek kurmuştur.

²⁴² Erhan Afyoncu, “Osmanlı İdaresinde Sırbistan”, *Balkanlar El Kitabı Cilt: 1*, der. Osman Karatay& Bilgehan A.Gökdağ, Ankara: Karam& Vadi Yayınları, s. 325.

²⁴³ Kader Özlem, *Türkiye’nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayıncılık, 2016, s. 84.

²⁴⁴ Özlem, a.g.e., s. 85.

²⁴⁵ Özlem, a.g.e., s. 85.

²⁴⁶ Bilgiç, a.g.m., s. 48.

Kosova'da daha çok artırmaya başlayan Rankoviç baskısından kaçmaya çalışan Arnavutlar da kendilerini Türk olarak kaydettirme yoluyla Türkiye'ye göç etmişlerdir.²⁴⁷ Bu kapsamda 1953 yılındaki sayımda Türk nüfusun sayısında meydana gelen bu olağandışı artış söz konusu gelişmeyle açıklanabilir.

Benzeri şekilde 1950'li yıllara kadar ulusal kimlikleri hukuki olarak tanınmayan Kosova Türklerinin anayasal düzenlemelerle çeşitli haklar elde etmesine rağmen Kosova'dan göçünün devamlılık göstermesi, o dönemde Yugoslavya'da ortaya çıkan gelişmelerle açıklanabilir. Zira Türklerin ulusal azınlık olarak kabul edilmesi ve Türklere ana dilde eğitim hakkı verilmesi gibi olumlu gelişmelerin yaşanmasına rağmen, savaş sırasında yaşanan işgaller nedeniyle ülke ekonomik olarak güç bir duruma düşmüş; Komünizmin ülkede yerleştirilmesi amacıyla ekonomide devletleştirmeye gidilerek refah sağlanmaya çalışılmış ancak Kosova gibi çok yoksul bölgelerde halkın yaşam koşullarında büyük ölçekli bir değişiklik meydana gelmemiştir. Diğer taraftan Komünizmin bir gereği olarak dinin etkisinin azaltılması kapsamında, Müslümanların dini eğitim kurumlarının kapatılması, ibadet yerlerine kısıtlamalar getirilmesi gibi gelişmeler de Türklerin göç etmelerine yol açmıştır. Söz konusu gelişmeler dışında Rankoviç'in baskı faaliyetleri kapsamında, silah toplatma kampanyasıyla evlere baskın yapılarak halkın elindeki silahlar toplatılmıştır. Baskı öyle bir dereceye gelmiştir ki ellerinde silah bulunmayan vatandaşlar silah satın alarak Yugoslav polisine teslim etmiştir. Teslim etmeyenlere çeşitli cezalar uygulanmıştır.²⁴⁸ Öte yandan yüzyıllarca Osmanlı Devleti egemenliğinde Türklerle bir arada yaşamış olan Arnavutlar için diğer etnik unsurlar arasında Türkler ayrı bir yere sahip olsa da dönemin mevcut koşulları altında Arnavutlar tarafından da Türklere yönelik baskının ortaya çıktığı görülmüştür. Örneğin, o dönemde Türkçe eğitim almanın gerekli olmadığı yönünde baskılar yürütülerek çocuklarını Türk dilinde eğitim verilen sınıflara gönderen aileler çeşitli yollarla tehdit edilmiştir.²⁴⁹

²⁴⁷ a.g.m., s. 48.

²⁴⁸ Ağanoğlu, a.g.e., s. 90.

²⁴⁹ Muzbeg, a.g.t., s. 33.

3.1.3. 1960'lı Yıllardaki Yasal Düzenlemelerin Kosova Türklerine Etkileri

1950'li yılların sonlarına doğru SSCB'de Kruşçev'in yönetime gelmesi sonucunda SSCB ile Yugoslavya arasındaki ilişkilerde yumuşama gerçekleşirken bir taraftan da Tito'nun ekonomide yeni bir yol olarak benimsediği özyönetim sistemiyle Yugoslavya'da hem ekonomik alanda birtakım ilerlemeler söz konusu olmuş hem de anayasal düzlemde yenilikler gerçekleştirilmiştir.

1963 yılında Yugoslavya'da anayasa değişikliği yapılmış ve yeni anayasa ile Federasyonun ismi "Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC)" olarak değiştirilmiştir. Bu anayasada Yugoslavya'yı oluşturan tüm halklar üçlü bir ayrıma tabi tutulmuştur.²⁵⁰ Bu bağlamda bunların ilki "Yugoslavya Ulusları", yani Yugoslavya dışında devletleri olmayan, anavatanları Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetlerden biri olan milletlerdir (Sırlar, Hırvatlar, Slovenler, Makedonlar, Karadağlılar, Müslümanlar).²⁵¹ İkincisi Yugoslavya'daki Uluslar, yani Yugoslavya dışında anavatanları olanlardır (Kosova Arnavutları, Türkler, Macarlar, Çekler, İtalyanlar, Romenler, Slovaklar, Bulgarlar, Çingeneler, Çekler). Üçüncüsü de nüfusları azınlıkta kalan etnik gruplardır. (Yahudiler, Almanlar, Polonyalılar, Ruslar).²⁵² 1963 Anayasası'nda, dolaylı bir şekilde de olsa Müslümanlar ayrı bir millet olarak tanınmışlardır.²⁵³ Bu anayasa ile birlikte Sırbistan Anayasası'nda değişiklik yapılmış; Kosova'nın özerklik statüsü değiştirilerek özerk vilayetten özerk bölge statüsüne çıkarılmıştır. Kosova Arnavutlarının özerklik talepleri doğrultusunda söz konusu gelişmeyle belirli bir kazanım sağlanmış olsa da aynı anayasada Yugoslavya'yı oluşturan her bir cumhuriyetin özerk bölge oluşturabilme yetkisinin bulunduğu bu kapsamda da adı geçen özerk bölgelerin Sırbistan parlamentosunun kararlarına bağlı olduğu bildirilmiştir.²⁵⁴ Diğer bir deyişle Kosova'nın anayasal statüdeki hakları federal düzeyde ortadan kaldırılarak tüm yetkiler Sırbistan Cumhuriyeti Anayasası'na bağlanmıştır.²⁵⁵ YSFC'de, Rankoviç'in yasadışı uygulamaları bağlamında Arnavutlara uygulanan yoğun baskı ve Sırbistan'ın Kosova'daki ekonomik ve siyasi alandaki

²⁵⁰ Ural, a.g.m., ss. 158-159.

²⁵¹ a.g.m., s. 159.

²⁵² a.g.m., s. 159.

²⁵³ Sipahioğlu, a.g.e., s. 59.

²⁵⁴ Malcolm ,a.g.e., s. 382.

²⁵⁵ Malcolm, a.g.e., s. 382.

egemenliğinin Arnavutlar üzerinde yarattığı memnuniyetsizlik 1960'lı yıllarda Arnavutlar arasında milliyetçilik hareketlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu doğrultuda gerek Kosova'nın özerklik statüsü noktasında Sırbistan'a tamamen bağlanması gerek Kosova'da nüfus olarak çoğunluğu oluşturmalarına rağmen Kosovalı Arnavutlara Cumhuriyet olma hakkının verilmemesi gibi nedenler Arnavutlar arasında memnuniyetsizliği artırmıştır.

1960'lı yıllarda Kosova'da güçlenmeye başlayan Arnavut talepleri sadece siyasi etkenlerle açıklanamayacak bir yapıya sahiptir. Kosova, Balkan Savaşları'ndan itibaren Yugoslavya bünyesindeki diğer cumhuriyetler ve özerk bölgelere kıyasla en yoksul bölge durumunda yer almıştır. Zira 1960'ların ortalarında YSFC'nin en gelişmiş bölgesi olan Slovenya'da ortalama kişi başına düşen gelirle en yoksul bölge olan Kosova'daki ortalama kişi başına düşen gelir arasındaki fark yaklaşık 6 kat olarak belirlenmiştir.²⁵⁶ Kosova halkı yaşadığı ekonomik zorluklar karşısında haksızlığa uğradığını ifade ederken, Slovenya ve Hırvatistan gibi cumhuriyetler de ise halk, daha çok kalkınma imkânı olsa da Makedonya, Bosna ve Kosova gibi yoksul bölgelere fon aktarımı yapmanın ekonomik gelişimlerine olumsuz yönde etki ettiğini ileri sürmüşlerdir. Bunun yanı sıra Slovenya ve Hırvatistan, Sırbistan'ın YSFC'deki tüm cumhuriyetleri adeta sömürdüğünü belirterek bu koşullar altında YSFC bünyesinde yer almanın bir anlamı olmadığı yönünde söylemlere başvurmuşlardır.²⁵⁷ 1970'li yıllarda YSFC'de daha çok duyulmaya başlanacak olan bu söylemler, Yugoslavya genelinde milliyetçilik hareketlerini de artırmıştır. Bunlara ilaveten, Kosova'da Arnavutların özerklik ve bunun da ötesinde cumhuriyet olma taleplerinin güçlenmeye başladığı 1960'lı yıllarda, dünya genelinde yönetimlere karşı gençlik hareketlerinin ortaya çıkışının Kosova Arnavutları arasında milliyetçilik hareketlerinin yükselmesinde belirli bir etkiye sahip olduğu ifade edilmektedir.²⁵⁸

1960'lı yılların ikinci yarısına doğru Yugoslavya'daki iç gelişmelere, dış politikadaki gelişmeler de önemli derecede etki etmiştir. Yugoslavya ile SSCB arasındaki ilişkilerin düzelmesinin ardından, 1968'de SSCB'nin Çekoslovakya'yı işgal etmesi ve sınırlı bağımsızlığı öngören Brejnev Doktrini'nin ilan edilmesi Yugoslavya üzerinde endişeye neden olmuş, bu gelişme Batı Bloku bağlamında Yugoslavya'nın

²⁵⁶ Kenar, a.g.e., s. 96.

²⁵⁷ a.g.e., s. 94.

²⁵⁸ Ergin Jable, "Kosova Türklerinin Dil(sizliği) ve Hak(sızlık)ları", *Yeni Türkiye*, Sayı:69, 2015, s.5008.

stratejik yerini güçlendirirken herhangi bir alanda oluşabilecek SSCB tehdidine karşı Balkanlar'da kendisine müttefik arayan Yugoslavya'yı Arnavutluk'la yakınlaştırmıştır.²⁵⁹ Sözü edilen bu gelişmelerin Tito'nun Yugoslavya'da, bizatihi yerleştirmeye çalıştığı Yugoslavyacılık fikrinden uzaklaşmasına neden olarak Kosova'nın özerklik statüsünün artırılmasına katkı sağladığı yönünde görüşler yer almaktadır.²⁶⁰ Diğer taraftan Tito'nun ulusal ve uluslararası alanda kendisine yeni bir yol belirleyerek Yugoslavya'yı *Bağlantısızlar Hareketi'nin* bir anlamda lider ülkesi konumunda uluslararası alanda önemli bir konuma getirmesi karşısında; Yugoslavya iki kutuplu sistem içerisinde kutuplar arasında bir denge unsuru olmuş ve bu konumuna bağlı olarak uluslararası alanda önemli derecede maddi yardımlar alabilmiştir.²⁶¹

Kosova'da bu gelişmelerin yaşandığı dönemde Türklerle ilgili önemli düzenlemeler içeren bir tüzük yürürlüğe girmiştir. 1963 yılındaki tüzüğün adı "Kosova ve Metohiya Özerk Bölgesinin Tüzüğü" dir. Bu tüzükte artık Türk varlığı somut bir biçimde ifade edilmiştir. Tüzüğün 39.maddesinde: "*Bölgede yaşayan Arnavutlar ve Türkler genelde hak eşitliğine sahiptir ve onların da Anayasa ve yasalarla diğer yurttaşlara tanınan hakları vardır*".²⁶² denmektedir. Bununla birlikte aynı madde kapsamında "*Onların kendi dillerini özgürce kullanma, kendi kültürlerini ifade etme, geliştirme ve bunlarla ilgili kurumları kurma hakları olduğu*"²⁶³ ifade edilmektedir. Sözü edilen düzenlemeyle Türk dilinin Kosova'daki varlığı kabul edilmiş yani bu maddeye göre Kosova Türklerinin kendi dilini kullanma olanağı somut bir şekilde ortaya konulmuştur. Tüzüğün 41. maddesinde ise eğitimle ilgili düzenlemelere yer verilmiştir, buna göre maddenin 1. fıkrasında "*Arnavutların ve Türklerin yaşadığı belediyelerde Arnavut ve Türk dilinde eğitimin yapıldığı ilkokullar ya da sınıflar açılır*." denmektedir.²⁶⁴ Bu maddenin 2. fıkrasında benzer ifadeler kullanılmış ve söz konusu belediyelerde, koşul ve olanaklara uygun bir biçimde, mesleki okullar ve liselerde, Arnavutça ve Türkçe derslerin verileceği dile getirilirken, 3. fıkrasında ise yüksekokul ve fakültelerde birkaç ders için Arnavut ve Türk dilinde eğitimin düzenlenebileceği

²⁵⁹ İnat, a.g.e., s. 756.; İhsan Gürkan, a.g.e., s. 160.

²⁶⁰ Kenar, a.g.e., s. 104.

²⁶¹ a.g.e., s. 104.

²⁶² Muzbeg, a.g.m., s. 110.

²⁶³ Bozkurt, a.g.m., s. 71.

²⁶⁴ Muzbeg, a.g.m., s. 110.

belirtilmiştir.²⁶⁵ YSFC’de 1951 yılında ulusal varlıkları kabul edilen ve 1963 yılında yürürlüğe giren Kosova ve Metohiya Özerk Bölgesi Tüzüğü’yle Türk dilinin kullanımı konusunda önemli kazanımlar elde eden Türk topluluğu anayasal düzlemde elde ettiği bu hakların kullanımı aşamasında, Arnavutlar tarafından değişik oranlarda baskı görmeye başlamıştır. Yeni anayasal düzenlemelerle cumhuriyet talepleri karşılanmayan Arnavutlar, Kosova’daki demografik dengede Arnavut üstünlüğünün sağlanabilmesi amacıyla Türk topluluğunu tehlike olarak görmeye başlamış ve bu doğrultuda Türklerin ulusal varlığını yadsıma yoluna girmişlerdir.

Tito tarafından 1963 Anayasası ile Yugoslavya’nın federal yapısında değişiklikler yapılmaya çalışılırken, bir yandan da Yugoslavya genelinde baskı ve şiddetle halkı sindirmeye çalışan Aleksander Rankoviç ve grubu tüm hükümet kadrolarından tasfiye edilmiştir. Rankoviç’in tasfiye edilmesiyle Yugoslavya bünyesindeki bütün topluluklarda bir rahatlama hissedilmiş ancak cumhuriyetlerde yeni siyasi gelişmeler meydana gelmeye başlamıştır.²⁶⁶ Cumhuriyetlerde, özellikle Hırvatistan’da, YSFC içerisinde diğer tüm cumhuriyetlere kıyasla, ekonomik ve siyasi alandaki kadro ve mevkilerin birçoğunun Sırp’ların elinde olmasından duyulan rahatsızlık daha sık dile getirilmeye başlanmıştır.²⁶⁷ Kosova örneğinde ise 1963 Anayasası ile cumhuriyet talepleri yerine getirilmeyen Arnavutların hukuki statülerinin iyileştirilmesine yönelik bazı çalışmalar gündeme gelirken Arnavutlar arasında Kosova’nın cumhuriyet olması yönündeki talepler daha yüksek sesle ifade edilmeye başlanmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda ise 27 Kasım 1968’de “Kosova-Cumhuriyet” sloganıyla Priştine’ye doğru yürüyüşe geçen halktan “Üniversite istiyoruz!”, “Kahrolsun Kosova’daki sömürge politikası!” “Yaşasın Arnavutluk!” ve “Yaşasın Enver Hoca” şeklinde farklı sloganlar duyulmaya başlanmıştır.²⁶⁸

Kosova’da Arnavutların artan talepleri karşısında yaşanan bu olaylar üzerine, Arnavutları yatıştırmak için anayasaya ek maddeler konulmuştur; bu maddelerden biri olan “7’nci Ek Madde”de, özerk bölgelerin hem Sırbistan’a hem de YSFC’nin federal yapısına ait olduğu belirtilmiş²⁶⁹ ve Kosovalı Arnavutları her zaman rahatsız etmiş

²⁶⁵ a.g.m., s. 110.

²⁶⁶ Sipahioğlu, a.g.e., s. 59.

²⁶⁷ a.g.e., s. 59.

²⁶⁸ Malcolm, a.g.e., s. 382.

²⁶⁹ Numan Baş, *Kosova Sorununun Ortaya Çıkışı Balkanlar Üzerine Etkileri*, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 14.

olan²⁷⁰ Kosova-Metohiya” adlandırması yerine sadece “Kosova” kullanılmıştır.²⁷¹ 1969 yılından sonra Arnavutların üniversite taleplerine karşılık olarak önemli bir gelişme ortaya çıkmış, Tito ile Enver Hoca arasındaki ilişkilerin yumuşamasına paralel olarak 1970 yılında Tiran Üniversitesi’yle imzalanan bir anlaşma doğrultusunda Priştine Üniversitesi kurulmuştur.²⁷² Bununla birlikte 1969’da yeni bir anayasal düzenleme gerçekleşmiş ve “Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi’nin Anayasası” yürürlüğe girmiştir.²⁷³ 1969 Anayasası’nın “Temel İlkeler” bölümünde “*kendi geçmişlerinde birbirine bağlı olan ve özgürlükle sosyal kalkınma eğilimleri aynı olan Kosova Arnavutları, Sırpı, Türkleri ve Karadağlıları... Özerk bölgede... hak eşitliğine kavuşmuşlardır*”, ve “*KSÖB, Kosova’daki bütün etnik grupların sürekli olarak ekonomik, politik, sosyal ve kültürel gelişmeleri için koşullar yaratır*” denmektedir.²⁷⁴ Bu Anayasa ile Arnavutlar Yugoslavya’daki diğer etnik gruplarla hak eşitliğine sahip olmuş, siyasi ve kültürel alanda önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Aynı Anayasa’ya göre ulusal hak eşitliğinin sağlanması kapsamında Türkçe’ye de yer verilmiş; Türk dilinin kullanımı ve eğitim konusunda Türk topluluğu mensupları birtakım kazanımlar elde etmişlerdir. Diğer taraftan 1969 Anayasası ile Kosova’ya yasa çıkarma yetkisi verilmiştir. Bu kapsamda çıkarılan “Dil ve Yazıların Eşitliğinin Gerçekleştirilmesine Dair 1970 Yasası”nda “*KSÖB’ünde Arnavut dili, Sırp-Hırvat diliyle Türk dilinin ve bu dillerin yazılarının eşitliğinin sağlanacağı*” belirtilmiştir.”²⁷⁵ Söz konusu yasanın 3. maddesinde Arnavut, Sırp ve Türk dilinin resmi kullanışta olduğu bir ilke olarak vurgulanmıştır.²⁷⁶ Yasanın 4. maddesinde ise bölgedeki bütün işlemlerde Arnavutça, Sırpça ve Türklerin yaşadıkları yerlerde ise Türkçe de yapıldığı belirtilmiştir.²⁷⁷ Çıkarılan bu yasayla hem Türk hem de Arnavut topluluğu mensuplarının Kosova’da Sırp dilinin yanında kendi ana dillerini kullanabilme hakkı elde etmeleri her iki topluluk bakımından da önemli bir kazanım niteliğindedir. Ancak siyasi, sosyal ve kültürel olarak hukuki durumlarında iyileştirmeler yapılan Arnavutların bir sonraki talepleri

²⁷⁰ Metohiya, Kosova’nın Güneybatısında, Peç (İpek) ve Prizren bölgeleri arasında kalan bir bölgedir. Sırlara göre Kosova’nın Batısı için kullanılan isim Metohiya olduğundan Arnavutlar, Kosova-Metohiya adlandırmasından sürekli olarak rahatsızlık duymuşlardır. Ural, a.g.m., s. 159.

²⁷¹ Ural, a.g.m., s. 159.

²⁷² Malcolm, a.g.e., s. 382.

²⁷³ Bozkurt, a.g.m., s. 72.

²⁷⁴ a.g.m., s. 72.

²⁷⁵ Muzbeg, a.g.m., s. 112.

²⁷⁶ a.g.m., s. 112.

²⁷⁷ a.g.m., s. 112.

Cumhuriyet statüsü olduğundan söz konusu düzenlemeler Arnavutlarda tam anlamıyla bir memnuniyet yaratmamıştır.

1970’li yıllar, Yugoslavya’da neredeyse tüm cumhuriyetlerde refahın artmaya başladığı ancak bir yandan da dondurulmuş bir vaziyette duran etnik milliyetçiliklerin uyandığı yıllar olmuştur. Federasyonu oluşturan cumhuriyetlerin hemen her birinde siyasi, sosyal ve ekonomik çerçevede devlet bünyesinde yeterince hak sahibi olunamadığı dile getirilirken, YSFC içerisinde demografik üstünlüğe sahip olan Sırlar arasında ise milliyetçilik eğilimleri güçlenmeye başlamıştır Sırlar, en kalabalık millet olmalarına rağmen yönetimde hak ettikleri yere sahip olamadıklarını ifade etmişlerdir. Sırp milliyetçileri arasında, yönetimin Sırların elinde olması²⁷⁸ ve ‘Büyük Sırbistan’ın’ oluşturulması gerektiği yönünde görüşler ortaya çıkmaya başlayınca YSFC’nin geleceği bakımından tehlike olarak görülmeye başlanan Sırların devlet içindeki mevcut nüfuzunun kırılabilmesi amacıyla anayasal düzlemde değişiklikler yapılmasına karar verilmiştir.²⁷⁹

3.1.4. “1952-1967” Kitlesele Göçü ve Türkiye’ye Göç

1952-1967 yılları arasında Yugoslavya Türklerinin Türkiye’ye yönelik göç hareketiyle ilgili olarak bu göç hareketinin kamuoyunda yeterince ilgi görmediği ve mali yardımların da asgari düzeyi aşmadığı ifade edilmiş bunun nedeni olarak söz konusu göç hareketinin niteliği öne sürülmüştür.²⁸⁰ Buna göre 1950’li yıllarda Türkiye’ye Yugoslavya’dan geniş çaplı bir göç başlamış ancak Türkiye’de büyük bir yankı uyandırmamıştır, buna etki eden faktör o tarihlerde Bulgaristan’dan gerçekleştirilen tehcir niteliğindeki göçün yarattığı etkinin Türk kamuoyunu yeterince meşgul etmesidir.²⁸¹ Zira Yugoslavya Türklerinin göçü serbest nitelikte gerçekleşmiştir. Bununla birlikte Yugoslavya Türklerinin 1952-1967 yılları arasında gerçekleşen göçü “kitlesele” bir göç olduğundan göç edenlere dair sayısal verilerin ve göçmenlerin kimliklerinin incelenmesi önem arz etmektedir.

Göçün ortaya çıkmasına neden olan etkenlere daha önce yer verildiğinden burada tekrar değinilmeyecektir ancak Yugoslavya Türklerinin ulusal kimlik

²⁷⁸ Bahtiyar Sipahioğlu, *Balkanların Son kalesi Mamuşa*, 1. Baskı, Bursa: Gülmat Ofset Matbaacılık, 2007 s. 101.

²⁷⁹ Sipahioğlu, *Dünden Bugüne Balkanlar*, s. 60.

²⁸⁰ Özlem, a.g.e., s. 85.

²⁸¹ Özlem, a.g.e., s. 85.

mücadelesinde büyük bir hayal kırıklığı yaşatan Yücel Teşkilatı davasını daha kapsamlı bir şekilde ele almak gerekmektedir. 27 Şubat 1948 tarihinde Yücel Teşkilatı Başkanı ve merkez komitesi üyelerinin idama mahkûm edilmesi ve çoğunluğunu öğretmenlerin oluşturduğu 60 Türk gencinin madende sürgün cezasından 20 yıl ağır hapis cezasına kadar çeşitli cezalara hükmedilmesi ve idam edilenlerin gazete manşetlerinde ve meydanlarda halka teşhir edilmesi, özellikle Türk mahallelerinde Yugoslav Halk Cephesi tarafından Yücel Teşkilatı aleyhinde toplantıların düzenlenmesi ve bu toplantılara katılmayanların “emperyalist güçlerin satılmışları, maşaları” ilan edilmeleri gibi psikolojik baskı ortamının yaratılması Türkler üzerinde korku yaratmış ve göç hareketliliğini hızlandırmıştır.²⁸² Yücel Davası olayı sadece Makedonya’da değil Kosova’da da Türkler üzerinde korkuya neden olduğundan 1952 yılında başlayan göç hareketinde göç edenlerin çoğunluğunun Makedonya’dan olduğu bilinmekle birlikte Kosova’dan da bu göçe yoğun bir katılımın gerçekleştiği ifade edilmektedir. 1952-1968 yılları arasındaki göçle ilgili olarak söz konusu tarihler arasında 175.372 kişinin serbest göçmen olarak Türkiye’ye geldiği ifade edilmiştir.²⁸³ Bu dönemdeki göçmenlerin sayılarının yıllara göre dağılımında ise 73 kişinin geldiği 1952 yılı göçün en yavaş olduğu yıl olarak belirlenirken bu duruma Türkiye’nin o tarihlerde sınırlarını kapatmış olması gerekçe gösterilmiştir. Zira o tarihlerde Türkiye Bulgaristan’dan gerçekleşecek olan “kitlese bir soydaş” göçünü karşılama aşamasındadır. Diğer taraftan söz konusu duruma ilişkin olarak o tarihlerde Tito yönetiminin göçe sıcak bakmaması durumu örnek gösterilmiştir. Diğer bir deyişle Yugoslavya yönetiminin 1952-1954 yılları arasında göç sürecini yavaşlatma ve zamana yayma, toplu kaçış görüntüsünden çıkarma çabaları bu duruma yol açmış ancak ilerleyen yıllarda göç kitlese bir hal almış, Türklerin büyük bir kısmı taşınmaz ve diğer mal varlıklarını bırakarak ülkeden ayrılmıştır.²⁸⁴ Bu arada göçmen sayısının en fazla olduğu yıl ise 31.969 kişiyle 1956 yılı olmuştur.²⁸⁵ Diğer taraftan aynı kaynakta yer alan başka bir bilgiye göre ise 1950’li yıllarda göç eden Türklerin sayısı 100 bini aşmıştır.²⁸⁶

²⁸² Ağanoğlu, s. 383.

²⁸³ Halim Çavuşoğlu, “Yugoslavya Makedonya’dan Türkiye’ye 1952-67 “Kitlese” Göçü ve Bursa’daki Göçmen Kesimi”, *Mülkiye*, Cilt: 30, Sayı: 251, s. 66.

²⁸⁴ Ağanoğlu, a.g.e., s. 384.

²⁸⁵ Çavuşoğlu, a.g.m., ss. 134-137.

²⁸⁶ a.g.m., ss. 134-136.

1952 sonrasında meydana gelen göçlerde göç edenlerin sayısı ve kimlikleri hakkında aranacak nitelikler bakımından gerekli yetki uzlaşma ile Türkiye'ye verilmiştir. Söz konusu uzlaşmaya göre Yugoslavya kendi yurttaşları olmaları itibarıyla göçmen adayının başvurusuna yardımcı olmak görevini yüklenmiştir.²⁸⁷ Bu kapsamda bir göçmen adayının başvurusuna bölgedeki Türk temsilcilikleri tarafından Türkiye'ye serbest göçmen vizesi verilebilmesi için izlenen süreç ana hatları itibarıyla şu şekildedir: *“İlk olarak aday yerel makamlardan milli kökeninin Türk olduğuna dair belge alacak bu belge ile bölgedeki Türk temsilciliklerine başvuracaktır. Buradaki görevli memurlar tarafından Türkçe bilip bilmediği, Türk kültürüne bağlı olup olmadığı yani Türk bilinci taşıyıp taşımadığı sınanacaktır. Ayrıca başvuru sırasında adayın Türkiye’de akrabaları varsa bunlarla ilgili ayrıntılı bilgiler istenecektir. Temsilcilikler ile Türkiye’deki makamlar arasında yapılacak bilgi alışverişi ve yürütülecek araştırma sonucu başvuru uygun bulunursa serbest göçmen vizesi verilecektir.”*²⁸⁸

Göç edenlerin kimlikleri hakkında Ağanoğlu'nun aktardığı bilgiye göre ise 1953-1966 yılları arasında göç eden 151 bin Yugoslavya göçmeninden 90.907'sinin Türk, 26.465'nin Arnavut, 26.500'ünün Boşnak ve 4.940'ının ise Torbeş olduğu ifade edilmiştir.²⁸⁹ Ayrıca 1950-1958 yılları arasında gerçekleşen göçlerde 104.372 kişinin Türkiye'nin Ege, Marmara ve Trakya bölgelerini tercih ederek yerleştikleri belirtilmektedir. Bunlardan 56.624'ünün ise İstanbul'a yerleştiği görülmüştür. Bununla birlikte göç edenlerin kimlikleri konusunda özellikle Kosova ve Makedonya bölgelerinden gerçekleşen göçlerde Türkler ve Arnavutların kimliklerini kesin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün değildir. Zira Arnavutların o yıllarda Türk kimliğini İslam kimliğiyle özdeş tutmalarından dolayı kendilerini Türk olarak ifade etmeleri, literatürde kaygan kimlik fenomenine uygun olarak kendilerini bir Arnavut karşısında Arnavut Türk karşısında ise Türk olarak tanımlamaları durumunu ortaya çıkarmıştır.²⁹⁰ Dolayısıyla kimi ailelerde iki kardeşten birinin kendisini Türk diğersinin kendisini Arnavut olarak tanıttığına şahit olunmuştur. Kaygan kimlik hem Arnavutlar hem Türkler arasında karşılıklı asimilasyon olgusunun varlığını ortaya koymakla birlikte, iki

²⁸⁷ a.g.m., ss. 134-136.

²⁸⁸ Ağanoğlu, a.g.e., s. 389.

²⁸⁹ a.g.e., s. 391.

²⁹⁰ a.g.e., s. 391.

toplumun birleştığı bir alandır ve tarih boyunca aralarında akrabalık bağları, evliliklerle oluşan bir süreci ifade etmektedir.²⁹¹

Bu kapsamda, sonuç itibarıyla Kosova'daki Türk varlığının tarihsel gelişim sürecine bakıldığında, ilk olarak topluluğun hukuki statüsü bakımından Balkan Savaşları (1912-1913) sürecinin önemli bir dönüm noktasını oluşturduğu söylenebilir. Zira savaş öncesinde demografide üstünlüğü bulunan topluluğun savaş sırasında ve sonrasında yaşanan etnik kıyım ve bölgeden gerçekleşen göçlerle sayıları giderek azalırken, hâkimiyeti altına girdiği toplumlarda etnik özellikler, dil ve dinsel özellikler bakımından farklı kimliğe sahip olduğundan azınlık konumunda yer almış ve aynı zamanda içinde bulunduğu toplumlarda yönetimler tarafından baskıyla karşılaşmıştır. 1912-1945 arası dönemde Sırp Krallığı, SHS Krallığı (Yugoslavya) döneminde topluluk mensup olunan dini inanç üzerinden tanımlanmıştır. Bu süreçte topluluk Slav-Sırp egemenliğindeki Krallık bünyesinde dini inancın yerine getirilmesi, toprak reformu kapsamında ekonomik zorluklar ve Sırp dilinin dayatılması noktasında ana dilde eğitim konusunda sınırlamalarla karşılaşmıştır. Topluluğun durumunun Osmanlı Devleti ve Türkiye ile ilgili devletlerarasındaki anlaşmalarda yer almasına karşılık bu dönemde Slav-Sırp egemen yapının inşası bir yandan da Türk/Müslüman kimliği noktasında bölgenin Müslümanlardan arındırılması politikasının bu yönde etkili olduğu söylenebilir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, daha önceki gelişmelere benzer şekilde, topluluğun sosyalist Yugoslavya devleti sınırları içinde özerk vilayet olarak tanımlanan Kosova'da, dönemsel ulusal ve uluslararası gelişmeler doğrultusunda dini inanç alanında ve ana dilde eğitim hususunda baskıyla karşılaştığı görülmüştür. Bu süreçte 1945-1951 tarih aralığında sosyalist yönetim biçiminin gereği doğrultusunda milli teşkilat ve dini inançlara yönelik baskının topluluğun üzerinde oldukça önemli etkiye sahip olduğu görülmektedir. Zira 1951'de topluluğun ulusal kimliğinin tanınması ve ana dilde eğitim için okulların açılması söz konusu olmasına rağmen topluluğun Kosova'dan göçünün 1950'li yıllarda artarak devam etmesinde bu faktörlerin önemli etkilerinin olduğu görülmektedir. Diğer taraftan Kosova'nın ekonomik bakımdan geri kalmış bir bölge olması dolayısıyla halkın yoksullukla mücadele etmesi bir yandan da Yugoslavya yönetimi tarafından oluşturulan güvenlik teşkilatı bünyesinde halk üzerinde

²⁹¹ a.g.e., s. 392.

oluşturulan baskı ve şiddet uygulamalarının topluluğun bölgeden göç hareketinde önemli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Topluluğun durumuna ilişkin olarak bu süreçte, ortak din olgusu üzerinden, Kosova'da Arnavut demografik üstünlüğü bakımından (Kosova konusundaki tarihsel Arnavut-Sırp hak iddiaları) Türk topluluğuna yönelik baskı uygulamalarının topluluk üzerinde olumsuz etkide bulunduğu söylenebilir. Bu süreçte özellikle ana dilde eğitim alma konusunda ortaya çıkan baskının topluluğun Kosova'daki varlığına yönelik önemli bir tehlike unsuru oluşturduğu ifade edilebilir. 1945-1974 yılları arasındaki dönemde topluluğun Yugoslavya devleti bünyesinde ilerleyen tarihi süreçte azınlık hakları anlamında, milli kimliğin kabulü, ana dilde eğitim alma, dernekleşme, basın yayın faaliyetlerinde bulunma örneğinde durumunun iyileştirildiği görölmektedir. Zira 1960'lı yıllardaki anayasal düzenlemelerde topluluğun kullandığı dilin Kosova'daki varlığının kabulü, diğer dillerle birlikte kullanılabilmesine ilişkin yasal hükümlerin topluluğun hukuki durumuna katkıları oldukça önemlidir. Diğer taraftan bu süre zarfında topluluğun Kosova'da Arnavut nüfusun özerklik talepleri doğrultusunda milliyetçilik eylemlerinin artmasıyla Arnavutlar tarafından asimile faaliyetlerine maruz kaldığı görölmektedir.

Bu kapsamda söz konusu dönemde topluluğun statü bakımından ulusal azınlık olarak tanımlandığı azınlık hakları noktasında ise Yugoslavya devletinde ilerleyen süreçte ortaya konulan hukuki düzenlemelerle sosyal ve kültürel alanlarda yeni kazanımlar elde etmesine rağmen sosyalist devlet yapısı itibarıyla yasa hükümlerinin uygulanması aşamasında sınırlamalara tabi olduğu görölmektedir. Bu süreçte topluluğun durumuna etki eden diğer bir faktörün de güçlenen Arnavut milliyetçiliğinin Türkler üzerinde oluşturduğu baskı olduğu dile getirilebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1974 YUGOSLAVYA ANAYASASI'NDAN NATO MÜDAHALESİNE KADAR OLAN DÖNEMDE KOSOVA TÜRKLERİNİN AZINLIK HAKLARI

Balkan Savaşları sonrasında 1912-1945 yılları arasında içinde bulunduğu toplumlarda mensup olunan dini inanç üzerinden Müslüman azınlıklar statüsünde tanımlanan Türk topluluğu 1951 yılından itibaren YFHC'de milli kimlikleri üzerinden tanımlanmıştır. Topluluğun Kosova'daki varlığına dair tarihsel çerçevenin ardından çalışmanın ana merkezini oluşturan 1974-2008 dönemine ilişkin inceleme bakımından ilk eşiği oluşturan bu bölümde 1974-1999 arası tarihi süreç kapsamında topluluğun siyasi durumu ve hakları üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda öncelikle 1974 Yugoslavya Anayasası düzenlemelerinin topluluğun durumuna etkileri incelenmiştir. Ardından teorik açıklama kısmında yer alan uluslararası belgelerde azınlık hakları konusu bağlamında Yugoslavya devletinin taraf olduğu hukuki düzenlemelerde topluluğun durumu ele alınmıştır. Bölümün üçüncü başlığında ise 1980-1999 döneminde Yugoslavya ve özelde Kosova'daki gelişmeler üzerinde durulurken bölgede ortaya çıkan krizlere yönelik Türkiye'nin politikalarının topluluğun durumuna etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır.

1. 1974 Yugoslavya Anayasası Düzenlemeleri İtibarıyla Kosova Türklerinin Azınlık Hakları

1974 Yugoslavya Anayasası ile Yugoslavya'da yeni bir döneme girilmiştir. Yugoslavya'nın dağılmasına kadar yürürlükte kalacak olan bu Anayasa'da özellikle özerk bölgeler için önemli hukuki düzenlemelere yer verilmiştir.²⁹² Bu Anayasa ile özerk bölgelerin kendi anayasalarını çıkarabilme hakkı tanınmış, Kosova, özerklikten daha üstün bir seviyede kendine özgü bir kimliğe kavuşturulmuş ve Yugoslavya'da 8. Cumhuriyet olarak Federal Başkanlık Konseyi'nde yer almıştır.²⁹³ Bununla birlikte 1974 Anayasası'na göre Kosova Arnavutluk'la kültürel ilişkiler kurabilme, Federasyon

²⁹² Şule Kut, "Kosova: Milliyetçiliğin Kördüğümü", *Balkanlarda Kimlik ve Egemenlik*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002, s. 149.

²⁹³ Ural, a.g.m., s. 160.

bayrağının yanına kendi bayrağını çekebilme ve Sırbistan'ın Kosova ile ilgili alacağı kararları veto edebilme hakkı elde etmiş ancak tüm bu kazanımlara rağmen Kosova'nın özerk bölge statüsünde herhangi bir değişiklik yapılmamış diğer bir deyişle Kosovalı Arnavutlara federasyondan ayrılma hakkı, Yugoslavya dışında anavatanları olduğundan, tanınmamıştır.

1960'lı ve 1970'li yıllardaki anayasal düzenlemelerle hukuki durumlarında iyileştirmeler yapılan Arnavutların Kosova'daki etkisi giderek güçlenirken demografik olarak üstünlükleri de artmaya başlamıştır. Bu doğrultuda daha önceleri Sırlar tarafından Arnavutlara uygulanan baskı yön değiştirmiş ve Sırlar baskıya uğradıkları için Kosova'dan ayrılmaya başlamışlardır. Ancak elde edilen diğer bilgilere göre bu dönemde gerçekleşen Sırp nüfus göçünün doğrudan Arnavut baskısıyla ilgili olduğu tam anlamıyla gerçeği yansıtmamaktadır.²⁹⁴ Arnavutlardaki nüfus artış hızının yüksek oluşu ve özellikle 1970'li yıllarda Kosova'da işsizliğin yüksek seviyelere ulaşmasıyla yaşam koşulları kötüleşen çok sayıda Sırp yoksulluk karşısında Kosova'yı terk etmiştir. Ayrıca Sırların ailevi nedenlerle de Kosova'dan ayrıldığı belirtilmiştir.²⁹⁵

Arnavutların özerklik yönündeki taleplerini büyük ölçüde karşılayan 1974 Yugoslavya Anayasası Sırlar üzerinde ise büyük bir tepkiye yol açmıştır. Arnavutların elde ettiği bu anayasal haklarla Kosova'da güçlendiğini ifade eden Sırp milliyetçileri, Arnavutlar tarafından Sırlara karşı baskının artırılacağını dile getirirken; Sırlar arasında 1974 Anayasası'ndan kaynaklanan memnuniyetsizlikler daha yüksek sesle ifade edilmeye başlanmıştır. Kosova'daki Arnavut etkisinin yanı sıra Arnavut dilinin diğer dillerle hak eşitliğinin sağlanması ve Arnavutların kendi kurumlarını kurabilmeleri doğrultusunda elde ettikleri kazanımlarla birlikte Kosova'nın Federasyondan koparılıp Arnavutluk ile birleştirilmesi tehlikesi, Sırbistan'ın Kosova konusundaki hassasiyetini iyice körüklemiştir.

Yugoslavya'da, 1970'li yıllarla birlikte ekonomik alanda iyileşmeler yaşanırken bir yandan da cumhuriyetler arasındaki ekonomik gelişmişlik farkı açılmaya başlamıştır. Bu dönemde, YSFC içerisindeki en yoksul bölgelerden biri olan Kosova'da, ekonomik sorunlar giderek büyürken, cumhuriyet olma taleplerinin yerine getirilmemesi karşısında Arnavutlar arasında milliyetçilik hareketleri yükselişe geçmiştir. Ekonomik olarak zor bir sürecin içinde yer alan Arnavutlar siyasi alanda ve kültürel faaliyetlerde

²⁹⁴ Balcı, a.g.e., s. 756.

²⁹⁵ a.g.e., s. 757.

oldukça iyi bir konuma yerleşmişlerdir. Diğer taraftan bu dönemde, Türklerin elde ettiği hak kazanımları Arnavutlar tarafından tepkiyle karşılanırken Türklere yönelik baskı faaliyetlerinin arttığı görülmüştür.

1.1. 1974 Anayasası ve 1977 Dil ve Yazıların Hak Eşitliğinin Sağlanmasına İlişkin Yasa Kapsamında Kosova Türklerinin Durumu

1974 Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi Anayasası'nda Türk topluluğunun Kosova'nın kurucu unsurlarından biri olduğu kabul edilmiş ve Türk dili ve yazısının diğer dillerle hak eşitliğinin sağlanması garanti edilmiştir. Bu kapsamda Türklerin ulusal varlığı kurucu ulusal azınlık statüsü doğrultusunda Anayasa'da yer alırken Türkçe, Kosova genelinde diğer dillerle birlikte resmi dil statüsü elde etmiştir.

Anayasa'nın 221. maddesinde Türk dilinin diğer dillerle birlikte hak eşitliğinin sağlanacağı ifade edilmiştir. Bu doğrultuda Türk dilinin Kosova'da diğer dillerle birlikte resmi dil statüsü elde etmesine ilişkin 230.maddede yer alan ifadeler oldukça önemlidir. Madde hükmünde “ *bölge organlarının yasaları ve diğer kural ile genel belgeleri Kosova Özerk Bölgesi'nin Resmi Gazetesinde özdeş metinler olarak Arnavut, Sırp ve Türk dilinde yayımlanacağı*” belirtilmiştir.²⁹⁶ 1974 Kosova Anayasası'nda Kosova'yı oluşturan farklı etnik toplulukların dillerini kullanabilmesi hükme bağlanırken devlet bünyesindeki kurum ve kuruluşlar bu konuda görevlendirilmiştir. Anayasa'da “Dil ve Yazıların Hak Eşitliği” başlığı altında 217. maddenin 1. fıkrasında Kosova SÖB'ünde Arnavut ve Sırp dili ve yazılarının hak eşitliğinin sağlandığı ifade edilirken söz konusu maddenin 2. fıkrasında Türklerin de yaşadığı yerlerde Türk dili ve yazısının da eşit olarak kullanılacağı belirtilmiştir.²⁹⁷ Ayrıca 218. maddenin 1. fıkrasında eğitimin Arnavut, Sırp ve Türk dilinde gerçekleştiği ifade edilmiş; 221. maddede ise Arnavut, Sırp ve Türk dilinin hak eşitliği ilkesinin somut bir biçimde uygulanmasının gerekli yasal düzenlemelerle destekleneceği belirtilmiştir.²⁹⁸ Anayasa'nın 220. maddesinde ise “*Belediye tüzüğüyle Arnavut ve Sırp-Hırvat dilinin, Türklerin de yaşadığı belediyelerde*

²⁹⁶ Muzbeg, a.g.e., s. 114.

²⁹⁷ Bozkurt, a.g.m., s. 72.

²⁹⁸ a.g.m., s. 72.

ise Arnavut, Sırp-Hırvat ve Türk dilinin eşit olarak uygulanması daha yakından saptanır ve sağlanır”²⁹⁹ denmektedir.

Sözü edilen gelişmenin yanı sıra 1974 Anayasası doğrultusunda 1977’de çıkarılan “Dil ve Yazıların Hak Eşitliğine Dair Yasa”nın 1. maddesinde “Kosova SÖB’ünde Arnavut, Sırp ve Türk dili ve bu dillerin yazılarının hak eşitliğinin sağlanacağı” ifade edilmiştir. Bu doğrultuda yasanın 29. maddesinde “ilkokulların, ortaokulların, yüksekokulların, üniversitelerin ve diğer eğitim-öğretim kuruluşlarının ve bunların yönetim organlarının, kendi çalışmalarında ve yazışmalarında Arnavut ve Sırp dilini; bünyesinde Türk dilinde eğitimi de gerçekleştirmekte olan eğitim kurumlarının ise Türk dilini de hak eşitliği içerisinde kullanma yükümlülüğünün olduğu” belirtilmiştir.³⁰⁰ Bununla birlikte yasanın 30. maddesinde “bu kurumların eğitimle ilgili araç ve gereçleri, öğrencinin ana dilinde temin etmekle görevli oldukları” ifade edilmiştir. Yasanın 33. maddesinde ise “yetkili organ ve örgütlerin görevinin Arnavut, Sırp ve Türk dilinde ders kitaplarını ve diğer literatürü sağlamak” olduğu belirtilmiştir.³⁰¹ Bu bağlamda 1974 Anayasası ile Kosova’yı oluşturan kurucu unsurlardan biri olarak ulusal azınlık statüsünde tanımlanan Kosova Türklerinin ana dilin resmi düzeyde kullanımı noktasında önemli kazanımlar elde ettiği görülmektedir. Diğer bir deyişle, Kosova’daki Türk varlığının anayasal düzlemde hukuki bir zemine oturtulduğu 1974 Anayasası çerçevesinde Türk azınlığın ulusal varlığı ve Türk dilinin resmi dil statüsüne ilişkin inkârların önüne geçilmiştir. Ancak 1974 Yugoslavya Anayasası ile hakları genişletilen Kosova Arnavutlarının Türk azınlık üzerindeki baskı uygulamaları giderek yoğunlaşmıştır. Bu dönemde özellikle bazı Arnavut aydınları tarafından Türklerin kimliği konusunda yapılan yorumlar dikkati çekmektedir. Zira Kosova’daki Türk topluluğu mensuplarının büyük bir kesiminin Osmanlı Devleti döneminde kimlik değiştiren Arnavutlar olduğu ileri sürülmüş;³⁰² aydın çevresinde başlayan baskı faaliyetleri daha sonra memur çevresi hatta köylü Arnavut nüfusa kadar yayılmıştır. Anayasada yer alan, “Türklerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde ana dilin kullanılabilmesi” ifadesini farklı şekillerde yorumlayan birtakım Arnavut milliyetçisi

²⁹⁹ Muzbeg, a.g.e., s. 114.

³⁰⁰ a.g.e., s. 115.

³⁰¹ Muzbeg, a.g.e., s. 115.

³⁰² Türbedar, a.g.e., s. 75.

gruplar Türklerin nüfus olarak daha az yoğunlukta olduğu bazı yerleşim yerlerinde, Türkler üzerindeki baskıyı artırmışlardır.

2. 1974 Anayasası'ndan Miloşević'e Kadar Olan Dönemde Kosova Türklerinin Azınlık Hakları

1970'li yılların sonlarına doğru Tito'nun sağlık durumu iyice bozulurken, Yugoslavya'nın da ekonomik ve siyasi alandaki sorunları karmaşık bir hal almaya başlamıştır. Cumhuriyetler arasındaki ekonomik gelişmişlik farkı giderek açılmış ve hemen her cumhuriyette etnik milliyetçilikler yavaş yavaş kendini göstermeye başlamıştır. Bu anlamda 1980 sonrasında Yugoslavya'da meydana gelen olayların bir anda geliştiği ileri sürülemez. Ancak Tito'nun 1980'de ölümü YSFC bünyesinde yavaş yavaş gelişmeye başlayan olayları hızlandırarak mevcut dengeleri sarsmıştır. Yugoslavya'nın kuruluşundan itibaren aslında varlığı hiç kaybolmayan ancak federal yapı bünyesinde bir anlamda dondurulmuş olan etnik gruplar arasındaki düşmanlıklar, anlaşmazlıklar, Tito'nun ölümü sonrasında yönetimde oluşan iktidar boşluğunda kendisine harekât alanı bulmuştur.³⁰³ Diğer bir deyişle Tito'nun karizmatik liderliğinde farklı etnik, dilsel ve dinsel unsurların birlikte yaşayabildiği Federal devlet bünyesinde Yugoslav üst kimliği oluşturulmaya çalışılarak etnik milliyetçiliklerin ortaya çıkması engellenmek istenmiş, diğer taraftan da özyönetim³⁰⁴ ekonomik modeliyle cumhuriyetler arasında ekonomik denge oluşturularak ekonomik kalkınma sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak etnik milliyetçiliklerin önüne geçilememiş ve cumhuriyetler arasındaki ekonomik eşitsizlikler giderilememiştir.

Etnik gruplar arasındaki uyuşmazlıkların gün yüzüne çıkmaya başladığı 1970'li yılların sonlarına doğru "Güçlü Yugoslavya zayıf Sırbistan"³⁰⁵ söylemi çerçevesinde Sırp milliyetçiliğinin bastırıldığı yönetim anlayışı değişmeye başlamış ve Sırp arasında milliyetçilik hareketleri giderek güçlenmiştir. Diğer taraftan federasyondaki ulusların neredeyse her birinin kendi milliyetçiliğini geliştirirken diğerlerini yok

³⁰³ Taşdemir, a.g.m., s. 142.

³⁰⁴ Tito, SSCB'den uzaklaştıktan sonra, yönetim biçimi olarak komünizmi devam ettirmesine rağmen, ekonomide farklı bir yol tercih ederek, Özyönetim, yani ekonomide ne komünizm ne de kapitalizm sistemine tam anlamıyla bağlılığı ifade etmeyen, ekonomi alanında karar verme yetkisinin fabrikalardan alınarak işçilere verilmesi şeklinde, kendi kendini yönetme sistemini benimsemiştir. Bahtiyar Sipahioğlu, *Dünden Bugüne Balkanlar*, s. 51.

³⁰⁵ Muzbeg, a.g.t., s. 50.

saymaya başladığı görülmüştür. Tito'nun ölümünden önce yavaş yavaş kendini göstermeye başlayan etnik milliyetçilik söylemlerinin vücut bulduğu ilk olay 1981 yılında Kosova'da Priştine Üniversitesi'nde yaşanan gelişmelerde görülmüştür. Bu olay Yugoslavya'da başlayacak olan büyük bunalımın da bir anlamda ilk kıvılcımını oluşturmuştur. Üniversite öğrencilerinin yemek koşullarını protesto etmesiyle başlayan gösteriler giderek kitlesel bir hal almış ve farklı bölgelere yayılmıştır. Gösterilerin Arnavut dilinde eğitim verilen ve Kosovalı Arnavut gençlerin milliyetçiliklerini geliştirdiği bir üniversitede çıkması tahmin edildiği üzere tesadüfi bir olay değildir. Gösterilerin kitlesellik kazanmasıyla Yugoslavya ordusu olaylara müdahale etmeye başlamış ve Kosova'da olağanüstü hal ilan edilerek sıkıyönetim uygulanmaya başlanmıştır.³⁰⁶ Kosova'da Arnavutlara karşı uygulanan baskıyla çok sayıda Arnavut tutuklanarak hapse atılmıştır. Resmi raporlarda, olayların bastırılması sonucunda 12 ölü ve 150 yaralı olduğu belirtilmiş ancak resmi olarak kayıtlara geçmemesine rağmen, çıkan olaylarda 300 kişinin öldüğü ifade edilmiştir.³⁰⁷ Devam eden süreçte Arnavutların artan bu taleplerine yönelik çözüm önerileri gündeme getirilmesine rağmen Kosovalı Arnavutlar mevcut durumlarında bir değişimin gerçekleşmediğini Kosova'nın federasyon bünyesinde cumhuriyet statüsüne sahip olamadığını ve bu doğrultuda artık Sırbistan'a bağlı olmak istemediklerini her fırsatta dile getirmeye başlamışlardır.

Kosova'da ortaya çıkan bu ayaklanmanın sadece siyasi bir boyutu bulunmamaktadır. Yer altı kaynakları bakımından zengin bir rezerve sahip olmasına rağmen ekonomik olarak Yugoslavya'da en yoksul bölgelerden biri olan Kosova'da işsizlik oranları yüksek seviyelere ulaşmıştır. Özerk bölge statüsünün kazanılmasının ardından Sırbistan kurumlarınca Kosova'ya ayrılan ekonomik bütçeye sınırlama getirilmiş ve yatırımlar engellenmiştir.³⁰⁸ Bu duruma paralel olarak, Kosova'daki ekonomik sorunlar iyice karmaşık bir hal alırken, yoksullukla mücadele eden halkta yönetime karşı memnuniyetsizlikler ortaya çıkmıştır. Arnavutların cumhuriyet olma talepleri karşısında, Kosova'da Arnavutlar tarafından Sırlara karşı baskının artırıldığını belirten Sırlar, "Kosova'nın Sırbistan'dan ayrı bir bölge olamayacağını ve Sırbistan'a

³⁰⁶ Türkoğlu, a.g.m., s. 113.

³⁰⁷ a.g.m., s. 113.

³⁰⁸ Taşdemir, a.g.m., s. 142.

bağlı kalması için mücadele etmekten çekinmeyeceklerini” vurgulamaya başlamışlardır.³⁰⁹

2.1. Yugoslavya’nın Taraf Olduğu Uluslararası Sözleşmelere Göre Kosova Türklerinin Durumu

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Tito liderliğinde kurulan YSFC, BM Genel Kurulu’na kabul edilirken, bu süreçten sonra birtakım uluslararası sözleşmelerin tarafı olmuştur. Bu kapsamda, öncelikle BM Antlaşması’nın tarafı olarak Antlaşma’da yer alan hükümler doğrultusunda birtakım görevler üstlenmiştir. Esasen, teorik çerçeve bölümünde dile getirildiği üzere BM Antlaşması’nda insan hakları ve temel özgürlükleri kapsamında azınlıklara dolaylı yoldan bir koruma öngörülmüştür. Bahsi geçen Antlaşma’nın 1., 13., 62., ve 76. maddelerinde³¹⁰ yer alan “*ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilip güçlendirilmesi*” ifadeleri doğrultusunda, ayrımcılık yasağı çerçevesinde azınlıklara dolaylı yoldan bir korumanın söz konusu olduğu görülmektedir.³¹¹ Dolayısıyla YSFC bünyesinde azınlık gruplarından birini oluşturan Türk topluluğunun etnik köken, dil veya dini inanç yönünden toplumun çoğunluğundan farklı özellikler göstermesi nedeniyle herhangi bir ayrımcılığa tabi tutulamayacağı ve kanun önünde eşitlik çerçevesinde insan hakları ve temel özgürlüklerini kullanabileceği ifade edilmektedir.

Diğer taraftan, BM sistemi dâhilinde 10 Aralık 1948’de kabul edilmiş olan BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ise uluslararası hukuk anlaşması olmaması ve hukuki yönden bağlayıcılığı bulunmamasına rağmen insan hakları ve temel özgürlükleri kapsamında evrensel bir düzenleme olması nedeniyle önemli bir iyi niyet göstergesidir. Tito liderliğindeki YSFC, sözü edilen bildirgenin kabul edilmesi aşamasında, birtakım özgürlüklere yer verildiği ve kişinin devlet karşısındaki ödevlerini yeterince

³⁰⁹ Muzbeg, a.g.t, s. 53.

³¹⁰ BM Antlaşması’nın tam metni için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>, (27.04.2020).

³¹¹ BM Antlaşması’nın tam metni için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>, (27.04.2020).

belirtilmediği gerekçesiyle çekimser oy kullanmıştır.³¹² Dolayısıyla söz konusu bildirgenin hükümlerini tam anlamıyla doğrulamamıştır. Esasen azınlıkların korunmasına ilişkin özel bir düzenlemeye yer verilmeyen bildirgenin bazı maddelerindeki hükümler azınlığa mensup kişilere dolaylı yoldan bir koruma öngörmektedir. 1. maddesindeki “*Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar*” ifadeleriyle eşitliğin, 2. madde kapsamındaki “*Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka herhangi bir düşünce, ulusal ya da toplumsal köken, servet, doğuş veya başka herhangi bakımdan ayırım gözetilmeksizin*”³¹³ ifadeleriyle ayrımcılık yasağının, 26. maddesi kapsamında eğitim hakkının ve 27. maddesine göre kültürel hakların düzenlendiği Bildirge’nin bu hükümleri doğrultusunda Kosova Türk topluluğu kanun önünde eşitlik çerçevesinde herhangi bir ayrımcılığa tabi tutulmaksızın insan hakları ve temel özgürlüklerini kullanabilecektir.

BM sistemi dâhilinde ortaya konulmuş olan soykırım suçunun önlenmesi ve cezalandırılması sözleşmesi de esasen doğrudan azınlıklara ilişkin herhangi bir hüküm içermemektedir. Ancak sözleşmenin 2. maddesinde “*ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu, kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak amacıyla işlenen*”³¹⁴ her hangi bir suç soykırım suçu kabul edilir” hükmüyle azınlıklara dolaylı yoldan da olsa var olma hakkının tanındığı ifade edilebilir. YSFC, bu sözleşmeyi 11 Aralık 1948’de imzalayarak, 21 Aralık 1950’de onaylamıştır. Bu kapsamda Kosova Türk topluluğunun ulusal varlığı sözleşme hükümleri doğrultusunda güvence altına alınmıştır.

Avrupa Konseyi bünyesinde ileri sürülen uluslararası sözleşmelerin tarafları konusunda ise Yugoslavya’ya dair herhangi bir veri bulunmamaktadır. Diğer taraftan YSFC, Avrupa merkezli bir uluslararası kuruluş olan AGİK konferanslar sürecinin katılımcı bir üyesi olarak bu sürecin sonucunda ileri sürülen Helsinki Nihai Senedi’nin imzacı taraflarından biri olmuştur. Teorik çerçeve bölümünde belirtildiği gibi Helsinki

³¹² Rona Aybay, *Açıklamalı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2006, ss. 5-8.

³¹³ BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi tam metni için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf>, (27.04.2020).

³¹⁴ Gruba mensup olanların öldürülmesi; Grubun mensuplarına ciddi surette bedensel veya zihinsel zarar verilmesi; Grubun bütünüyle veya kısmen, fiziksel varlığını ortadan kaldıracağı hesaplanarak yaşam şartlarını kasten değiştirmek; Gruba mensup olanların öldürülmesi; Grubun mensuplarına ciddi surette bedensel veya zihinsel zarar verilmesi, BM Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi tam metni için bkz. <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/32702-Soykirim-Sucunun-Onlenmesine-Ve-Cezalandirilmesine-Dair-Sozlesme.pdf>, (27.04.2020).

Nihai Senedi bir uluslararası hukuk anlaşması olmayıp uluslararası hukuk çerçevesinde ortaya çıkmış bir doküman niteliğine sahip olduğundan tarafları bakımından hukuki bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Bununla birlikte adı geçen belge, insan hakları ve temel özgürlükleriyle birlikte azınlık hakları konusunda önemli bir doküman niteliğine sahiptir. Buna göre *“ülkelerinde ulusal azınlık bulunan üye devletler bu azınlıklara mensup bireylerin kanun önünde eşitlik hakkına saygı gösterecektir. Taraf devletler onların insan hak ve temel özgürlüklerinden gerçekten istifadesi için her olanağı sağlayacaktır ve bu şekilde onların bu alandaki haklı çıkarlarını koruyacaktır.”*³¹⁵ Bu doğrultuda, YSFC, Kosova özerk bölgesinde ulusal azınlık gruplarından biri olarak tanımlanan Türk topluluğunun kanun önünde eşitliği çerçevesinde insan hak ve temel özgürlüklerini kullanabilmesi için gerekli önlemleri almakla yükümlü kılınmıştır.

Bununla birlikte YSFC, AGİK konferanslar sürecinin bir ürünü olan ve ulusal azınlıklara ilişkin kapsamlı düzenlemelere yer verilen Kopenhag Toplantı Belgesi’ni imzalamıştır. Esasen bir uluslararası sözleşme niteliği taşımasa da azınlık haklarının kullanımında devletlere yüklediği sorumluluklar oldukça önemlidir. Zira Kosova Türkleri ulusal azınlık gruplarından birini temsil ettiğinden belgede yer alan ulusal azınlıklara ilişkin hükümler önem arz etmektedir. YSFC’nin taraf olduğu bu belgeye göre Kosova Türkleri yasalar önünde eşit bir yurttaş olarak temel hak ve özgürlüklerden yararlanacaktır. Üstelik YSFC, gerektiği durumlarda azınlık gruplarının diğer vatandaşlarla eşit bir şekilde haklarını kullanabilmesi için özel önlemler almak konusunda görevlendirilmiştir. Kosova Türkleri *“kendi iradeleri dışında hiçbir asimilasyon girişimine maruz kalmadan, etnik, kültürel, dilsel ya da dinsel kimliklerini tam bir özgürlük içinde ifade etme, koruma ve geliştirme ve kültürlerini bütün yönleriyle sürdürme ve geliştirme hakkına sahiptir.”*³¹⁶ Bu kapsamda *“özellikle, özel ve kamusal alanda ana dillerini özgürce kullanma hakkına; ana dillerinde dini eğitim faaliyetleri yürütme hakkına; ortak bir etnik ya da ulusal kökeni, kültürel mirası ya da dini inançları paylaştıkları başka devletlerin yurttaşlarıyla sınır ötesi temaslar kurma ve sürdürme hakkına; ana dillerinde bilgi yayma, bilgiye erişme ve bilgi alışverişinde bulunma hakkına; ülkelerinde örgütler ve dernekler kurma ve sürdürme ve uluslararası*

³¹⁵ Arsava, a.g.e., s. 91.

³¹⁶ AGİK Kopenhag Toplantı Belgesi’nin tam metni için bkz. https://www.esithaklar.org/wp-content/uploads/2016/03/KopenhagBelgesi_TUR-.pdf, (28.04.2020).

sivil toplum örgütlerine katılma hakkına” sahiplerdir.³¹⁷ Türk azınlık bu haklarını hem bireysel olarak hem de kolektif olarak kullanma hakkına sahip olmuştur. Belge’nin 33., 34., ve 35. maddelerinde ise ulusal azınlıkların haklarına dair devletlere yüklenen sorumluluklara yer verilmiştir. Bu çerçevede YSFC, ülkede bulunan ulusal azınlıkların etnik, kültürel, dilsel ve dinsel kimliğini koruyacak ve bu kimliğin geliştirilmesi için gerekli koşulları oluşturacak ve ulusal azınlıklara mensup kişilerin, azınlıkların kimliğinin korunması ve geliştirilmesiyle ilgili işler dâhil olmak üzere, kamusal işlere etkili bir şekilde katılma hakkına saygı gösterecektir.³¹⁸

AGİK konferanslar sürecinin katılımcılarından biri olan Yugoslavya, Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı’nda (21 Kasım 1990)³¹⁹ ileri sürülen hükümler çerçevesinde ülkede bulunan azınlıkların haklarına saygı gösterilmesi taahhüdünde bulunmuştur. Şartın “*insan hakları, hukukun üstünlüğü ve demokrasi*” bölümünde “*ülkede bulunan azınlıkların soy, kültür, dil ve din yönünden sahip oldukları kimliğin korunacağı ve hiçbir ayırım yapılmaksızın kanun önünde tam eşitliğinin sağlanacağı*” ifade edilmektedir.³²⁰ Bu doğrultuda Kosova Türk topluluğunun ulusal kimliğinin birer parçası olan soy, dil, din ve kültür unsurlarının koruma altına alınması ve azınlığa mensup kişilerin ayrımcılık gözetilmeden kanun önünde tam eşitliğinin sağlanması gerekmektedir.

2.2. Milliyetçiliğin Yükselişi ve Kosova Türkleri

Tito’nun ölümünün ardından, Yugoslavya’da ortaya çıkan bunalımın sadece Arnavut-Sırp etnik geriliminden kaynaklandığı doğru kabul edilemeyecektir. Zira 1970’li yıllarda Yugoslavya’da, ekonomik alanda ilerlemeler yaşansa da bu durum bütün cumhuriyetlerde aynı etkiye neden olmamış tam tersine cumhuriyetler ve özerk bölgeler arasındaki ekonomik gelişmişlik farkını ortaya çıkarmıştır. 1980’li yıllarda Yugoslavya’da neredeyse her bir cumhuriyette ekonomik kaygılar dışında, Yugoslavya’nın geleceğinin ne olacağı sorusu doğrultusunda, siyasi olarak farklı

³¹⁷ a.yer.

³¹⁸ a.yer

³¹⁹ AGİK Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı’nın tam metni için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/445-458.pdf>, (27.04.2020).

³²⁰ AGİK Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı’nın tam metni için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/445-458.pdf>, (27.04.2020).

beklenti, görüş ve düşünceler ileri sürülmeye başlanmıştır.³²¹ Federasyon'un en gelişmiş cumhuriyetleri olan Slovenya ve Hırvatistan, federasyonda kalarak ekonomik gelişimlerine zarar verdiklerini dolayısıyla daha fazla gelişebilmek için federasyondan ayrılarak bağımsız bir devlet olmak istediklerini belirtirken;³²² Kosova'daki halk ise yoksulluktan şikâyet etmeye başlamış ve Federasyon'da kalmanın Kosova'ya bir fayda sağlamadığını hatta Sırbistan'ın planlı bir şekilde Kosova'daki durumu kötüleştirerek Arnavutları yerlerinden etmeye çalıştığını iddia etmiştir.³²³ Aslında 1974 yılında özerk bölge haline getirilen Kosova'da ekonomik durum belirli bir oranda iyileşme göstermiştir. Ancak YSFC'de benimsenen yerel yönetim anlayışında ortaya çıkan sorunlardan dolayı Kosova'ya aktarılan fonların önemli bir bölümü Sırbistan tarafından kullanılmaya başlanmıştır.³²⁴ Buna bağlı olarak 1970 sonrasında, Kosova'da "Trepça radi, Belgrad se gradi" (Trepça çalışır, Belgrad inşa edilir) sloganı kullanılmıştır.³²⁵ Trepça'daki maden ocakları nedeniyle burası Kosova'nın en temel gelir kaynaklarından biri olmuştur.³²⁶ Dolayısıyla Belgrad giderek güçlenirken Kosova da bu oranda güç kaybetmeye başlamıştır.

Nihayetinde, 1960-1980 yılları arasında Yugoslavya'daki yeni anayasal düzenlemelerle Kosova'nın siyasi statüsünde meydana gelen değişiklikler doğrultusunda Arnavutlar, büyük ölçüde cumhuriyetlerle eşit seviyede haklara sahip olmuşlardır. Arnavutların hukuki çerçevede statüleri güçlenirken Kosova'da Arnavut milliyetçiliği artmaya başlamış ve 1980'li yıllara gelindiğinde bu defa baskı yön değiştirmiş, Arnavutlar tarafından Sırlara karşı baskı uygulanmaya başlamıştır. Arnavutların Kosova üzerinde etkili olmalarına bağlı olarak, Sırlar Kosova'da Arnavutların % 85'e varan nüfus yoğunluğu karşısında, kendi nüfuslarının azaltıldığını ifade etmişlerdir. Özellikle 1974 Anayasası ile Arnavutların cumhuriyet olma taleplerinin büyük ölçüde yerine getirildiğini, Sırbistan'ın Yugoslavya Krallığı'nda olduğu gibi Federal Yugoslavya'da da merkezi konumda yer alması gerektiğini ve Sırp milletinin anayasal düzlemde çok sayıda hak kaybına uğradığını dile getiren milliyetçi

³²¹ Kenar, a.g.e., s.113.

³²² a.g.e., s.114.

³²³ a.g.e., s.114.

³²⁴ Jakupi, a.g.t., s.36.

³²⁵ Muzaffer Tufan, "Sırp Tezine Göre 'Sırp Eski Yurdu' Kosova", *Tarih Boyunca Avrupa Kavşağı Kosova*, Ed. Osman Baymak, Prizren: Balkan Aydınları ve Yazarları Yayınları, 2008, s. 81.

³²⁶ a.g.t., s. 36.

Sırp lar arasında milliyetçilik, aşırılığa doğru eğilim göstermeye başlamıştır. Bu gelişmelere paralel olarak, Sırbistan Komünist Partisinde (SKP) milliyetçi eğilime sahip grupların yönetimi ele almasıyla birlikte Tito dönemindeki yönetimden duyulan huzursuzluklar da belirginleşmiştir. Aşırı milliyetçi eğilimdeki bu grupların asıl hedefi 1974 Anayasası olmuş ve tarihsel Sırp milli uyanışının temel dayanağı olarak bu anayasa gösterilmiştir.³²⁷ Kosova'nın özerkliğini hedef alan bu anlayış doğrultusunda, tarihsel olarak Kosova üzerinde hak talebinde olan Sırp lar, bu tarihten sonra Kosova'daki Arnavutlara karşı baskıyı artırmıştır.

Tito'nun ölümü sonrasında yerine kimin geçeceği, yönetimin nasıl olacağı konusunda yaşanan karmaşa Sırp ların Arnavut politikasını gerçekleştirebilmeleri için gerekli ortamı hazırlamıştır.³²⁸ 1981 yılındaki olayların ardından Kosova'daki olağanüstü hal kapsamında, bağımsızlık yanlısı faaliyetlerde bulunan kişiler tutuklanarak cezaevine gönderilmiştir. 1980'lerin sonlarına kadar Kosova'da bu gelişmeler yaşanırken hem Kosova'da hem de başka ülkelerde Arnavutlar tarafından Sırbistan'a karşı birtakım gizli faaliyetler yürütölmeye başlanmıştır. Ayrıca Avrupa'da ve ABD'de Arnavut lobisi güçlenmeye başlamıştır.³²⁹

1980'li yılların başlarında Sırbistan siyasetinde milliyetçi eğilimlerin aşırı milliyetçilik yönünde ilerlemeye başladığı yeni dönemde Arnavutlar ve Sırp lar arasında karşılıklı suçlamalar birbirini izlemiştir.³³⁰ Arnavutların cumhuriyet olma taleplerini daha yüksek sesle dile getirmeye başladığı bu süre zarfında Sırp lar da Kosova üzerindeki tarihsel hak iddiaları çerçevesinde Arnavut politikasını hayata geçirmek için yürüttükleri gizli faaliyetleri yoğunlaştırmışlardır. 1980'lerin ortalarında Sırbistan siyasetinde Kosova'nın en temel konu haline gelmesi sonucunda Kosova'da iki halk arasında bir ayırım oluşmaya başlamıştır. Diğer bir deyişle Arnavut milliyetçiliğinin yükselmesi karşısında güçlenen Sırp milliyetçiliğiyle birlikte Sırp lar arasında ezilmişlik, hakları elinden alınan bir Sırp halkı olduğu ve tarihsel Sırp milli değerlerine zarar verildiği yönünde söylentiler ortaya çıkmıştır.³³¹

³²⁷ Bora, a.g.e., s. 109.

³²⁸ Taşdemir, a.g.m., s. 142.

³²⁹ Numan Baş, *Kosova Sorununun Ortaya Çıkışı ve Balkanlar Üzerine Etkileri*, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 21.

³³⁰ Malcolm, a.g.e., s. 395.

³³¹ a.g.e., s. 396.

1980'li yılların ortalarında Sırp milliyetçilerinin uzun süredir üzerinde çalışmakta oldukları, ancak kamuoyuna bildirmedikleri, Kosova'daki Arnavut zulmü ve Sırp'ların ezilmişliği başlığı altındaki birtakım iddiaları çerçevesinde, 1986'da Sırp Bilimler Akademisi tarafından hazırlanan memorandumda Sırp milliyetçiliğinin temelleri ortaya konulmuştur. Memorandum'da iki temel konu üzerinde durulmuştur. İlki, "Yugoslavya'da Tito'nun seçmiş olduğu yönetim biçiminin Sırbistan'a verdiği zararlar" iken ikinci başlık "Kosova'da Sırp halkının uğradığı soykırım ve tarihsel olarak Sırbistan'ın bir parçası olan Kosova'ya 1974 Anayasası ile verilen geniş haklar ve özerklik çerçevesinde Kosova'nın Sırbistan'dan koparılmak istenmesi konusu" olmuştur.³³² Söz konusu memorandumda; 1981 yılında gerçekleşen olaylarla Arnavutlar tarafından Sırbistan'a karşı savaş başlatıldığı ileri sürülmüştür.³³³

1960-1980 yılları arasında Yugoslavya'da meydana gelişmelerin Kosova Türkleri bağlamında daha iyi değerlendirilebilmesi için bu dönemdeki gelişmelerin Türkler üzerindeki etkilerini irdelemek gerekmektedir. Bahsi geçen dönemde, Türk azınlığın kültürel hayatında birtakım değişimlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Zira bu döneme kadar Makedonya'daki Türkler tarafından çıkarılmış olan Birlik gazetesi tek yayın organı iken 1969'da Tan Gazetesi yayımlanmaya başlamıştır.³³⁴ Diğer bir önemli gelişme ise 1974 yılında yürürlüğe girmiş olan Anayasa'da Türk topluluğunun Kosova'daki diğer topluluklarla eşit haklar elde etmesidir. Dolayısıyla Türkler Kosova'da Sırp'lar ve Arnavutlarla birlikte kurucu unsur olma hakkını elde etmiş ve Türkçe, diğer dillerle hak eşitliğine kavuşmuştur. Ancak söz konusu Anayasa'nın Arnavutları Kosova üzerinde egemen durumuna getirmesi ilerleyen dönemlerde Türkler üzerinde Arnavut baskısına yol açmıştır.³³⁵

1971 sayımında Yugoslavya'da 108.552 Türk'ün yaşadığı ifade edilirken 1981 yılında Türklerin sayısı 86.690 olarak belirlenmiştir. Kut, Türklerin sayısında meydana gelen bu düşüşün sadece göçlerle açıklanamayacağını dile getirerek bu durumun Balkanlar'da özellikle Müslüman unsurlar arasında ortaya çıkan "ulusal kimlik

³³² Caner Sancaktar, "Yugoslavya'nın Yıkılışında Sırp Milliyetçiliğinin Rolü", *IX. IBANESS Kongreler Serisi*, Edirne/Türkiye, 29-30 Eylül 2018, s.6.; Bora, a.g.e., s. 109.

³³³ Taşdemir, a.g.m., s. 142.

³³⁴ Kader Özlem, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, s. 95.

³³⁵ Özlem, a.g.e., s. 96.

değiştirme” olgusuyla açıklanabileceğini ileri sürmüştür.³³⁶ 1974 Anayasası ile Kosova’da Arnavutların etkisi giderek güçlendiğinden bu dönemde Arnavut olmanın avantajları ve Türk kökenli olmanın dezavantajları bağlamında bazı Türk aileler Türkiye’ye göç ederken bazıları da kendilerini Arnavut olarak tanıtmayı tercih etmişlerdir.³³⁷

Yugoslavya’da bu gelişmeler yaşanırken 1976’da muhalefet partilerinden CHP lideri Bülent Ecevit Yugoslavya’ya ziyarette bulunmuş ve resmi görüşmelerinin ardından Priştine’ye geçerek burada Türk topluluğuyla görüşmüştür.³³⁸ Bölgedeki Türklerin yoğun ilgi gösterdiği bu ziyarette, Türk azınlık, Türkiye’nin topluluk ile kültürel ve beşeri ilişkiler bakımından daha yakın ilişkiler kurmamasından dolayı yaşadıkları hayal kırıklığını dile getirmiştir.³³⁹ Bunun karşılığında Ecevit, içinde bulunduğu parti bünyesinde Türk topluluğunun Türkiye’den bekledikleri yakın ilginin karşılanacağını ifade etmiştir. Ancak bu ziyaret sonrasında toplamda iki yıl iktidarda kalan CHP döneminde daha önce taahhüt edilen bu talebin gerçekleştirilmesine dair herhangi bir girişim ortaya konulmamıştır.³⁴⁰

Elde edilen anayasal haklara rağmen, 1974-1989 arası dönem Kosova Türkleri için hiç de kolay olmamıştır. Kosova’daki Arnavut otoriteler bu dönem içerisinde, doğrudan Türk karşıtı bir politika izlememiş olsalar bile Kosova’yı tam anlamıyla Arnavutlaştırmaya çalışmışlardır. Bu yüzden çok sayıda Türk asimile olmuş veya etnik kimliğini değiştirmeyi seçmiştir.³⁴¹ Zira 1951 yılında Türklere ana dilde eğitim alma hakkı tanınmışken, Arnavutlardan gelen birtakım baskılar nedeniyle aileler çocuklarını okula göndermemiş ve böylelikle sınıflar kapatılmıştır. Dolayısıyla çocuklarını Sırp okullarına göndermek Kosova Türkleri için aynı zamanda etnik kimliklerini korumanın bir yolu olmuştur.³⁴²

³³⁶ Kut, a.g.e., s. 229.

³³⁷ a.g.e., s. 229.

³³⁸ Özlem, a.g.e., s. 97.

³³⁹ a.g.e., s. 97.

³⁴⁰ a.g.e., s. 97.

³⁴¹ Çelik, a.g.e., s.77.; Şule Kut’un ifade ettiği üzere asimilasyon ile kimlik değiştirme arasındaki başlıca farka göre asimilasyon süreci tamamlandığında asimile olan “eski kimliğine dönmez”, kimlik değiştirme ise sürekli yenilenebilir bir olgudur. Kut, a.g.e., s. 231.

³⁴² Kut, a.g.e., s. 231.

Sırp hükümeti 1971-1980 yılları arasında, Kosova üzerindeki hâkimiyetini artırma ve bu doğrultuda Arnavut milliyetçiliğini engelleme amacıyla Türk toplumunu desteklemeye başlamıştır. Bu amaca uygun olarak Türkçe'nin diğer dillerle birlikte resmi olarak kullanılması yönünde anayasal düzenlemeler yapılmıştır. Diğer taraftan bu süre zarfında, Sırbistan'ın Türkleri destekleme politikasını şu amaçlarla yürüttüğü ileri sürülmüştür: *“Türkçe yapılan yayınlarla Belgrad yönetimi daha önce ulaşamadığı kitlelere kendi mesajını iletebilme imkânına kavuşmuştur. İkincisi, Kosova'daki Türkleri destekleyerek Türkiye ile olan ilişkileri geliştirmeye çabalamıştır. Üçüncüsü, Kosova'daki Türk kimliğini öne çıkararak bölgenin baskın kimliği olan Arnavut kimliğini sulandırmak istemiştir.”*³⁴³ Gerek Arnavutların Kosova'da demografik üstünlüğü sağlama amacıyla 1971 yılındaki nüfus sayımından önce Türkler üzerinde kurduğu baskı gerekse Sırp hükümetinin Arnavutlara karşı Türk topluluğunu destekleme girişimleri doğrultusunda ortaya çıkan gelişmelerle 1980'li yıllarda Türk topluluğu Balkanlar'da iki büyük milliyetçilik arasında adeta sıkışıp kalmıştır. Bu dönemde Sırp hükümeti tarafından Arnavutlara yönelik suçlamalar artırılırken aynı hükümet tarafından Türk topluluğuna mevcut anayasal hakların kullanımı konusunda bazı kolaylıklar sağlanmıştır. Öte yandan bu dönemde, Sırp hükümetinin Arnavut karşıtı bir Türk toplumu oluşturma politikası yürüttüğü görülmüştür. Bu çerçevede 1980'li yıllarda Arnavutlar, Türk toplumunu yok sayma politikasıyla Kosova'da demografik Arnavut üstünlüğünü amaçlarken bir taraftan da Türk topluluğunun Sırplarla işbirliği yaptığı yönünde Türklere suçlamalarda bulunmaya başlamışlardır.

Dolayısıyla Tito'nun ölümünün ardından Yugoslavya ekonomik olarak bir bunalıma doğru sürüklenirken, Yugoslavya'nın geleceği konusunda cumhuriyetlerde ortaya çıkan farklı görüşler doğrultusunda hemen her ulusun milliyetçilik hareketlerine yönelmesiyle Yugoslavya'daki istikrar giderek bozulmuştur. Kosova'daki Türk topluluğu ise iki büyük etnik milliyetçilik arasında tarafsız kalmaya çalışırken, karşılaşılan baskılarla milliyetçiliğe yönelmiştir.

³⁴³ Bilgiç, a.g.m., s. 49.

4. Yugoslavya’da Miloşeviç’in İktidara Gelməsi ve Kosova’da Özerkliğin Kaldırılması

1981 yılında Kosova’da meydana gelen olayların ardından Yugoslavya polisinin Arnavutlara ilişkin tutuklama eylemlerinin çoğalması sonucunda iki toplum arasındaki gerginlik giderek artmıştır. Söz konusu dönemde Kosovalı Arnavutlar tarafından Sırbistan yönetimindeki devlet malları ve kuruluşlarına boykot başlamış, Sırpça konuşanların işlerine yardımcı olunmamış ve komşular arasındaki iletişim tam anlamıyla bozulmuştur.³⁴⁴ Dolayısıyla Arnavut ve Sırp milliyetçilikleri birbirini beslemiş ve uyuşmazlık günden güne tırmanmıştır. 1986’da Sırp Bilimler Akademisi tarafından yayımlanan Memorandum’da, Kosova’da Sırp azınlığa karşı baskı uygulandığı ve Sırların Arnavutlar tarafından soykırıma uğratıldığı ileri sürülmüştür. Üstelik 1981 yılındaki olaylarla Kosova’da Sırbistan’a karşı açıkça savaş ilan edildiği ileri sürülürken Kosova’daki “neo-faşist saldırı”ya sessiz kalan Komünistler Birliği ve Sırbistan hükümetinin önderleri şiddetle eleştirilmiştir.³⁴⁵ Bu gelişmenin Osmanlı Devleti’ne karşı ilk Sırp ayaklanmasının gerçekteştiği 1804’ten beri Sırp milletinin en büyük yenilgisi olduğu vurgulanmıştır.³⁴⁶ Memorandum yayımlandığında Yugoslavya’daki birçok Komünist parti yetkilisi söz konusu Memorandumu kınamıştır. Bununla birlikte İvan Stamboliç önderliğindeki Sırbistan Komünistler Birliği memorandumu onaylamamıştır ancak kamuoyu önünde herhangi bir sorgulama da yapılmamıştır. Bu dönemde Sırbistan Merkezi Komitesinin bir üyesi olan Slobodan Miloşeviç ise bu memorandum karşısında herhangi bir şaşkınlık yaşamamış hatta komitedeki arkadaşlarını söz konusu Memorandum metnini resmi yollardan kınamamaları için ikna etmiştir.³⁴⁷ Kosovalı Sırların durumlarına ilişkin Sırp Bilimler Akademisi’nde ortaya atılan iddialar çerçevesinde Sırp milliyetçiliği yükselirken Kosova’daki birçok yerleşim yerinde Arnavutların Sırlara uyguladığı baskılara karşı gösteriler düzenlenmeye başlamıştır. Bu gelişmelerin yanı sıra Arnavutların en yoğun nüfusa sahip olduğu Arnavutluk’ta da yönetici değişikliği yaşanmış, 1985 yılında Enver Hoca’nın ölümüyle başa geçen Ramiz Aliya döneminde Kosova’daki gelişmeler daha

³⁴⁴ Osman Karatay, *Kosova Kanlı Ova*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998, s. 104.

³⁴⁵ Bora, a.g.e., s. 113.

³⁴⁶ a.g.e., s. 114.

³⁴⁷ Malcom, a.g.e., s. 398.

yakından takip edilmeye başlanmıştır.³⁴⁸ 1987 yılında Sırbistan yönetimi tarafından Kosova’da Arnavutları hedef alan ötekileştirme politikası kapsamında Sırlara ait olan arsa ve binaların Arnavutlara satışı tam anlamıyla engellenmiş ve kimi işletmelerde de yalnız Sırların çalışabileceği belirtilmiştir.³⁴⁹ 1987 yılında Sırbistan Komünist Partisi’nde (SKP) demokratik grup ile milliyetçi grup arasında bölünme başlamış demokratik grubun önderi Stamboliç iken milliyetçi grubun önderi politikaya girmesini Stamboliç’in sağladığı Slobodan Miloşeviç olmuştur.³⁵⁰ 1987’de Kosovalı Sırlar hakkında oluşturulan kamuoyuyla Sırbistan’da milliyetçilik yükselişe geçerken Miloşeviç’i esasen kendisinin planlamadığı ancak onu Sırbistan siyasetinde zirveye taşıyan olaylar da gelişmeye başlamıştır. 1987 yılında Kosova’daki Polje kentinde “tesadüfi” bir şekilde gerçekleşen bir olay onu, belki de kendisinin dahi hayal etmediği bir üne kavuşturmuştur. Burada yapılan konuşmada bir anda, kalabalığa dönerek, kameralarında kayıta olduğu o esnada “*Hiç kimse size el kaldırmaya cüret edemez!*” şeklinde ifadeler kullanmış, bu durumdan oldukça etkilenen Sırp kalabalık arasından “Slobo, Slobo” biçiminde haykırışlar duyulmaya başlanmıştır.³⁵¹ O tarihten sonra, Miloşeviç Kosova sorununu Sırbistan siyasetinin en önemli gündem konusu haline getirmiş ve kendi şovenist çıkarları uğruna Kosova sorununu tüm Sırp halkına bir ilaç gibi aşılamağa başlamıştır. Zira 1983 yılında hayatını kaybetmiş olan Alexander Rankoviç’in mezarını ziyarete giden Sırp milliyetçisi bir grup, Rankoviç’in Sırp milliyetçiliğini örnek göstererek, “Arnavut, Yugoslavya’yı terk et” şeklinde sloganlar atmaya başlamışlardır.³⁵² Bu gelişmenin ardından Eylül 1987’de Sırbistan’da 8. Parti Kongresi’nde reformcular tasfiye edilmiş ve reformcuların önderlerinden Pavloviç ile Stamboliç parti yönetiminden uzaklaştırılmıştır.³⁵³ Sırbistan Komünistler Birliği’nin başkanlığına milliyetçi kanadın önderlerinden Miloşeviç geçmiş ve bu tarihten sonra gerek Sırbistan’da gerek Karadağ topraklarında iktidarını güçlendirmeye başlamıştır. Bu bölgelerde SKP güdümünde hareket edecek kişiler göreve getirilmiştir.

Sırbistan ve Karadağ’da iktidarını güçlendiren ve Kosova gösterilerinin Makedonya’daki Arnavutlar ve Bosna Hersek’teki Müslümanlar arasında ayrılıkçı

³⁴⁸ İrfan Kaya Ülger, *Yugoslavya Neden Parçalandı*, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2003, s. 74.

³⁴⁹ Bora, a.g.e., s. 115.

³⁵⁰ a.g.e., s.116.;Vickers, a.g.e., s. 227.

³⁵¹ Malcolm ,a.g.e., s.399.; Caner Sancaktar, “1980 Sonrası Kosova Krizi: Milliyetçiliğin Hakimiyet Mücadelesi”, *Konferans Bildirisi*, Kocaeli, Nisan 2017, ss. 6-7.

³⁵² Malcolm, a.g.e., s. 400.

³⁵³ Bora, a.g.e., s. 117.

eğilimleri körükleyeceği kaygısını dile getiren Miloşeviç önderliğindeki Sırp yönetimi, kendi anayasasında değişiklik yapma hakkı olduğunu savunmaya başlamış ve Kosova ve Voyvodina'nın federal yönetimle ilişkisini sınırlayarak özerk bölgeleri denetimi altına almak istemiştir.³⁵⁴ Miloşeviç'in bir sonraki hedefi Kosova olduğundan, 1988 yılının sonlarına doğru Kosova'daki bölge aygıtında Tito ve Arnavut yanlısı politikacılar Azem Vilasi, Katusa Yaşari ve arkadaşları görevden uzaklaştırılmış ve yerlerine SKP güdümünde hareket edecek kişiler getirilmiştir.³⁵⁵ Bu gelişmeler karşısında Kosova'da büyük çaplı gösteriler meydana gelmiştir. Trepça maden işçilerinin Priştine'ye yürüyüşüyle başlayan gösterilere her kesimden Kosovalı Arnavut katılım göstermiştir. Ancak Sırbistan'ın yeni hamlesiyle Kosova halkı tarafından pek sevilmeyen Rahman Morina Kosova Komünistler Birliği'nin yeni parti Başkanı seçilmiştir. Kosova'da iktidar yapısındaki bu değişim karşısında yeniden gösteriler düzenlenmiş halk, Morina'nın istifasını talep ederken en önemli talepleri "1974 Anayasası'nın temel ilkelerinden dönülemez" şeklinde Kosova'nın özerklik statüsü olmuştur.³⁵⁶ Talepler yerine getirilmediği gibi Kosova'da sürekli askeri işgal, polis baskısı ve tasfiye politikaları izlenmeye başlanmıştır.³⁵⁷

Yaşanan gelişmeler üzerine Sırpların denetimine giren Kosova Parlamentosu 28 Mart 1989'daki oylamada otonomi statüsüne son veren anayasaya değişikliğini onaylamış ve bu duruma tepki gösteren Kosova Komünistler Birliği kendisini feshetmiştir.³⁵⁸ Söz konusu anayasa değişikliğiyle Kosova artık doğrudan Sırbistan'a bağlanmış ve statüsü hakkında sadece bölgesel bir özerklik tanımı yapılmıştır. Bu tarihten sonra Belgrad tarafından Kosova'daki Arnavutlar üzerinde baskı yoğunlaştırılmış ve Arnavutça eğitim yapan Priştine Üniversitesi kapatılarak Kosova bir polis devletine dönüştürülmüştür.³⁵⁹

Kosova Sırplarının milliyetçiliğini körükleyen diğer bir etken ise 28 Haziran 1989 tarihinde Priştine yakınındaki Gazimestan Ovasında I. Kosova Savaşı'nın 600. yıl dönümü sebebiyle düzenlenen kutlamalarda meydana gelmiştir. Bu kutlamalarda Miloşeviç'in yaptığı konuşma hem onu Sırbistan siyasetinde zirveye taşımış hem de

³⁵⁴ Ülger, a.g.e., s. 75.

³⁵⁵ Sancaktar, a.g.m., s. 6.

³⁵⁶ Malcolm, a.g.e., s. 401.; Vickers, a.g.e., s. 231.

³⁵⁷ Kenar, a.g.e., s. 240.

³⁵⁸ Ülger, a.g.e., s. 76.

³⁵⁹ Kenar, a.g.e., s. 241.

Kosova Sırları arasında milliyetçi duyguları doruğa ulaştırmıştır. Söz konusu konuşmada: “ *Burada, bu yerde Sırbistan’ın yüreğindeki bu kara lekede, Kosova Ovası’nda 600 yıl önce zamanın en önemli savaşlarından biri oldu.... Bugün Kosova Savaşı’ndan söz ettiğimizde gerçek ile efsaneyi ayırt etmek zor...*”³⁶⁰ ifadelerini kullanan Miloşeviç, 1389’daki I. Kosova Savaşı’nın Sırp tarihindeki yerine değinmiş ve artık açıkça Yugoslavya Devleti’nin sona erdiğini vurgulayarak Sırp devleti ve hâkimiyeti döneminin başladığının ilk sinyallerini vermeye başlamıştır.³⁶¹

Öte yandan özerkliğin kaldırılmasını protesto etmek amacıyla bir araya gelen Arnavutlar Yugoslavya güçleri tarafından şiddete maruz kalmış, olayların bastırılması sırasında 23 Arnavut ölmüştür.³⁶² Benzeri şekilde Kosova’nın özerklik statüsünün ortadan kaldırılmasına tepki olarak Arnavutlar tarafından bir günlüğüne iş bırakılarak grev düzenlenmiş ve bu grev sonucunda 150 bin civarında kişi işini kaybetmiştir.³⁶³ Bu tarihten sonra Kosova’daki Arnavutlar üzerinde baskılar artırılmış ve Arnavutlar neredeyse en temel insan hakları ve özgürlüklerinden mahrum kalmışlardır. Bu süre zarfında Miloşeviç’in kısa vadedeki amacı Arnavutları ikinci sınıf statüye düşürmek uzun vadede ise Arnavutları Kosova’dan atmak olmuştur.³⁶⁴

Kosova’nın özerkliğinin kaldırılması karşısında yaklaşık 200 Arnavut aydını tarafından özerklik statüsünün muhafazasına ilişkin bir bildirge ortaya konulmuştur. Bildirge’de adı geçenlerin tutuklanması dışında 500 kadar aydın daha polis kontrolünden geçirilmiştir.³⁶⁵ Bunlar arasındaki en önemli kişilik Arnavutlar arasında çok büyük itibara sahip olan Azem Vilasi olmuştur. Dolayısıyla bu gelişme Arnavutlar tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Bu tarihten sonra bağımsızlık için mücadele etmek neredeyse tüm Arnavut halkı için en önemli ilke olmuştur. Zira 1989 yılında İbrahim Rugova liderliğinde Kosova Demokratik Birliği (LDK) kurulmuş³⁶⁶ ve Rugova, Kosova’nın tam anlamıyla Sırbistan kurumlarıyla bağlantısının kesilmesi için gerekli altyapıyı oluşturmuştur. Partinin verdiği talimatlarla Arnavutlar kendilerini

³⁶⁰ Çağ, a.g.e., ss. 117-118.; İrfan Kaya Ülger, “Kosova’nın Bağımsızlığının Self Determinasyon Çerçevesinde Analizi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, ss. 45-46.

³⁶¹ Karatay, a.g.e., s. 107.

³⁶² Sancaktar, a.g.m., s. 6.

³⁶³ Türbedar, a.g.e., s. 80.

³⁶⁴ Kenar, a.g.e., s. 241.

³⁶⁵ Karatay, a.g.e., s. 107.

³⁶⁶ Türkoğlu, a.g.m., s. 116.

Sırpardan tamamen soyutlamışlardır. Ancak bu süre zarfında Sırplarla işbirliği yapan Arnavutlar da bulunmuştur.

4.1.Miloşeviç'in Milliyetçilik Söylemleri ve Kosova Türkleri

1980'li yıllarda yükselişe geçen Arnavut ve Sırp milliyetçilikleri karşısında tarafsız kalmaya çalışan ve özellikle Kosova'da Arnavut etkisinin artmaya başlamasıyla Arnavutlar tarafından birtakım baskılara maruz bırakılan Türkler Kosova'daki Türk varlığının sürekliliği adına ulusal kimlik mücadelesine yönelmiştir. Bu çerçevede Kosova Türkleri arasında milliyetçilik hareketleri güçlenmeye başlamıştır.

Öte yandan 1980'li yılların sonlarına doğru Sırbistan siyasetinde etkili olmaya başlayan Miloşeviç ile birlikte yeni bir döneme girilmiştir. Zira Miloşeviç'in özellikle Kosova'daki Arnavut sorununu Sırbistan siyasetinin gündemine taşımasıyla Sırp milliyetçiliğinde Kosova konusu zirveye ulaşmıştır. Bununla birlikte 1980'lerin sonlarında Kosova'nın özerkliğinin Belgrad yönetimi tarafından tek taraflı olarak ortadan kaldırılmasından sonra Kosova'da Arnavutlara yönelik büyük çaplı bir tecrit politikası uygulanırken Türklerin eğitimlerine kültürel faaliyetlerine herhangi bir sınırlama getirilmemiştir. Türkler kendi eğitim kurumlarında Türkçe eğitim alabildikleri gibi Radyo ve TV yayınlarına devam etmişlerdir. Ancak şovenist boyutlardaki söylemleriyle dikkat çeken Miloşeviç'in bu politikaları Türkler tarafından da onaylanmamış ve bu söylemlere tepki gösterilmiştir. Ancak Arnavutlar gibi iş bırakma, greve gitme gibi eylemler Türkler tarafından tercih edilmemiştir. Zira 1989 yılında özerkliğin kaldırılmasının ardından Arnavutlar tarafından toplu bir grev yapılmış ve bir günlüğüne iş bırakılmıştır. Söz konusu greve Türkler arasından bazı istisnalar haricinde katılım gerçekleşmemiştir. Bu durumla ilgili olarak Türbedar üç ayrı etkenin varlığından söz etmiştir.³⁶⁷ Buna göre ilk olarak Kosova Türklerinin sayıca az olmalarından Sırp yönetimine karşı şiddet yoluyla oluşacak bir başkaldırıya ortaya çıkacak sonuçlar bakımından çekinmeleri ki sayıca az oldukları için verilecek küçük bir kayıp bile Türklerin buradaki varlığını tehlikeye düşürebilecek potansiyele sahip olmuştur. İkinci bir etkenin ise Türkler arasında yükselen milliyetçilik akımı olduğu ileri sürülmüştür.³⁶⁸ Buna göre 1980'li yıllarda birtakım milliyetçi Arnavutlar tarafından

³⁶⁷ Türbedar, a.g.e., s. 80.

³⁶⁸ a.g.e., s. 81.

Türklere yönelik eleştirilerin, inkârların ortaya çıkması Türklerin milli çıkarlarını korumak adına milliyetçiliğe yönelmesine neden olmuştur. Üçüncü bir etken ise Kosovalı Türklere Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından gelen mesajlarda Türklerin Kosova’da Arnavutlarla birlikte yönetime karşı bir başkaldırıda bulunmamaları ve genel bir greve gitmemelerinin bildirilmesi olmuştur. Türbedar’ın ileri sürdüğü etkenler çerçevesinde hareket eden Kosova Türkleri işlerine ve eğitimlerine devam etmişlerdir. Ancak bu durumun Türkler bakımından kısa vadeli sonucu Türklerin Arnavutlar tarafından bazı suçlamalarla karşılaşmaları olmuştur.³⁶⁹ Sırplarla işbirliği yaptıkları yönünde eleştiriler alan Türkler için yeni bir Arnavut baskısı varlığını hissettirmeye başlamıştır.

Çelik’in aktardığı bilgiye göre ise 1999 yılındaki NATO müdahalesine kadar tercihini Sırp'lardan yana kullanan bir grubun varlığı söz konusudur. Buna göre yükselen Sırp ve Arnavut milliyetçilikleri karşısında yönetimin Sırp'larda olmasından dolayı tercihini Sırp'lardan yana kullanan bir grup Türk yer almış ve bunlar NATO müdahalesi sonrasında bölgeye Arnavutların hâkim olmasından sonra baskıya maruz kalmışlar adeta istemeyenler listesine alınmışlardır.³⁷⁰ Ancak söz konusu dönemde Arnavutlarla işbirliği içinde olan Türkler ise NATO müdahalesine kadar Sırp milliyetçiliği tarafından baskıya uğramış, zorlu bir süreçten geçmişlerdir. Öte yandan tarafsız kalmaya çalışanlara ise Arnavut milliyetçilerinin pek sıcak yaklaşmadığı görülmüş ve Miloşeviç yönetimine tepki göstermeyenler Miloşeviç’in dolaylı destekleyicileri olarak görülmeye başlanmıştır.³⁷¹

Bilgiç’in aktardığı bilgiye göre ise Türkler, Arnavut milliyetçiliği karşısında Ankara ile ilişkileri belirli bir ölçüde devam eden Sırp hükümeti arasında kalmışlardır.³⁷² Buna göre Kosova’daki etnik uyuşmazlıkta Türklerin taraf seçme konusunda kararsız kalmalarında şu faktörler önemli rol oynamıştır:³⁷³ “*Birincisi; Belgrad yönetimi Kosova’da Arnavutlara karşı baskıyı arttırırken, örneğin Arnavutları kamu görevlerinden uzaklaştırırken, bu şekilde bir uygulamayı Türklere karşı tatbik etmemiştir. İkincisi; Arnavutlar bir yandan Türkleri kendi saflarına çekmeye çalışırken bir yandan daha önce belirtildiği üzere yüksek perdeden Arnavut milliyetçiliği*

³⁶⁹ a.g.e., s. 81.

³⁷⁰ Çelik ,a.g.e., s. 103.

³⁷¹ a.g.e., s. 104.

³⁷² Bilgiç, a.g.m., s. 50.

³⁷³ a.g.m., s. 50.

yapmışlardır. Bu çerçevede, esasen Sırp karşıtı bir söyleme dayanan Arnavut milliyetçiliğine zaman zaman Osmanlı/Türk karşıtı söylemler de karışmıştır. Ayrıca Arnavut milliyetçiler, Türkler üzerinde hegemonya kurmaya çalışmışlar; bu durum Kosovalı Türkleri oldukça rahatsız etmiştir. Üçüncüsü; kriz anlarında yol göstericiliğini bekledikleri Türkiye'nin Belgrad yönetimine karşı tavır almaması da Türklerdeki kararsızlığı artırmıştır.”³⁷⁴ Dolayısıyla 1990'lı yılların başlarında Türklerin iki ayrı milliyetçilik arasında tarafsız kalmaya çalışmakla birlikte özellikle Sırp yanlısı bir tutum geliştirdiği söylenebilir.

Bununla birlikte Türbedar, Kosovalı Türklerin iki ayrı milliyetçilik arasında tarafsız kalmaya çalışmakla birlikte din kardeşi olarak gördükleri Arnavutları desteklediklerini ifade etmiştir. Zira Kosova'daki Türk-Arnavut yakınlaşmasının temel nedeni tarihsel birikime dayanmaktadır ve buna göre her iki toplum için de Sırp'lar “öteki” konumunda yer almaktadırlar.³⁷⁵

4.2. Yugoslavya'nın Dağılma Süreci ve Kosova

Uluslararası sistemde ortaya çıkan yapısal değişiklikler ve dönemsel uluslararası gelişmeler dünya genelinde tüm devletlerin iç ve dış politikalarına az ya da çok belirli bir oranda etkide bulunmuştur. Bu bağlamda Yugoslavya'da da 1980'li yılların sonlarına gelindiğinde ekonomik ve siyasi çerçevede birtakım değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. İç ve dış politikadaki değişikliklerle birlikte Yugoslavya'da yeni bir süreç başlamıştır.

Bu çerçevede ilk olarak dış gelişmelere odaklanmak gerekirse, iki kutuplu sistem bağlamında Yugoslavya ile SSCB arasındaki ilişkilerin 1980'li yıllarda tarihindeki en iyi dönemini yaşadığını ifade eden Ülger'e göre iki ülke ilişkileri Stalin'in ölümünün ardından da inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir.³⁷⁶ Zira Stalin'in ölümünün ardından SSCB'de başa geçen Nikita Kruşçev döneminde SSCB ile Yugoslavya arasındaki ilişkilerde belirli ölçüde bir yumuşama oluşmasına rağmen SSCB liderliğindeki Doğu Bloku askeri güçlerinin 1956 yılında Macaristan'a ve 1968 yılında Çekoslovakya'ya müdahalede bulunması Yugoslavya'da endişeyle karşılanmıştır.³⁷⁷ Bu gelişmeleri

³⁷⁴ Bilgiç, a.g.m., s. 50.

³⁷⁵ Türbedar, a.g.e., s. 85.

³⁷⁶ Ülger, a.g.e. s. 99.

³⁷⁷ a.g.e., s. 99.

yakından takip eden Yugoslavya, söz konusu durumun kendisine de yönelebileceği düşüncesiyle SSCB'den yeniden uzaklaşmaya başlamıştır. Ancak 1980'li yıllarda SSCB'de Gorbaçov dönemiyle birlikte yeni bir dönem başlamış ve bu durum SSCB – Yugoslavya ilişkilerine olumlu yönde yansımıştır. Mart 1985'te Gorbaçov'un SSCB iktidarının başına geçmesi ve köktenci reformlara girişmesi diğer taraftan “Ortak Avrupa Evi” gibi tekliflerde bulunmasıyla Belgrad yönetimi artık SSCB tehlikesinin kalmadığından dolayısıyla da Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünün ve egemenliğinin garanti altında olduğundan emin olmuştur.³⁷⁸

Uluslararası gelişmeler kapsamında SSCB'de meydana gelen değişikliklerin yanı sıra diğer Doğu Bloku ülkelerinde meydana gelen gelişmeler doğrultusunda Yugoslavya bağlamında birtakım değişimler söz konusu olmuştur. Zira 1990'lı yıllara gelindiğinde Doğu Bloku ülkelerinde demokratikleşme hareketleri görülmeye başlanmış, bu çerçevede rejim değişiklikleri yaşanmıştır. Siyasi alanda yaşanan değişikliğin yanı sıra ekonomide Pazar ekonomisine geçişle birlikte bu ülkelerde görülen liberalleşme talepleri doğrultusunda Komünist Blokte çözülme başlamıştır. Bilindiği gibi Yugoslavya *Bağlantısızlar Hareketi*'ne dâhil olsa da sonuçları itibarıyla Doğu Blokuna daha yakın bir durumda bulunmuştur.³⁷⁹ Dolayısıyla buradaki gelişmelere karşı daha hassas bir konumda yer almış ve yaşanan gelişmelerden doğrudan etkilenmiştir. Dolayısıyla Doğu Bloku ülkelerinde meydana gelen bu değişimler doğrultusunda ve kendi içsel gelişmelerinin de etkisiyle Yugoslavya dağılma sürecine girmiştir. Ancak meselenin diğer bir boyutu ise Yugoslavya'nın iki kutuplu sistem çerçevesinde Doğu ile Batı Blokları arasındaki mevcut yerinin Soğuk Savaş dönemindeki durumdan farklı bir çizgide ilerlemesidir. Yugoslavya Soğuk Savaş döneminde ABD ve Avrupa önderliğindeki Batı Bloku ile SSCB önderliğindeki Komünist Doğu Bloku arasında bir denge unsuru olmuştur, bu doğrultuda iki blok arasındaki mücadele devam ettiği sürece Yugoslavya'nın varlığı önem arz etmiştir. Ancak Doğu Blokunun lideri SSCB'nin gücünü kaybetmesiyle diğer Doğu Bloku ülkelerinde çözülme başlamış ve nihayetinde blok çökmüştür.³⁸⁰ Bu durumda Batı

³⁷⁸ a.g.e., s. 99.

³⁷⁹ Necmettin Alkan, “Yugoslavya'nın Dağılması”, *Balkanlar El Kitabı, Cilt II: Çağdaş Balkanlar*, der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, KaraM & Vadi Yayınları, Ankara, 2007, s. 37.

³⁸⁰ Alkan, a.g.e., s. 37.

Blokunun Doğu Bloku karşısında üstünlük sağlaması sonucunda mücadele sona erdiğinden bu blokların nezdinde Yugoslavya'ya ihtiyaç kalmamıştır.³⁸¹

Uluslararası ilişkilerdeki gelişmelerin yanı sıra Yugoslavya'da meydana gelen iç gelişmelere bakıldığında ise Yugoslavya'nın hem ekonomik hem de siyasi alanda bir çıkmazın içinde olduğu görülmüştür. Ancak Kosova'da gelişmeye başlayan etnik uyuşmazlık Yugoslavya'daki en kritik gelişmelerden biri olmuştur. 1980'li yılların ikinci yarısında Kosova'yı hâkimiyeti altına alan Sırbistan'da Miloşeviç'in yönetimi ele almasıyla özerk bölgelerin hukuki statülerine son verilmiş ve bu bölgeler tam anlamıyla Sırbistan'a bağlı birer birim haline getirilmiştir. Bu gelişmeler yaşanırken 1989 yılında Kosova'da Arnavutlar tarafından özerkliğin kaldırılmasının iptali yönünde gösteriler düzenlenmiş ve gösterilerde çıkan olaylar sonucunda Arnavutlara karşı büyük kapsamlı bir tecrit ve boykot politikası uygulamaya konmuştur. Kosova'daki bu gelişmeler doğrultusunda ise Arnavutlar arasında milliyetçilik hareketleri giderek güçlenmiştir.

Kosova'da bu gelişmeler yaşanırken Federasyon'un en gelişmiş cumhuriyetleri olan Slovenya ve Hırvatistan Sırbistan'ın Federasyon'u merkezileştirme planlarına karşılık kendilerinin geleceğinin Batı'da olduğunu ileri sürmeye başlamıştır. Bu süreçte Sırbistan'a göre Yugoslavya için en iyi çözüm Rusya'nın öncülüğünde sınırları Balkanlar'a kadar uzanan bir Slav birliğinin kurulması olmuştur.³⁸² Ancak bu dönemde ekonomik sorunların ortaya çıkması ve etnik uyuşmazlıkların çoğalmasıyla SSCB'de hükümetin bu sorunlarla meşgul olmasından dolayı Sırbistan'ın ileri sürdüğü şekilde bir birliğin oluşturulması neredeyse imkânsız bir hal almıştır. Doğu Avrupa'daki 1989 devrimlerinin ardından Varşova Paktı lağvedilmiş ve Doğu Bloku de facto ve de jure olarak ortadan kalkmıştır. SSCB'nin de yakında dağılacağına ilişkin ilk sinyaller görülmeye başlamıştır. Yugoslavya konusunda ABD'nin tutumuna bakıldığında ise 1990'ların başında ABD için Yugoslavya'nın bir önceliğinin olmadığı üstelik 1990 yılı içerisinde Irak'ta işgalin başlamasıyla petrol önceliği nedeniyle önceliğin Ortadoğu'ya verildiği görülmüştür.³⁸³

İki kutuplu sistemin çökmesi sonucunda Doğu Bloku içinde yaşanan siyasi ve ekonomik değişiklikler (demokratikleşme ve liberalleşme talepleri) bağlamında Yugoslavya'da demokratikleşme ve liberalleşme hareketleri görülmeye başlamıştır. Bu

³⁸¹ a.g.e., s. 37.

³⁸² Ülger, a.g.e., s. 100.

³⁸³ a.g.e., s. 101.

doğrultuda Ocak 1990'da Yugoslavya'da Komünistler Birliği bünyesinde gerçekleştirilen 14. Kongrede Birliğin bu üstün ve tekel durumuna son verilerek çok partili düzen kabul edilmiştir.³⁸⁴ Çok partili sisteme geçilmesiyle Komünistler Birliği'nin cumhuriyetlerdeki yerel örgütlerinde milliyetçilerin yönetime gelmesi karşısında Belgrad, Yugoslavya'nın geleceği konusunda tedirginlik yaşamaya başlamıştır.

Bu gelişmelerin yaşandığı dönemde, Slovenya Meclisi tarafından yapılan anayasa değişikliğiyle Slovenya Komünistler Birliği Yugoslavya Komünistler Birliği'nden ayrılmış, Slovenya'da çok partili seçimler için düzenlemeler yapılmıştır. Benzeri şekilde Bosna-Hersek ve Hırvatistan aynı süreci izlemiştir. Diğer taraftan Slovenya Meclisi bir adım daha öteye giderek bağımsızlık ilan etmiştir. Bunun ardından referanduma gidilerek bağımsızlık kabul edilmiştir. Ancak, Belgrad'ın bu duruma tepkisi sert olmuş ve Yugoslavya Ordusu tarafından Slovenya'ya müdahale edilmiştir. Hırvatistan'ın bağımsızlık ilan etmesiyle Yugoslavya ordusu Hırvatistan'a da müdahale etmiş, bu anlamda Yugoslavya'da bir iç savaş başlamıştır. Bununla birlikte Slovenya'da kısa süreli bir çatışma yaşanmış, Yugoslavya Ordusu Slovenya'dan çekilmiştir. Bu dönemde ABD ve AT'nin kararsız bir tutum içinde olmasından dolayı Hırvat ve Sırp güçleri arasındaki çatışmalar devam etmiştir. Ancak bir süre sonra Almanya'nın Slovenya ve Hırvatistan'ı (diğer AB ülkelerinden önce) tanımmasının ardından Yugoslavya'nın parçalanma süreci hızlanmıştır.

Bu süreçte, Kosova'da ise Belgrad'ın baskı uygulamaları artarak devam etmiştir. 26 Haziran 1990'da yeni bir kararname çıkarılarak "Olağanüstü Koşullarda Cumhuriyet Organlarının Faaliyetleri Hakkında" kanun yürürlüğe girmiştir.³⁸⁵ Arnavutça Rilindja Gazetesinin yayını durdurulmuş, Kosova Sanat ve Bilim Akademisi kapatılmış ve binlerce devlet memuru işten çıkarılmıştır.³⁸⁶ Bu gelişme karşısında bir süre sessiz kalan Kosova Meclisi'nde hareketlenme başlamış, Kosova'nın eşit ve bağımsız bir Cumhuriyet olarak ilan edilmesi yönünde karar alınmıştır. Ancak Belgrad bu duruma Kosova Meclisini feshederek karşılık vermiştir. Yaşananlar karşısında Arnavutlar arasında milliyetçilik eylemleri güçlenirken bağımsızlık yönünde talepler artmaya

³⁸⁴ İsmail Sosyal , "Günümüzde Balkanlar ve Türkiye'nin Tutumu (1989-1992)", *Balkanlar*, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı, İstanbul, 1993, s. 209.

³⁸⁵ Malcolm, a.g.e., s. 403.

³⁸⁶ a.g.e., s. 403.

başlamış, yapılan seçimler boykot edilmiştir. Bu doğrultuda 7 Eylül 1990'da Kosova'nın yeni anayasası (Kaçanik Anayasası) kabul edilmiştir.³⁸⁷ Kosova Arnavutları bağımsızlık yolunda ilerlerken Kosova'daki Sırp baskısı giderek güçlenmiş; Arnavutça eğitim verilen okullar kapatılmış, yaklaşık 150 bin Arnavut işini kaybetmiştir.

Bununla birlikte Belgrad'ın baskı uygulamaları Kosova Arnavutlarının bağımsızlık yönündeki kararlılığına etki edememiştir. Eylül 1991'de bağımsızlık yönünde düzenlenen referanduma Kosova nüfusunun % 87'si katılmış (Türk ve Boşnaklar dâhil) katılanların % 99,87'si bağımsızlık lehinde oy kullanmıştır.³⁸⁸ Sırbistan'a rağmen bağımsızlık ilan edilen Kosova'da yeni meclis ve cumhurbaşkanlığı için seçimler yapılmış, LDK Partisi Genel Başkanı İbrahim Rugova Cumhurbaşkanlığına seçilirken yeni hükümetin Başbakanlığına Buyar Bukoşi getirilmiştir.³⁸⁹ Bunun ardından Kosova hükümeti uluslararası alanda tanınma çağrısında bulunmuş bu çağrıya sadece Arnavutluk karşılık vermiştir.

1991'de Slovenler ve Hırvatlar tarafından bağımsızlık ilan edilirken Kosova'daki bunalım ulusal bir çerçeveden uluslararası bir boyuta taşınmış, uluslararası toplum bu dönemde Kosova'nın adını daha çok ABD ve Avrupa'daki Arnavut liderlerinin çabaları sonucu Belgrad yönetiminin insan hakları ihlalleri ve yeni Balkan Savaşı senaryolarıyla duymuştur.³⁹⁰ Bununla birlikte Kosova'daki yeni hükümetin lideri İbrahim Rugova, 1990 yılından itibaren Kosova sorununu uluslararasılaştırmaya dönük bir politika izlemeye başlamıştır. Diğer bir deyişle Rugova liderliğindeki Kosova Arnavutları Sırp yönetimine karşı 'sivil itaatsizlik' yöntemine başvurmuşlardır.³⁹¹ Tek taraflı bağımsızlık ilanı ile Kosova'da devlet içinde devlet kuran Kosova Arnavutları kendilerine ait eğitim kurumlarını ve sağlık kuruluşlarını oluşturmuşlardır.

Kosova'da bu gelişmelerin yaşandığı süreçte, daha önce Yugoslavya Federasyonu'ndan bağımsızlık ilan ederek ayrılan Bosna-Hersek'te üç ayrı etnik grup arasında çatışma başlamıştır. Yugoslavya Federasyonu'ndan neredeyse hiçbir savaş yaşamadan ayrılan tek cumhuriyet ise Makedonya olmuştur.

Malcom 1990'lı yıllardaki Belgrad'ın bu politikalarının 1920'lerde ve 1930'larda Çubriloviç gibi milliyetçilerin uyguladığı ya da önerdiği uygulamaları

³⁸⁷ Balcı, a.g.e., s. 759.

³⁸⁸ Türkoğlu, a.g.e., s. 116.

³⁸⁹ Karatay, a.g.e., s. 109.

³⁹⁰ Kenar, a.g.e., s. 241.

³⁹¹ a.g.e., s. 242.

çağrıştıran bir yapıya sahip olduğunu ifade etmiştir.³⁹² Yaşama koşullarını dayanılmaz hale getirerek Arnavutların bölgeden ayrılmasını kolaylaştırmak amacıyla Sırpça'yı dayatarak, Arnavutça yayınların çoğunu kapatarak, yer adlarını değiştirerek ve Arnavut kültür kurumlarını ortadan kaldırarak bölgeyi Sırplaştırma politikası da o yıllardaki uygulamalarla büyük bir benzerlik taşımıştır. Örneğin, 1996 yılı başlarında Yakova'da Arnavutça sokak adları değiştirilerek yerlerine Sırp azizleriyle kahramanlarının adları konmuştur.³⁹³ Bu kapsamda 1990'lı yıllardaki uygulamaların iki savaş arası döneme benzetilmesinde en önemli kanıt da iskân programının yeniden uygulanmaya başlamış olmasıdır. Zira 1994 yılı sonlarına doğru farklı bölgelerden yaklaşık 6.000 Sırp mülteci Sırp makamlarınca Kosova'ya gönderilmiştir. Benzeri şekilde 1996'da Kosova'daki Sırp mülteci-iskâncı sayısı resmi verilere göre 19.000'e ulaşmıştır.³⁹⁴

1990'da başlayan Yugoslavya'nın dağılma süreci 1992 yılında tamamlanmış ve bu doğrultuda Yugoslavya bunalımı sona ermiştir. Bundan sonraki Yugoslavya sorunu Bosna'da başlayan iç savaşın nasıl çözümleneceği üzerinde yoğunlaşmıştır.³⁹⁵ Bununla birlikte Kosova'da giderek tırmanmakta olan Arnavut-Sırp uyuşmazlığında yeni bir döneme girilmiştir. Zira İbrahim Rugova'nın 'sivil itaatsizlik' yönteminin sonuçları bakımından 1995 yılı önemli bir noktayı oluşturmuştur. Rugova için başarısızlıkla sonuçlanan bu yöntemin ilk sinyali Bosna Savaşı'nın bitimiyle ortaya çıkmıştır. 1995 yılında Dayton Antlaşması'yla sözü edilen savaş sona ermiş ve bu antlaşmada Kosova ile ilgili hiçbir ifadeye yer verilmemiştir. Rugova bu antlaşmada Kosova sorununun çözümlenmesini beklemiştir. Ancak bu antlaşma Miloşević'in Hırvatistan ve Bosna'daki kayıplarından sonra fazlaca hırpalanmadan sisteme entegre edilmesi mantığına dayandırıldığından Kosova sorununun anlaşmaya dâhil edilmesi söz konusu olmamıştır.³⁹⁶ Kosova sorununun antlaşmada yer almamasının diğer bir nedeni ise Kosova'da o dönemde henüz acil bir durum gerektiren kanlı çatışmaların olmamasıdır.

Bu gelişmeler dolayısıyla 1995 yılından itibaren LDK'nin Kosova sorununu uluslararasılaştırma çabaları halkın desteğini kaybetmiştir. Dolayısıyla sivil itaatsizliğin sonuç almada yetersiz kaldığının Dayton Antlaşması'nda kanıtlandığını öne süren Kosova muhalefeti giderek güçlenmiştir. Bu çerçevede muhalefet liderlerinden Adem

³⁹² Balcı, a.g.e., s. 760.

³⁹³ Malcolm, a.g.e., s. 408.

³⁹⁴ a.g.e., s. 409.

³⁹⁵ Kut, a.g.e., s. 51.

³⁹⁶ Balcı, a.g.e., s. 759.

Demacı ve Kosova dışındaki hükümetin Başbakanı Buyar Bukoşi'nin adları öne çıkmaya başlamıştır.³⁹⁷ Bu üç lider Kosova'nın bağımsızlığını savunmakla birlikte yöntem olarak farklı fikirler öne sürmüşlerdir. Ancak 1997 yılında, adını şiddet eylemleriyle duyuran Kosova Kurtuluş Ordusu (UÇK) ortaya çıkmıştır.³⁹⁸

4.3. 1990'lı Yıllarda Kosova Türkleri

Soğuk Savaşın bitimiyle uluslararası alanda ortaya çıkan yapısal değişikliklerden Yugoslavya da belirli bir ölçüde etkilenmiştir. Federasyon'u oluşturan dört cumhuriyette bağımsızlık ilan edilmesi ve sonrasında referanduma gidilmesiyle bu cumhuriyetlerin bağımsız olmaları üçüncü Yugoslavya'yı (Sırbistan ve Karadağ'dan oluşan) ortaya çıkarırken Makedonya dışında diğer cumhuriyetlerin bağımsızlık ilanı sonrasında yaşadığı iç savaş ortamı bölge halkı üzerinde travmatik sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda Yugoslavya'daki gelişmeler çerçevesinde Kosova Türklerinin durumunu irdelemek önem arz etmektedir.

Kosova Arnavutları tarafından, diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi ilkin bağımsızlık ilan edilip ardından referanduma gidilmesi sonucunda Kosova'da (Kaçanik'te) Sırbistan'dan ayrı yeni bir devlet (paralel) kurulmuştur. Cumhurbaşkanlığını LDK Partisi'nden İbrahim Rugova'nın yaptığı Kosova Cumhuriyeti devleti uluslararası alanda tanınma çağrısında bulunmuş ancak bu çağrıya Arnavutluk dışında hiçbir devlet karşılık vermemiştir. Bu süreçte Belgrad'dan kaynaklanan resmi hiçbir şeyi tanımayan Arnavutlar, 1991 yılındaki nüfus sayımından başlayarak tüm seçimleri ve diğer vatandaşlık görevlerini boykot etmeye başlamışlardır.³⁹⁹

Bu gelişmelerin yaşandığı dönemde Kosova Türklerinin tutumuna bakıldığında ise ilk göze çarpan detay Arnavutların Sırp yönetimine karşı giriştiği grev ve boykot eylemlerine Türklerin bazı istisnalar haricinde katılım gerçekleştirilmemesidir. Zira Kosova'nın özerkliğinin kaldırılmasıyla bu durumu protesto etmeye ilişkin Arnavutlar bir günlüğüne toplu greve gitmiş ve bu greve bazı istisnalar haricinde Türklerden katılım gerçekleştirilmemiştir. Bu konuda Türbedar, Türklerin sayıca az olmalarından Sırp

³⁹⁷ Kut, a.g.e., s. 152.

³⁹⁸ Kenar, a.g.e., s. 243.

³⁹⁹ Karatay, a.g.e., s. 109.

yönetimine başkaldırıda bulunmalarının ulusal varlıkları bakımından tehlikeli bir durum oluşturabileceği endişesiyle böyle bir yol tercih ettiklerini dile getirmiştir.⁴⁰⁰ Diğer taraftan bu tutuma yol açan iki ayrı etkene de vurgu yapan Türbedar, yükselen Arnavut ve Sırp milliyetçiliği karşısında Türklerin kendi milliyetçiliklerini ortaya çıkardığını ifade etmiştir. Bu konuda özellikle Arnavutların Türklere karşı baskı uygulamalarının etkili bir rol oynadığını ileri sürmüştür. Ayrıca Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından Türklere Kosova'daki işlerini bırakmamaları, greve gitmemeleri konusunda verilen bazı mesajların Türk azınlığın tutumunu etkilediğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Yugoslavya'da meydana gelen gelişmeler çerçevesinde Türkiye'nin Kosova'ya ve özelde Türklere yönelik politikasını incelemek Türk azınlığın yaşanan gelişmeler karşısında geliştirdiği tutumu çok yönlü bir şekilde değerlendirebilmek için önem arz etmektedir.

1990'lı yıllarla birlikte Yugoslavya dağılma sürecine girerken bu dönemde Türkiye'nin Yugoslavya'daki gelişmelere ilişkin ilk politikası Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünün korunması ve uyuşmazlıkların iletişim kanalıyla çözümlenmesi olmuştur.⁴⁰¹ Yugoslavya'da dağılma süreci başladığında Yugoslavya'nın devlet başkanı Borisav Joviç'in 10 Nisan 1991'de Ankara'da Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile yaptığı görüşmede Özal, Joviç'e Yugoslavya'daki durumun Türkiye'de endişeyle karşılandığını ve Türkiye'nin Yugoslavya'nın iç meselesi olarak gördüğü federe cumhuriyetlerin aralarındaki sorunlara diyalog yoluyla çözüm sağlanması gerektiğini iletmıştır.⁴⁰² Ankara'nın bu yöndeki tutumu 1992 yılına kadar sürmüştür ancak Bosna'da Müslümanlara yönelik insan hakları ihlallerinin ortaya çıkması sonucunda buraya çok uluslu bir güçle askeri müdahalede bulunulması yönünde öneride bulunulmuştur.⁴⁰³ Türkiye, Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünü koruması noktasında başlarda bu fikre sıcak bakmamakla birlikte ayrılan cumhuriyetleri belirli bir süre sonra tanımıştır. Ancak Kosova'daki durum konusunda Türkiye'nin tutumu Yugoslavya'nın toprak bütünlüğü olduğundan Kosova'nın bağımsızlığını onaylamamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında Kosova'nın statüsü önemli bir rol oynamıştır. Zira diğer cumhuriyetlerin federasyondan

⁴⁰⁰ Türbedar, a.g.e., s. 81.

⁴⁰¹ Özlem, a.g.e., s. 289.; İnan Yıldırımıldal, "Yugoslavya'nın Dağılması Sürecinde Türkiye'nin Uluslararası Örgütleri Krize Yönlendirme Çabaları", *İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 3, 2018, ss. 428-429.

⁴⁰² Kut, a.g.e., s. 52.

⁴⁰³ Özlem, a.g.e., s. 289.

ayrılma hakları bulunurken Kosova özerk bir bölge olması nedeniyle ayrılma hakkı bulunmamıştır. Bu kapsamda, Kosova Başbakanı Buyar Bukoşi Şubat 1992’de Ankara’da gerçekleştirdiği görüşmede söz konusu bağımsızlığın tanınması çağrısında bulunmuş ancak bu çağrıya Kosova’nın Sırbistan’ın bir parçası olması dolayısıyla karşılık verilemeyeceği ifade edilmiştir.⁴⁰⁴

Söz konusu dönemde Kosova’da iki ayrı milliyetçilik arasında sıkışıp kalan Türk azınlığın, bu dönemde özellikle Arnavut milliyetçiliğinden kaygı duyduğuna dikkat çekilirken, 1991 nüfus sayımında 11.501 kişinin kendini Türk olarak yazdığını ancak yalnızca Prizren’de yaşayanların bile bu sayıdan çok olduğu ve Kosova’da yalnızca Türklerin yaşadığı bir köy olan Mamuşa’da bile 3 bin kişinin bulunduğu ileri sürülmüştür.⁴⁰⁵ Arnavutların Kosova’da Türk bulunmadığı ve Türkçe konuşanların Arnavut asıllı olduğunu ileri sürmeleri şeklinde birtakım Arnavut baskıları sonucunda Türkçe olarak eğitim verilen birçok okulun ve sınıfın kapatıldığı vurgulanmış, bu yüzden Türklerin birçoğunun kendilerini Arnavut olarak bildirdikleri ifade edilmiştir.⁴⁰⁶ Burada belirtilenlerin aksine, Kut 1970’li ve 1980’li yıllarda yaşanan ‘ulusal kimlik değiştirme’ olgusunun 1990’lı yıllarda gerçekleşmediğini ifade etmiştir. Zira artık her millet kendi bağımsız devletini kurma yoluna girdiğinden radikal milliyetçilik hareketleri artmaya başlamıştır.⁴⁰⁷

Öte yandan Türkiye’nin bu dönemde Kosova’ya yönelik politikasına etki eden diğer bir faktörün Türk azınlık olduğu ifade edilmiştir. Bu dönemde özerkliğin kaldırılmasından sonra Kosova’da ortaya çıkan Arnavut-Sırp etnik geriliminde Kosova Türkleri tarafsız kalmaya çalışmıştır. Bu dönemde Kosova Türklerinin en önemli amacı ulusal varlıklarını devam ettirmek olduğundan azınlık haklarını sürdürmeye yönelik bir gayret içinde olmuşlardır. 1990’lı yılların başlarında Kosovalı Arnavutlar Sırlara karşı birtakım grev ve boykot eylemleri düzenlerken, Türkler bu eylemlere katılmamış ve işlerine, okullarına devam etmişlerdir. Bununla birlikte, Sırp yönetimi tarafından Arnavut dilindeki Radyo ve TV yayınları kapatılıp, eğitimler yasaklanırken Türkler aynı dönemde Priştine Radyo Televizyonu’ndan Türkçe yayın yapmaya devam etmiş ve

⁴⁰⁴ a.g.e., s. 290.

⁴⁰⁵ Karatay, a.g.e., s. 33.

⁴⁰⁶ a.g.e., s. 33.

⁴⁰⁷ Kut, a.g.e., s. 229.

Kosova’da Arnavutlar kendi alternatif kurumlarını oluştururken Türk topluluğu Sırbistan ile ilişkilerini devam ettirmiştir.⁴⁰⁸

Federasyon’da söz konusu gelişmelerin yaşandığı dönemde, çok partili sisteme geçilmesiyle Türkler kendi siyasi partilerini kurmaya başlamışlardır. Bu kapsamda ilk olarak 19 Temmuz 1990 tarihinde Prizren’de “Türk Demokratik Birliği” (TDB) kurulmuştur.⁴⁰⁹ Bu parti Türklerin ayrı bir etnik grup olarak varlığını savunmuş ve Arnavutlaştırma hareketlerine karşı çıkmıştır. Ancak zamanla bu parti içinde yaşanan kişisel çatışmalar nedeniyle parti yeterince etkili olamamış ve daha çok dernek faaliyeti yürütmüştür. Bu durumdan dolayı Kosova Türkleri seslerini yeterince duyuramamış olsa da Arnavutların Kosova’yı Arnavutlaştırma politikalarının karşısında olan TDB, bu siyasetiyle Sırpaların Türklere cephe almasını önlemiş ve 1990 seçimlerine de katılarak aşırı uç bir parti olmayacağını göstermiştir.⁴¹⁰

Parti içinde yaşanan anlaşmazlıklar sebebiyle 1994 yılında parti içinde bölünme yaşanmıştır. Bu bölünme karşısında Prizren, Priştine ve Mitroviça’da kutuplaşmalar oluşmuştur.⁴¹¹ Bu bölünme devam etmiş ve Prizren şubesinde yeni bir bölünme daha ortaya çıkmıştır. Ayrıca Kosova Türkleri tarafından kurulan diğer bir parti ise Mayıs 1992’de kurulan Türk Halk Cephesi (THC)⁴¹² olmuştur. Bu parti Arnavut lider İbrahim Rugova’nın LDK partisiyle yakın bir ilişki içinde olmuştur.⁴¹³ Parti, TDB’den farklı olarak Türklerin Arnavutlarla beraber hareket etmesi gerektiği üzerinde durmuş ve iki etnik grup arasındaki dini bağlara vurgu yapmıştır. THC’ye göre politik nedenlerle ve baskıya karşı direnmek için Arnavutlarla işbirliği yapılmalıdır.⁴¹⁴ Buna göre Kosova’da küçük bir azınlığı oluşturan Türkler, Sırp egemenliği altında ezilecekleri için baskın Arnavut çoğunlukla işbirliği yapılmalıdır.

Bu söylem karşısında TDB ise Türk azınlığın ilk yapması gerekenin etnik kimliğini korumak olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla asıl önceliğin Kosova’nın Arnavutlaştırılmasını önlemek olduğuna vurgu yapılmıştır. TDB’nin öne sürdüğü fikrin haklılığı Kosova’daki mevcut durumda açıkça görülmüştür. Zira 1980’li yıllarda

⁴⁰⁸ Özlem, a.g.e., s. 290.

⁴⁰⁹ Recep Çelik, *20. Yüzyılda Balkan Türklerinin Siyasal ve Toplumsal Örgütlenmeleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s.140.

⁴¹⁰ a.g.t., s. 140.

⁴¹¹ Çelik, a.g.e., s. 107.

⁴¹² Kut, a.g.e., s. 232.

⁴¹³ a.g.e., s. 232.

⁴¹⁴ a.g.e., s. 232.

güçlenen Arnavutlaştırma politikası Türkler üzerinde baskıyı artırmıştır. Örneğin, çocuklarını Türkçe eğitim verilen okullara gönderenlere çeşitli yollarla baskı uygulanmıştır. Söz konusu baskıya 1990'lı yıllarda Arnavut-Sırp gerilimi de eklenince Türkler için bu yeni dönem oldukça zorlu bir süreç olmuştur. Yükselen iki ayrı milliyetçilik arasında adeta sıkışıp kalan Türk azınlık için etnik kimliğini korumak en önemli amaç haline geldiğinden bu dönemde Arnavutlaştırma politikasına karşı çıkabilmek amacıyla hareket eden TDB önemli bir role sahip olmuştur. Bunun tam tersini savunan THC ise adeta Türk kimliğini yok saymanın doğruluğunu öne sürerek Türk azınlık arasında hiçbir zaman istediği desteği görememiştir.⁴¹⁵

Bu iki parti arasındaki ayrışma 1990 seçimlerinde de etkisini göstermiştir. Yapılan seçimleri TDB boykot etmezken, THP Arnavutluk çoğunluğun çağrısı doğrultusunda hareket ederek seçimleri boykot etmiştir. Bu durum Arnavut milliyetçilerinin tepkisine yol açmış ve Türk azınlık Sırp yönetimiyle işbirliği yapmakla suçlanmıştır. Sözü edilen suçlamaların ortaya çıkmasına etki eden diğer bir faktör ise 1989 yılında ortaya çıkan gelişmeler çerçevesinde (Kosova'da özerkliğin kaldırılması ve Arnavutların bir günlüğüne iş bırakması) Arnavutların işlerini kaybetmesi karşısında Türklerin işlerine devam etmesi ayrıca Priştine Radyosu'nda Arnavutça yayınların kaldırılmasına rağmen Türkçe yayınların devam etmesiyle Arnavutlarda Türklere karşı kuşkunun oluşmasıdır.⁴¹⁶ Çelik, Türklerin bu tutumunda Kosova'daki aşırı milliyetçi Arnavut egemenliğinden duyulan korkunun en önemli etken olduğunu ifade etmiştir.⁴¹⁷ Aşırı milliyetçi Arnavut grupların Kosova'da kayda değer bir Türk azınlık olmadığı yönünde söylemlerde bulunmaları ve Kosova'daki etnik Arnavut milliyetçisi partilerin düşman tutumları nedeniyle Türklerin bu tür bir tepki geliştirmiş olabileceği ileri sürülmüştür.⁴¹⁸ Zira bu konuda Karatay'ın aktardığı bilgiye göre o dönemde Kosova'daki Türklerle yapılan konuşmalarda Türklerin Tito'yu hayırla yad ettikleri belirtilerek, onun döneminde bu kadar baskı altında olmadıkları Tito sayesinde Sırp düşmanlığından ve Arnavut asimilesinden kurtulduklarını ifade ettikleri vurgulanmıştır.⁴¹⁹ Ancak Kut'un ifade ettiği üzere bu dönemde doğrudan bir Türk düşmanlığının olduğu söylenemez; Arnavutlar Kosova'yı Arnavutlaştırma politikası

⁴¹⁵ Türbedar, a.g.e., s. 84.

⁴¹⁶ Çelik, a.g.e., s. 109.

⁴¹⁷ a.g.e., s. 110.

⁴¹⁸ a.g.e., s. 110.

⁴¹⁹ Karatay ,a.g.e., s. 34.

yürütmeye başladıklarından bu süreçte Türklerin de Arnavut olduğu yönünde iddialarda bulunmuşlardır.⁴²⁰ “Kosova Arnavutlarıdır, Kosovalılar Arnavuttur” mantığıyla hareket ettiklerinden tüm toplulukları Arnavut olarak göstermeye çalışmışlardır.⁴²¹

1990’lı yıllarda Kosova’da meydana gelişmeler doğrultusunda Türk azınlığın durumu aktarıldığından meseleyi bir de Türkiye’nin politikaları bağlamında açıklama gerekliliği öne çıkmaktadır. 1990’lı yılların ilk yarısında Türkiye’nin Kosova’nın bağımsızlığını onaylamaması ve Yugoslavya’nın toprak bütünlüğü yönünde karar alması sonrasında, Ocak 1992’de Türkiye’ye gerçekleştirdiği ziyaretinde Miloşević, Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile yaptığı görüşmede Türkiye’nin Yugoslavya’ya yönelik bu kararından duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. İkili ilişkilerin çok bir düzeyde olduğu dile getirilirken Kosova Türkleri gündem konusu olmamıştır.⁴²² İkili ilişkilerin seyrinin olumlu yönde ilerlemesi ve Kosova’da Arnavutların seçimleri boykot etmesine karşılık TDB partisi bünyesinde Türklerin boykot kararına katılmaması Türk azınlık için olumlu geri dönüşlerin alınmasını sağlamıştır.⁴²³ Zira eğitim konusunda Aralık 1991’de Türkiye’den 10 bin kitap sansüre uğramadan getirilmiş ve bunlar TDB bünyesinde eğitim için dağıtılmıştır.⁴²⁴ Diğer taraftan basın yayın faaliyetleri kapsamında birtakım kazanımlar elde edilmiş, bu kapsamda Türk dilinde yayınların süresi artırılmış ve daha önceleri 30 dakika olan Priştine Radyosu yayınları günde 7 saat olacak şekilde genişletilmiştir.⁴²⁵ Dolayısıyla 1990’lı yıllarda Kosova Türkleri bir taraftan Arnavutların asimetrik baskı uygulamalarına maruz kalırken bir taraftan da Kosova’daki Arnavut üstünlüğünü gölgeleyebilmek amacıyla Türkleri yönlendirmeye çalışan Belgrad’ın strateji araçlarından biri konumuna düşmüştür.⁴²⁶

Yugoslavya’nın dağılma sürecinde ilk başlarda bu devletin toprak bütünlüğüne destek veren Türkiye, yakın bir zamanda gerçekleşen Miloşević ziyaretinin ardından Yugoslavya’dan ayrılma yönünde karar alan dört cumhuriyeti tanımıştır. Bu durum, Sırbistan’da Türkiye’ye yönelik bir şüphe uyandırsa da Kosova’daki Türk azınlığın durumunda kısa vadede herhangi bir sonuç yaratmamıştır.⁴²⁷ Öte yandan Mayıs 1992’de

⁴²⁰ Kut, a.g.e., s. 231.

⁴²¹ Karatay, a.g.e., s. 34.

⁴²² Özlem, a.g.e., s. 290.

⁴²³ a.g.e., s. 290.

⁴²⁴ Çelik, a.g.t., s. 141.

⁴²⁵ Özlem, a.g.e., s. 291. Oran, a.g.m., s. 145.

⁴²⁶ Bilgiç, a.g.m., s. 50.

⁴²⁷ Özlem, a.g.e., s. 291.

Kosovalı Arnavutların bağımsızlık ilanının ardından yapılan genel seçimlerde Türk azınlık seçimlere katılım göstermemiştir. Bu durumun gerekçesi, Kosovalı Arnavutların egemenliğindeki yönetimin başa geçmesiyle bu yönetim tarafından ortaya konulacak politikaların Türk topluluğunun varlığı bakımından tehlikeli bir duruma işaret etmesidir.⁴²⁸ Dolayısıyla her ne kadar diğer dört cumhuriyetin bağımsızlığı tanınsa da Türk azınlık Arnavut tabanlı yönetimden çekindiğinden seçime katılmayarak aslında Türkiye ile paralel bir tutum benimsediğini ve bu çerçevede Kosova'nın bağımsızlığını tanımadığını ifade etmiştir. Türkiye Kosova'nın hukuki statüsü nedeniyle baştan beri Kosova'daki ayrılıkçı harekete karşı çıkmış ve bu durumu Sırbistan'ın içişleri kapsamında değerlendirmiştir.⁴²⁹ Bu durum Belgrad tarafından memnuniyetle karşılanmış ancak Arnavutlar arasında tepkiye yol açmıştır. Zira azınlık temsilcilerinin Arnavutlara karşı güvensizlik durumu devam etmiştir.

Bununla birlikte 1990'lı yıllara gelindiğinde Arnavutlar tarafından Türklere yönelik baskının artırıldığını belirten Oran, Türklerin içinde buldukları durumla ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır.⁴³⁰ “...Arnavutluk bilincinin arttığı, Sırplarla Arnavutlar arasındaki çatışmanın yükseldiği günümüzde, bu yumuşak asimilasyon, yerini sertlik hareketlerine de bırakıyor. Son olarak, Arnavut öğrenciler okulu boykot etti, boykota katılmayan Türk öğrenciler dövüldü. Örneğin bu olay, 9.9.1991'de Prizren'in On Yedi Kasım Ortaokul ve ilkokullarında cereyan etti. Bana anlatıldığına göre, çocuklar, okula gittikleri anlaşılmasın diye kitapları çantada değil, naylon torbada taşımaya başladılar. Bu da Arnavut çocukların Türk çocuklarının ardından “Miloş” (Miloseviç) diye bağırmalarına yol açtı. Cemali Krüezi seçimlerde TDB adayı olunca, çocuğunun arkadaşlarına ana babaları şöyle dedi: Bahriye'yle oynamayın, onun babası gavur olmuş.”⁴³¹

Ayrıca eğitim alanında ve demografiye dair baskı konusunda Oran'ın ifadeleri şu şekildedir: “...Türklerin Arnavutlar tarafından asimile edilmesi huzursuzluk kaynağı. Son zamanlarda en önemli sorunlar olarak gösterdikleri nüfus sayımı ve eğitim sorunları da bununla yakından ilgili. Örneğin, 91 sayımında 20 Türk sayımcı korkarak işi bıraktı. Bazı Türk aileler de, Arnavutlara uyararak sayımları boykot etti. Bunlar

⁴²⁸ a.g.e., s. 291.

⁴²⁹ a.g.e., s. 291.

⁴³⁰ Oran, a.g.m., s. 144.

⁴³¹ a.g.m., s. 144.

genellikle doktor, hukukçu, memur gibi aydınlar. Bunların çocuklarını başka dilde okuttukları evlerinde Arnavutça konuştukları, maddi çıkarları için ulusal kimliklerini yitirmeye yüz tuttukları söyleniyor. Aralarında, Arnavutlarla kız alıp vermiş olanlar var...⁴³²

Sözü edilen uygulamalardan memnun olmayan Türkler Kosovalı Arnavutların bağımsızlık lehine Türklerden destek sağlamak için imza toplama gibi girişimlerinden şikâyet etmiş ve LDK lideri Rugova'nın Türkiye'ye gerçekleştireceği ziyaretten dolayı memnuniyetsizliklerini dile getirmişlerdir.⁴³³ Nihayetinde Kosova Türkleri Sırp ve Arnavutlar arasında adeta sıkışıp kalmışlardır. Türkiye ise bu dönemde Yugoslavya'nın dağılması süreci kapsamında Belgrad'ın politikalarından uzaklaşırken Kosova konusunda ise Türk topluluğunun mevcut dengeler bakımından sorun oluşturmamasına gayret göstermiştir. Zira Türk hükümeti Türk azınlığın Miloşević yönetiminin sağladığı azınlık haklarını kullanmasından yana olmuştur.⁴³⁴

1990'lı yıllarda Kosova Türklerinin ekonomik durumu hakkında ise Oran şunları aktarmıştır: “*Şu anda Kosova'da fabrikalar kapanıyor. Kapanmayanlar da ambargo yüzünden çok düşük kapasiteyle çalışıyor. Makedonya'da olduğu gibi devlet müdahalesiyle bazıları tekrar devreye sokulsa bile, Türklerin işe alınmayacağı söyleniyor. Kurumu kapatılınca işsiz kalanlardan biri de Fevzi Karamuço. Prizren Belediyesi Komünistler Birliği belediye komitesinde Marksizm danışmanı iken, 1980'de rejim değişikliğinde işsiz kalmış. Şimdi de öğretmenlik yaptığı ortaokuldan çıkarılmış, çünkü yılın son dersinde Türkçe kaset çalarken Sırp müdür gelip fişi çekmiş, Karamuço da müdürü dışarı atmış. Şimdi mahkemelikler. Oysa, diğer sınıflarda da Sırpça kasetler çalınıyormuş. Tabii, Türkiye'nin Sırlara karşı Bosna Hersek'i güçlü biçimde desteklemesi de baskıyı artırcı diğer bir konu. Sırpların Arnavut ve Türklere karşı “vergi terörü” uyguladığı, zenginleşmeye izin vermedikleri söyleniyor. Bu, Batı Trakya'da da görülen, tanınmış bir baskı yöntemi.”*

Bu dönemde, Türk azınlık kültürel faaliyetlerini de devam ettirmek için mücadeleyi elden bırakmamıştır. 1951 yılında Doğru Yol Derneğinin kurulmasıyla dernekleşmeye başlayan Kosova Türkleri daha sonraki dönemlerde de dernekleşmeye önem vermiş, birlik ve beraberliği bu mecralarda sağlamaya çalışmıştır. Bu çerçevede

⁴³² Oran, a.g.e., s. 144.

⁴³³ Özlem, a.g.e., s. 292.

⁴³⁴ a.g.e., s. 292.

1990'lı yıllarda yayın hayatına başlayan Çığ ve BAY dergileri Türklerin kültürel faaliyetlerinde önemli bir role sahip olmuştur. 1990–1993 yılları arasında Prizren'de yayımlanan Çığ dergisinin içeriği edebiyat ve sanat ağırlıklı bir yapıda yer almıştır.⁴³⁵ Bu kapsamda felsefi yazılarla Çağdaş Avrupa edebiyatına dair örnekler ve Türk kültürüne ilişkin yazılar dikkate değer bir niteliktedir.⁴³⁶ Bununla birlikte Prizren merkezli ve kısa adı “BAY” olan dergi ise 1994-2011 yılları arasında varlık göstermiştir. Dergide Türkoloji bilim dalı alanındaki çeşitli konulara ve sanatsal çalışmalara ağırlık verilmiştir.⁴³⁷

4.4. NATO Müdahalesi Öncesi Yükselen Gerilim ve Kosova Türkleri

YSFC, 1990'lı yıllara gelindiğinde Karadağ dışında dört cumhuriyetin de bağımsızlık ilan etmesiyle Sırbistan ve Karadağ'dan oluşan üçüncü Yugoslavya'ya dönüşmüştür. Sırbistan'a bağlı olan Kosova'da ise Arnavutlar Sırbistan'dan tek taraflı bağımsızlık ilan ederek alternatif bir devlet yapılanması meydana getirmişlerdir. Sırbistan kurumlarına bağlılığını bitiren Kosova Arnavutları, bu tarihten sonra İbrahim Rugova liderliğinde şiddete başvurulmaksızın Kosova sorununun çözümlenmesini beklemişlerdir. Rugova, Bosna'da süren iç savaşı sonlandıran Dayton Antlaşması'nda Kosova sorununun da yer alacağını düşünmüş ancak antlaşmada Kosova konusuna yer verilmemiştir.

Rugova'nın barışçı bekleyişinin bir sonuç vermemesi üzerine Kosova Arnavutlarında şu bakış açısı uyanmıştır: “*Bati'nın dikkatini çekebilmek için şiddete gerek vardır*”.⁴³⁸ Rugova'nın başarısızlığıyla sonuçlanan barışçı bekleyişin halk arasında sorgulanmasıyla sivil itaatsizliğin sonuç almada yetersiz kaldığının Dayton Antlaşması'nda kanıtlandığını öne süren Kosova muhalefeti giderek güçlenmeye başlamıştır. Bu çerçevede muhalefet liderlerinden Adem Demaçi ve Kosova dışındaki hükümetin başbakanı Buyar Bukoşi'nin isimleri öne çıkmaya başlamıştır.⁴³⁹ Bu üç lider Kosova'nın bağımsızlığını savunmakla birlikte yöntem olarak farklı fikirlere sahip

⁴³⁵ Salih Okumuş, H. Hüseyin Demir, Murat Çoban, “Kosova'da Yayımlanan Türkçe Gazete ve Dergiler”, *Uluslararası Dil ve Edebiyat Çalışmaları Konferansı “Balkanlarda Türkçe”;* *Tiran/Arnavutluk, Bildiri Kitabı*, Cilt: 2, 14-16 Kasım 2013, s. 258.

⁴³⁶ a.g.m., s. 258.

⁴³⁷ a.g.m., s. 258.

⁴³⁸ Türkoğlu, a.g.e., s. 118.

⁴³⁹ Kenar, a.g.e, s. 243.

olmuşlardır.⁴⁴⁰ Tam da bu ortamda farklı bir oluşum, UÇK (Kosova Kurtuluş Ordusu) ortaya çıkmıştır.

Kosova'nın coğrafi yapısı tam anlamıyla bir çatışmaya uygun olmasa da UÇK, Arnavutlar arasında pasif direnişten sonuç alınamamasından rahatsızlık duyan kesimlerin önce örtülü sonra açık desteğini sağlamıştır.⁴⁴¹ Dolayısıyla bu tarihten sonra Kosova'da Arnavutların bağımsızlık mücadelesi farklı bir boyutta ilerlemeye başlamıştır. Hem barışçı bekleyişin bir sonuca varmaması hem de baskının giderek artmasıyla Sırp kurumlarını ve yetkililerini hedef alan silahlı ve bombalı saldırılar ortaya çıkmıştır. Ancak UÇK'nın eylemleri 1997 yılı öncesine dayanmaktadır. 1996 yazından itibaren çok sayıda saldırı meydana gelmiştir. Bu kapsamda özellikle Priştine Üniversitesi'nin Sırp kökenli Rektörüne gerçekleştirilen saldırı dışında Podujevo'da meydana gelen patlama ve Mitroviça'da iki polisin vurulması gibi eylemlerle UÇK öne çıkmaya başlamıştır.⁴⁴² Söz konusu saldırıları hiçbir örgüt sahiplenmezken 1997 yılında (ancak UÇK'nın kuruluşunun 1993 yılına dayandığı ifade edilmektedir) kendisine Kosova Kurtuluş Ordusu adını veren bir oluşum saldırıları üstlendiğini duyurmuştur.⁴⁴³ Karakollara yapılan baskın ve eylemlerle adını duyuran UÇK, 6 yıl boyunca uygulanan barışçı bekleyişin işe yaramadığını ve bu şekilde dünyanın özellikle de Batı'nın bu sorunla ilgilenmediğini bu yüzden silahlı mücadeleye başvurduklarını dile getirmiştir. UÇK bu süreçte Sırlara saldırmak suretiyle Sırların Arnavutlara karşı harekete geçmesini amaçlamıştır. Bu şekilde birçok Arnavut köylüsü kurban edilmiştir.⁴⁴⁴ Arnavut ve Sırp güçleri arasında çıkan çatışmalarda Sırlar sivil halka saldırmaya başladığında bu durum uluslararası medyada büyük bir yankı uyandırmaya başlamış ve bu şekilde Arnavutlar da Batı'dan bekledikleri desteği almaya başlamışlardır. Aslına bakılırsa UÇK'nın ortaya çıkışı Kosova sorunu konusuna yeni bir boyut kazandırmış ve ilk başlarda Miloşeviç'in işine yaramıştır. Zira Miloşeviç'e göre UÇK'nın silahlı eylemleri, Arnavutların barışçı oldukları yönündeki tezi çürütebilecek bir niteliğe sahip olmuştur.⁴⁴⁵

⁴⁴⁰ a.g.e., s. 243.

⁴⁴¹ a.g.e., s. 152.

⁴⁴² Malcolm, a.g.e., s. 411.

⁴⁴³ Özlem, a.g.e., s. 289.

⁴⁴⁴ Türkoğlu, a.g.e., s. 119.

⁴⁴⁵ Taşdemir, a.g.m., s. 146. UÇK güçleri silahlı saldırılar düzenlediklerinde Sırlar bunu kendi davalarının haklılığı için kullanmaya çalışmışlardır.

UÇK'nın 1997 yılında ortaya çıkması ve 28 Şubat'ta Sırp polisine ateş açması Miloşeviç'in Kosova'da etnik temizlik harekâtına başlaması için istediği fırsatı yaratmıştır. Başlangıçta Sırp ordusu ve polisine karşı başarılı saldırılar gerçekleştiren UÇK, Sırp ordusu karşısındaki direnişini uzun süre devam ettirememiştir.⁴⁴⁶ Sırp polisi Drenica bölgesinde UÇK mensuplarını bastırmak için, Şubat 1998'de düzenlemiş oldukları operasyon sonucunda direnişçilerin başı olan Adem Yaşari'yi öldürmüştür. Ancak bunların arasında kadın ve çocukların da olması ilgili fotoğrafların uluslararası alanda tepki alması bakımından UÇK'nın işine yaramıştır.⁴⁴⁷ Kosova'da Sırp-Arnavut çatışmasının başlamasından sonra binlerce sivil Arnavut hayatını kaybetmiş, binlercesi de evlerini terk etmek zorunda kalmıştır. Milliyetçilik yönündeki eylemleri yükselişe geçen gerek Kosova'daki gerek yurt dışındaki genç Arnavutlar bu örgüte katılmaya başlamışlardır. Toplanan vergiler ve yurtdışındaki Arnavut ailelerin gönderdikleri paralar sayesinde, UÇK mali olarak da desteklenmiştir. Böylelikle gerekli silahların alımı için fonlar oluşturulmuştur.⁴⁴⁸

Yaşanan gelişmeler üzerine 20 Ekim 1997'de, BM Genel Kurulu Kosova'da insan hakları ihlallerinde bulunulması, Arnavut okullarının kapatılması ve Sırp polisinin barışçıl göstericilere karşı güç kullanması nedeniyle Belgrad hükümetini kınayan bir karar kabul etmiştir.⁴⁴⁹ Fakat Sırbistan'daki hükümet statükonun devamından yana bir tavır almış ve çatışmanın her iki tarafı da kendi amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmışlardır.⁴⁵⁰ Her iki taraf da kendi argümanlarının doğruluğunu dile getirmeye çalışırken, birbirlerine karşı nefret, kin ve güvensizlik içinde yer almışlar, dolayısıyla çatışmalar etnik bir boyuta taşınmıştır.⁴⁵¹

1998 yılının ilk aylarında Miloşeviç'in UÇK üzerindeki denetimi giderek artmış ve Miloşeviç Kosova'daki gerginliği tırmandırmaya başlamıştır. 28 Şubat-2 Mart tarihleri arasında Priştine ve Drenica'da ortaya çıkan şiddet hızlı bir şekilde tüm ülkeye yayılmış ve Eylül 1998'de 700 Arnavut'un ölümü ve 265 bin Arnavut'un da evsiz kalmasıyla sonuçlanmıştır.⁴⁵² Bu çerçevede Miloşeviç UÇK'nın eylemlerini, kendi katliam politikası için bir kalkan olarak kullanmaya çalışsa da medyadan yansıyan

⁴⁴⁶ Kenar, a.g.e., s. 243.

⁴⁴⁷ Türkoğlu, a.g.e., s. 119.

⁴⁴⁸ Türkoğlu, a.g.e., s. 120.

⁴⁴⁹ Kenar, a.g.e., s. 244.

⁴⁵⁰ a.g.e., s. 244.

⁴⁵¹ a.g.e., s. 244.

⁴⁵² Balcı, a.g.e., s. 760.

görüntüler Batı kamuoyunda ciddi rahatsızlıklara yol açmaya başlamıştır.⁴⁵³ Bu gelişmeler üzerine 7 Ocak 1997’de Brüksel’de yapılan NATO temsilcileri toplantısında Kosova’daki durumla ilgilenilmiş ve AB Dış İlişkiler Komisyonu, Kosova’nın otonomisinin iyileştirilmesi için Miloşević’e baskıda bulunulması çağrısı yapmıştır.⁴⁵⁴

Bölgede “*Yugoslav güçleri Şubat-Eylül 1998 arasında, Kosova’da 1335 kasabadan 311’ine saldırmış, 266’sını ağır silahlarla tahrip etmiş, 217’sini tamamen boşalttırmış ve bu durumdan dolayı 500 bin kişi yerinden edilmiştir.*”⁴⁵⁵ Bu doğrultuda Kosova’da meydana gelen çatışmalar uluslararası hukuk çerçevesinde insani müdahale gerektiren bir boyuta taşınmıştır. Esasen Kosova’daki krizin çözümüne ilişkin ilk girişimde Bosna’daki kriz esnasında toplanmış olan Temas Grubu Mart 1998’de Kosova konusunda yeniden toplanmış ve önemli iki karar alınmıştır.⁴⁵⁶ Buna göre Sırp hükümetinin kuvvet kullanmasını protesto ederek bu ülkeye yapılan silah ihracatı durdurulmuştur.⁴⁵⁷ Zira 1990’lı yıllara gelindiğinde ABD’nin Balkanlar’a dair politikasında ana etken enerji kaynaklarını kontrol altına almak olduğundan bu süreçte eski Doğu Bloku ülkelerini NATO’ya alma yoluyla nüfuz alanını genişletmeye çalışırken Balkanlar’a yöneldiği görülmüştür.

Arnavut-Sırp gerilimi giderek güçlenirken bu süreçten bölgedeki diğer azınlık grupları gibi Türkler de önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu dönemde, Türkler arasından UÇK’ya katılım % 1-2 seviyesinde olmuştur. 1998 yılına gelindiğinde artık Sırp silahlı kuvvetlerinin Arnavut köylerini yaktıklarına dair haberler de etrafta duyulmaya başlamıştır. Kosova’daki çatışmalar şehirlere henüz nüfuz etmemekle birlikte savaşın ayak sesleri duyulmaya başlamıştır.⁴⁵⁸ Böylesine zorlu bir ortamda Türkiye de söz konusu gelişmeleri buradaki soydaşları nedeniyle tedirginlik içinde takip etmeye başlamıştır. Kosova’da çatışmalar başladığında Türkiye ilk olarak çatışmaların sona erdirilmesi için ilgili topluluklara çağrıda bulunarak barışın sağlanmasına dönük bir iletişim sürecinin başlatılmasını önermiştir. Bu çatışmalar esnasında Türkiye gerek Arnavutlar gerekse Sırpın yanında yer almadığını göstermek suretiyle tarafsız bir

⁴⁵³ a.g.e., s. 760.

⁴⁵⁴ Kenar, a.g.e., s. 244.

⁴⁵⁵ Gökçen Alp kaya, NATO Müdahalesi Üzerine, 15 Haziran 1999, <http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/alpkaya/kosova.html>, (10.04.2020).

⁴⁵⁶ Ural, a.g.m., s. 167.

⁴⁵⁷ Ahmet Ataş, “Soğuk Savaş Sonrası Kosova Sorunu”, 7 Temmuz 2012, <http://akademikperspektif.com/2012/07/07/soguk-savas-sonrasi-kosova-sorunu/>, (10.04.2020).

⁴⁵⁸ Türbedar, a.g.e., s.86.

çizgide kalmaya çalışmıştır.⁴⁵⁹ Çatışmaların başlamasının ardından Dışişleri Bakanı İsmail Cem Mart 1998’de Yugoslavya’da Miloşević ile yaptığı görüşmede Kosova’da şiddetin son erdirilmesi yönünde talepte bulunmuş ve dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in soruna ilişkin mektubunu Miloşević’e vermiştir.⁴⁶⁰ Bu durum karşısında Miloşević ise konuyu içişleri kapsamında değerlendiklerini belirtmiştir. Bu şekilde Türkiye’nin Kosova krizine ilişkin söz konusu talebi Sırp hükümeti tarafından kabul edilmemiştir. Öte yandan Cem’in Yugoslavya ziyaretinde Kosova’daki Türk topluluğuna ilişkin dile getirdiği ifadeler basına yansımamıştır ancak bu dönemde Kosova’daki soruna dair Bakanlar Kurulu toplantılarında ve Meclis oturumlarında çeşitli tartışmalar yapılmış ve bu tartışmalarda Kosova Türklerine ilişkin açıklamalar yer almıştır.⁴⁶¹

Bu çerçevede Kosova konusunun 10 Mart 1998 tarihinde Meclis’te görüşüldüğü esnada İsmail Cem, büyükelçilik düzeyinde yetkili kişiler tarafından Kosova’daki durumun takip edildiğini belirtmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır:⁴⁶² *“Bizim Belgrad Büyükelçiliğimiz, sadece Kosova’daki Arnavutlarla değil... Biz, ayırımçı bakmıyoruz; ama Kosova’da yaşayan, istatistiklerde 13-14 gibi gözükse dahi sayıları 40 bini bulan, fevkalade kaliteli, eğitim düzeyi fevkalade yüksek bir Türk topluluğu var. Bizim, onlarla sürekli ilişkimiz var. Bizim büyükelçiliğimizden arkadaşlarımız sürekli Kosova’ya gidiyor, görüşüyor. Bizim büyükelçiliğimizin Sayın Rugova ile de teması var, onunla da görüşülüyor. Yani, biz, orada, elbette, Kosova meselesini ayrıntılarıyla izlemekteyiz...
...Bir defa, bu turmanış, bu terör, bu baskı, mutlaka bitmelidir. Bu konuların içinde ve son meselenin de özünde bir yerde olan şu eğitim olayı, eğitim konusundaki anlaşmazlık, mutlaka çözümlenmelidir. Daha sonra, mevcut hudutların saygınlığı içinde, bölücülüğü kabul etmeyen, ayrılıkçılığı kabul etmeyen, ama, Kosova’da yaşayan bütün insanların-Arnavut kökenlilerin, Sırp kökenlilerin, Türk kökenlilerin- hakkını gözeten, ölçülü, gerçekçi, daha özel haklar, o bölgeye, Kosova’ya verilmelidir. Yani, bizim hepimizin düşüncesi bu çerçevede gelişmiştir...*

⁴⁵⁹ Birgül Demirtaş Coşkun, “Kosova’nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008)”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 27, Güz 2010, s. 60.

⁴⁶⁰ “Kosova’daki Kani Durdurun”, *Hürriyet*, 9 Mart 1998, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/kosovadaki-kani-durdurun-39009126>, (10.04.2020).

⁴⁶¹ Özlem, a.g.e., s. 293.

⁴⁶² a.g.e., s. 295.

*Türkiye olarak, bu kıvılcımın parlamaması, patlamaması için elimizden geleni yapmaktayız, yapacağız. Bizim için, elbette olay, bir politika meselesidir; fakat, bu olay, bizim açımızdan, Türkiye açısından, insan meselesidir. Kosova, bizim yüreğimizin bir parçasıdır; Kosova'daki insanlar, moral olarak, ahlakî olarak, bize tarihimizin yadigârıdır...*⁴⁶³

Öte yandan, Kosova'da söz konusu gelişmelerin yaşanmasıyla Batılı devletlerin çabaları bakımından çatışmaların şiddetlendiği Şubat 1998'den beri ilk defa kayda değer bir gelişme yaşanmış ve Miloşeviç anlaşmaya razı olmuştur. Bu çerçevede 12 Ekim 1998'de Miloşeviç ve BM Özel temsilcisi Richard Holbrook arasında bir anlaşma yapılmıştır.⁴⁶⁴ Buna göre Kosova'daki Yugoslav ve Sırp birliklerinin sayısı eski seviyesine indirilecek ayrıca Yugoslav ve Sırp birliklerinin geri çekilmesi sonucunda 2 bin kişilik bir uzman heyeti bölgeye konuşlandırılacaktır.⁴⁶⁵ Ancak bu olaydan kısa bir süre sonra Arnavutluk'tan Kosova'ya geçmeye çalışan 100'ü aşkın UÇK mensubu ile Sırp güçleri arasında çatışmaların başlamasıyla anlaşma geçersiz kalmıştır.⁴⁶⁶ Raçak'ta meydana gelen çatışmalarla birlikte uluslararası toplumun ilgisi yeniden Kosova'ya yönelmiş ve burada yaşanan çatışmalarda 45 Arnavut'un öldürüldüğü tespit edilmiştir.⁴⁶⁷ Bu gelişmeler üzerine uluslararası toplum bölgede barışın sağlanabilmesi adına tarafları yeniden bir araya getirmek için 6 Şubat 1999'da Fransa'da Rambouillet'te bir konferans düzenlemiştir.⁴⁶⁸ Görüşmelere Arnavutlar en üst düzeyde katılım göstermesine rağmen Sırlar en alt düzeyde katılım gerçekleştirmiş ve konferansta çözüme yönelik bir sonuca ulaşamamıştır. Çözümün sağlanamaması üzerine NATO güçleri, BM Güvenlik Konseyi'nin kararı alınmaksızın gerçekleştirilen müdahale ile 24 Mart 1999'da Yugoslavya'ya NATO harekâtı başlatmıştır.⁴⁶⁹

Kosova'da çatışmalar başlamadan önce Arnavutlara karşı ılımlı bir politika izleyerek Belgrad'ın görüşlerine yakın duran Türkiye 1998 yılı itibarıyla Kosova politikasında değişikliğe gitmiştir.⁴⁷⁰ Yugoslavya'nın dağılma sürecinde Kosova konusunda Belgrad ile paralel bir görüşü savunan Türkiye, Yugoslavya'nın toprak

⁴⁶³ a.g.e., s. 295-296.

⁴⁶⁴ Taşdemir, a.g.m., s. 147.

⁴⁶⁵ a.g.m., s. 147.

⁴⁶⁶ Türkoğlu, a.g.e., s. 121.

⁴⁶⁷ a.g.e., 121.

⁴⁶⁸ Kenar, a.g.e., s. 245.

⁴⁶⁹ a.g.e., s. 245.

⁴⁷⁰ Özlem, a.g.e., s. 296.

bütünlüğünden yana tutum benimsemiş ve bu süreçte ikili ilişkilerde Türk azınlık önemli gündem maddelerinden birini oluşturmuştur.⁴⁷¹ Türk azınlığın Arnavut-Sırp etnik uyuşmazlığında tarafsız kalması istenirken Sırp yönetimine karşı başkaldırıda bulunulmaması yönünde de telkinde bulunulmuştur. Ancak Miloşević'in şiddet yanlısı politikaları karşısında Türkiye Kosova konusunda insan haklarının korunmasını önceleyen bir yaklaşım sergilemiştir.

17 Mart 1998 tarihli TBMM oturumunda Kosova konusundaki durum ele alınırken oturumun son kısmında yayınlanan deklarasyonda Miloşević yönetimi kınanmış “... *Kosova sorununun, en kısa zamanda, Kosova'da yaşayan Arnavutlar, Sırp lar ve Türkler dâhil bütün unsurların tarih içinde kazanılmış haklarına saygı esasına dayalı olarak Birleşmiş Milletler ile AGİT ilkeleri doğrultusunda ve taraflar arasında yapılacak görüşmelerle çözülmesi[nin], Türk Halkının en samimî arzusu*” olduğu” dile getirilmiştir.⁴⁷²

25 Mart 1998 tarihinde Bonn'daki Temas Grubu'nun toplantısında Ankara'nın söz konusu görüşleri Dışişleri Bakanı İsmail Cem tarafından dile getirilmiş ayrıca Cem Kosova'daki gelişmelerin diğer yerlere de yayılması karşısında bölgesel bir krize yol açmaması için Balkan Barış Gücünün oluşturulması önerisinde bulunmuştur.⁴⁷³ Bununla birlikte Cem, söz konusu toplantıda Kosova'nın yalnızca Arnavutlar'dan oluşmadığını Türklerin de Kosova'da varlık gösterdiğini belirterek “... *Kosova'da bazı görüşmeler yapılacaksa, Kosova ve Yugoslavya arasında bu görüşmelerde Türk topluluğun da temsil edilmesi*” gerektiğinin altını çizmiştir.⁴⁷⁴

Türkiye bu süreçte Kosova'nın geleceğinde Türk topluluğunun da önemli bir aktör olarak yer almasını talep etmiş bir yanda da azınlığın mevcut durumunu gözetmeye çalışmıştır. Eylül 1998'de Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in Sabah Gazetesi'nde yer alan bir yazısında Türk topluluğuyla ilgili olarak şu açıklamalar yer almıştır: “*Kosova'daki Türk toplumunun güvenliğiyle ve konumuyla, Bakanlığımız sürekli ilgilenmekte ve temasını sürdürmektedir. Kosovalı Türklerin çatışmalardan*

⁴⁷¹ a.g.e., ss. 289-290.

⁴⁷² Fuat Aksu, “Kosova Krizinde Türkiye'nin Dış Politikası”, *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*”, Cilt 3, Sayı: 1, s. 14.

⁴⁷³ Özlem, a.g.e., s. 297.

⁴⁷⁴ a.g.e., s. 297.

mümkün olduğunca az etkilenmesi ve olabilecek yeni bir siyasi şekillenmede adil bir yer alması hassasiyetimiz. İlgili taraflara duyurulmuş ve takip edilmiştir.”⁴⁷⁵

Bu sırada Ankara'nın önem verdiği konular arasında, diğer Balkan ülkeleriyle ortak bir zemin oluşturmaya çalışmak ve mümkün olduğu kadar uzun süre Belgrad'la teması sürdürmek yer almıştır.⁴⁷⁶ Bu noktada Türkiye'deki iktidar partileriyle muhalefet arasında Kosova konusunda belirgin bir farklılık ortaya çıkmıştır. Gerek sağ gerekse sol muhalefet partileri, hükümeti aşırı temkinli davranmakla suçlayarak, Arnavutları yeterince desteklememekle eleştirmeye başlamışlardır.⁴⁷⁷ Ankara'nın hem tarihi hem de kültürel nedenlerden dolayı Arnavutların yanında yer almasını savunan bu gruplar, Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünün desteklenmesinden memnuniyetsizlik duymuşlardır.⁴⁷⁸

Kosova'da UÇK ile Yugoslavya güçleri arasında çatışmaların artması ve bu durum karşısında Sırp'ların uzlaşmaz bir tavır almasına rağmen Türkiye barışın sağlanabilmesi adına daha somut önerilerde bulunmaya başlamıştır. Zira Türkiye'deki halkın önemli bir bölümü de Kosova konusunda Türk hükümetini eleştirmiştir. Dolayısıyla Kosova konusunda Türk hükümetine yönelik eleştiriler salt Kosova'daki Türk varlığı merkezli gelişmemiş geçmişte Türkiye'ye göç etmiş olan Kosova kökenli vatandaşların ilgisi de konuyu önemli bir konuma taşımıştır.⁴⁷⁹ 1998 yılında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından yapılan açıklamada Türkiye'nin BM Barış Gücü dâhil alınacak tüm uluslararası önlemlere katılmaya hazır olduğunu açıklamıştır.⁴⁸⁰ Ayrıca Kosova'da diplomatik girişimler sonuç vermezse askeri önlemlerin de alınabileceği ifade edilmiş ve bu çerçevede TBMM'den konuyla ilgili yetki alınmıştır. O dönemdeki hükümet bünyesinde 8 Ekim 1998 tarihinde TBMM'de bu konu görülmüş ve “*Kosova Kriziyle İlgili Olarak Oluşturulabilecek Çokuluslu Müşterek Güç'e Katılmak üzere Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yurtdışına Gönderilmesine İzin Verilmesine İlişkin Başbakanlık Tezkeresi*” tüm milletvekilleri tarafından kabul edilmiştir.⁴⁸¹

⁴⁷⁵ a.g.e., s. 297.

⁴⁷⁶ Coşkun, a.g.m., s. 63.

⁴⁷⁷ a.g.m., s. 63.

⁴⁷⁸ a.g.m., s. 63-64.

⁴⁷⁹ Özlem, a.g.e., s. 298.

⁴⁸⁰ Coşkun, a.g.m., s. 62.

⁴⁸¹ Özlem, a.g.e., s. 297-298.

Özetlemek gerekirse, Yugoslavya'daki cumhuriyetlere ve özerk bölgelere geniş yetkiler tanıyan 1974 Yugoslavya Anayasası bağlamında Türk topluluğunun statüsünün kurucu ulusal azınlık olarak tanımlanması ve Türk dilinin Kosova genelinde resmi dil statüsü elde etmesinin topluluğun Kosova'daki hukuki statüsünde bir anlamda doruk noktasını oluşturduğu ifade edilebilir. Ancak bu döneme ilişkin olarak topluluğun aynı anayasa kapsamında etkisi giderek güçlenen Arnavut milliyetçiliği bağlamında baskıyla karşılaştığı, anayasada öngörülen hak kazanımları noktasında uygulamada sorunlar yaşadığı görülmüştür. Bu süreçte, doğrudan Türk düşmanlığı olduğu söylenemese de Kosova'nın Arnavutlardan oluştuğunu göstermek amacıyla diğer etnik topluluklar üzerinde değişen ölçülerde asimile faaliyetlerinin uygulandığı görülmektedir.

1980-1999 arası döneme ilişkin olarak ise bu dönemde Kosova'da Arnavut ve Sırp toplumları arasındaki gerilimin arttığı süreçte Sırbistan'ın Kosova üzerindeki etkisinin artmasıyla Arnavut milliyetçiliğinin yükselmesi karşısında Sırbistan'ın Türkiye'den destek alabilmek amacıyla Türk topluluğunu öne çıkarmaya çalıştığı görülmektedir. Zira 1990'lı yılların başlarında Kosova'da Sırbistan kurumlarının Arnavutlar tarafından boykota başlandığı dönemde topluluğun Sırbistan ile ilişkilerini devam ettirmesi söz konusu politikanın çıktılarında birini oluşturmaktadır. Bu dönemde topluluğun Miloşeviç rejiminin politik uygulamalarından rahatsız olmakla birlikte sayı bakımından küçük bir grubu oluşturmalarından dolayı böyle bir tutum sergiledikleri ifade edilmektedir. Öte yandan Arnavut milliyetçiliğinden şikâyet etmeye başlayan topluluğun milliyetçiliğe yönelmesinin bir yandan da Türkiye'nin Kosova konusunda Miloşeviç ile ters düşmeyen politik tutumunun azınlık hakları noktasında topluluğa sağladığı kazanımların etkili olduğu görülmektedir.

1990-1999 yılları arası dönemde, Bosna'da yaşananlar kapsamında Kosova konusunda Belgrad'ın politikalarından uzaklaşan Türkiye'nin Kosova'da UÇK güçleriyle Yugoslavya güvenlik güçleri arasında meydana gelen çatışmalar dolayısıyla, Türk azınlığa ilişkin tutumunun netleştiği görülmektedir. Ankara'nın bu dönemde temel politikasının Kosova'da çatışmaların sona erdirilerek azınlığın durumunda makro ölçekli bir değişikliğin yaşanmaması doğrultusunda haklarını kullanabilmesi üzerine şekillendiği dile getirilebilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK SÜRECİNDE KOSOVA TÜRKLERİNİN AZINLIK HAKLARI

Çalışmanın ana merkezini oluşturan 1974-2008 dönemine ilişkin olarak ikinci eşiği teşkil eden bu bölümde ise 1990'lı yıllarda Kosova'da ortaya çıkan etnik çatışmaların sona erdirilmesi noktasında 1999 yılında NATO bünyesinde gerçekleştirilen askeri müdahale süreciyle birlikte Bağımsız Kosova Cumhuriyeti anayasal düzenlemeleri itibarıyla topluluğun durumu incelenmiştir. Bu kapsamda başlangıçta NATO müdahalesi sürecinde yaşanan gelişmelerin topluluğun durumuna etkileri üzerinde durulmuş, ardından müdahale sonrasında Kosova'nın yeniden inşa sürecinde ortaya çıkan gelişmeler kapsamında topluluğun siyasi durumu, hakları mercek altına alınmıştır. İkinci başlıkta bağımsız devlet yapısı doğrultusunda 2008 Anayasası itibarıyla topluluğun durumu incelenmiş, üçüncü başlıkta ise Türkiye'nin Kosova ile ikili ilişkileri kapsamında topluluğa yönelik politikaları gözden geçirilmiş, diğer yandan topluluğun hâlihazırda siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel alanlarda karşılaştığı sorunlar üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

1. NATO Müdahalesi Döneminde Kosova ve Türkler

Bosna'daki krizi sona erdiren Dayton Antlaşması'nda Kosova sorununun yer almaması, barışçı bekleyişi sürdüren Kosova Arnavutları arasında pasif direnişin sorgulanmasına neden olmuş, bu tarihten sonra UÇK'yı destekleyen Arnavutlarla Kosova'nın Sırbistan'ın vazgeçilmez bir parçası olduğunu savunan Sırp lar arasında çatışmalar başlamıştır. Bu şekilde 1990'lı yıllarda Yugoslavya'nın dağılma süreciyle başlayan bölgesel istikrarsızlık durumu özellikle Bosna'da yaşanan olaylardan sonra giderek artmıştır. 1998'de taraflar arasında çatışmaların tırmanışa geçmesiyle uluslararası toplumun ilgisi Kosova'daki krize yönelmiştir. Bosna'da yaşananlar karşısında hızlı ve etkin bir eylem yürütemeyen uluslararası toplum ve özellikle ABD Kosova'daki olaya daha hızlı müdahil olabilmiş ve krizin çözümüne yönelik arayışa girmiştir. Bu doğrultuda Kosova konusunda harekete geçilerek Bosna'daki kriz

esnasında kurulmuş olan Temas Grubu yeniden çalışmalara başlamıştır.⁴⁸² Kosova krizi BMGK’de görüşülmüş ancak Rusya ve Çin BM çerçevesinde ABD’nin öncülüğünde gerçekleşecek askeri müdahaleye karşı çıkacaklarını bildirmişlerdir. Bu gelişme üzerine ABD, Kosova’daki krizin çözümü için NATO bünyesinde bir askeri müdahaleyi gündeme getirmiştir. Rusya ve Çin dışında Temas Grubu içerisinde de Kosova’ya yönelik askeri müdahale konusunda farklı görüşler yer almıştır. Bu çerçevede özellikle ABD ve İngiltere bölgeye askeri müdahalenin aciliyetinden söz ederken İtalya, Almanya ve Fransa ise askeri müdahale yerine daha yumuşak politikalardan yana olmuşlardır.⁴⁸³

Öte yandan NATO bünyesinde Kosova’ya acil müdahale konusu sözü edilen dönemden daha öncelere dayanmaktadır. Kosova krizinin ortaya çıkmasıyla birlikte NATO bünyesinde hareketlenme başlamış ve Genel Sekreter Javier Solana, bu krizin çözümüne yönelik askeri müdahale konusunun söz konusu olabileceğini dile getirmiştir.⁴⁸⁴ Bu kapsamda Bosna’da yaşanan derin insan hakları ihlallerinin Kosova’da meydana gelmesine asla müsaade edilmeyeceği ifade edilmiştir.⁴⁸⁵ Nihayetinde 24 Mart 1999’da 13 NATO üyesi ülkenin katılımıyla BM onayı alınmaksızın, Yugoslavya’ya askeri müdahale gerçekleştirilmiştir. Miloşević, Kosova’daki demografik dengeyi Sırp lehine değiştirmek amacıyla hareket ettiğinden müdahalenin gerçekleştiği dönemde söz konusu müdahaleyi bir bakıma kendi lehine kullanmaya çalışmıştır. Zira NATO’nun hava harekâtını başlatmasıyla oluşacak çatışmalardan dolayı Kosovalı Arnavutların Arnavutluk ve Makedonya’ya gideceğini ve bu şekilde Kosova’daki demografinin Sırp lehine değişeceğini planlamıştır. Esasen bakıldığında NATO harekâtının başlamasıyla kısa bir süre içinde yaklaşık 260 bin kişi yerinden edilmiştir.⁴⁸⁶

⁴⁸² Kader Özlem, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD’nin ve Türkiye’nin Balkanlar Politikalarının Bosna Hersek, Kosova ve Makedonya Krizleri Örneğinde İncelenmesi” *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 1, Ocak 2012, s. 29.

⁴⁸³ Özlem, a.g.m., s. 29.

⁴⁸⁴ Abdullah Özdağ, Bekir Önal, “Kosova Sorunu ve Kosova’nın Bağımsızlık Süreci”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 61, Mayıs-Haziran 2017, s. 565.

⁴⁸⁵ Özdağ, a.g.m., s. 565.

⁴⁸⁶ Bülent Sarper Ağır, “Güvenlik ve Göç Kavşağında Kosova Sorunu”, Ankara, *A.Ü.S.B.F.D.* Cilt 69, Sayı:3, 2014, s. 468.

NATO müdahalesi 78 gün sürmüş olup kara harekâtına geçilmeden sonuç elde edilmiştir. Müdahalenin salt hava harekâtıyla gerçekleştirilmesiyle ilgili olarak şu etkenler sıralanmıştır:

- Harekâtın mümkün olduğunca sınırlı tutulmak istenmesi ve çok fazla zayıat yaşanmadan sonuca varma isteği,
- Hava harekâtıyla daha kolay bir şekilde sonuca ulaşılabileceği inancı,
- Kara harekâtına yönelik hazırlıkların aylar boyunca sürebileceği,
- Yugoslavya'ya yapılacak kara saldırısının çok büyük zayıata ve birçok belirsizliklere neden olabileceği endişesi.⁴⁸⁷

NATO bünyesinde gerçekleştirilen harekâta temel amaç Kosova konusunda Yugoslavya'nın politikalarını değiştirmek olduğundan bu çerçevede askeri tesisler ve birlikler, komuta kontrol sistemi ve ülkenin ekonomik tesisleri harekâtın hedefi olmuştur.⁴⁸⁸ Müdahaleye katılım bakımından ABD öncü rolü üstlenmiş ancak Türkiye de müdahaleye Adriyatik'teki NATO deniz gücüne bir fırkateyn ile destek sağlarken bir yandan da bir F-16 filosuyla NATO hava güçlerine katılım sağlamıştır.⁴⁸⁹ Bununla birlikte *“Kızılay'ın kurduğu kamplarda 6400 mülteciye hizmet veren Türkiye 7458 mülteciyi de ülkesine kabul ederek, Bulgaristan Türklerinin 1989'daki göçü sırasında kurulmuş olan Kırklareli'ndeki Gaziosmanpaşa Mülteci Kampı'nda barınmalarına”* imkân tanımıştır.⁴⁹⁰ Söz konusu müdahalenin sona ermesiyle birlikte bu kamplardaki mülteciler geri dönmüştür. Öte yandan *“müdahale sırasında, Kızılay'ın Arnavutluk ve Makedonya'da kurduğu mülteci kamplarını ziyaret eden dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Sırp'ları Kosovalı Arnavutlara soykırım uygulamakla suçlamış ve Sırp'ların Kosova ile ilgili amaçlarına ulaşamayacaklarını”* dile getirmiştir.⁴⁹¹

Nihayetinde Haziran 1999'da, Miloşeviç NATO güçleri tarafından kendisine sunulan şartları kabul etmiş, bu şekilde Kumanova'da (Makedonya'da bir şehir) 9

⁴⁸⁷ Ahmet Çevikbaş, “Müttefik Güç Harekâtı İnsani Müdahalelerin Bir İstisnası mıdır? NATO'nun Kosova'ya Yönelik Harekâtının Uluslararası Hukuk ve Askeri Bakış Açılarında Değerlendirilmesi” *Savunma Bilimleri Dergisi*, Cilt 10, Sayı: 2, Kasım 2011, s. 30.

⁴⁸⁸ Tunahan Oduncu, “1999 Kosova Krizi ve NATO'nun Kosova Müdahalesi”, *MAKÜ- BİFD*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2019, s. 10.

⁴⁸⁹ Aksu, a.g.m., s. 24.

⁴⁹⁰ a.g.m., s. 25.

⁴⁹¹ Coşkun, a.g.m., s. 65.

Haziran 1999'da imzalanan Askerî-Teknik Antlaşma ile ateşkes sağlanmıştır.⁴⁹² 10 Haziran'da ise BMGK'de gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde NATO güçlerinin söz konusu saldırıyı sonlandırması, Miloşeviç komutasındaki güçlerin Kosova'dan ayrılması, UÇK'nın silahsızlandırılması, sorunların barış yoluyla çözümlenmesini içeren 1244 sayılı kararını çıkarmıştır.⁴⁹³

Sonuç olarak “NATO müdahalesi sırasında yaklaşık 1,5 milyon kişi yerlerinden edilirken, bunların 863.000'i mülteci konumuna düşmüş ve 590.000 kişi Kosova içerisinde yerlerinden edilmiş; Arnavut mültecilerin 444.600'ü Arnavutluk'a, 244.500'ü Makedonya'ya, 69.000'i Karadağ'a ve 91.057'si diğer ülkelere göç etmiştir.”⁴⁹⁴ 1244 sayılı kararla BM Kosova Geçici Yönetim Misyonu (UNMIK) oluşturulmuş ve müdahale sonrasında yönetimde nasıl bir yol izleneceği belirlenmiştir. Buna göre BM sivil yönetimden sorumlu tutulurken, AGİT Kosova'daki kurumsal yapının yeniden inşasında görevlendirilmiş, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği mültecilerin geri dönüşünden sorumlu tutulmuş ve AB yeniden yapılandırma faaliyetlerinde görevlendirilmiştir.⁴⁹⁵ UNMIK'in yanında Kosova'da güvenliğin sağlanmasına yönelik BM bünyesinde “Kosova Barış Gücü” (KFOR) kurulmuştur. Ayrıca NATO müdahalesi öncesinde Kosova'ya inen Rus birliklerinin KFOR'a katılmasına ilişkin anlaşma yapılmıştır. NATO müdahalesi sonrasında Kosova'da Bondsteel üssünü kuran ABD bu konudaki diğer yetkileri AB'ye bırakmıştır.⁴⁹⁶

NATO müdahalesi sırasında meydana gelen gelişmelerden sadece Sırp güçleri etkilenmemiş bölge halkı da bu durumdan büyük ölçüde zarar görmüştür. Bu süreçle ilgili olarak ortaya konulan raporlarda, Kosova Türklerinin belirli bir kısmının Sırp silahlı güçlerinin saldırısına uğradığı ve Kosova'dan kovulduğu bilgisine yer verilmiş, Vuçitirin'da Sırp tarafından yakılan evlerin çoğunun Türklere ait olduğu ileri sürülmüştür.⁴⁹⁷ Diğer taraftan Sırp güçleri, uluslararası topluma Kosova'nın Arnavutlardan ibaret olmadığını göstermek amacıyla mümkün olduğunca Türklerin

⁴⁹² Aksu, a.g.m., s. 27.

⁴⁹³ Zeynel Levent, “Tarihi Süreçte Kosova”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, S: 52, Güz 2013, s. 864.

⁴⁹⁴ Ağır, a.g.m., s. 468.; “Sayılarla Kosova Savaşı”, *Hürriyet*, 5 Haziran 1999, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/sayilarla-kosova-savasi-39083777>, (12.04.2020).

⁴⁹⁵ Kader Özlem, “Kosova Sorunu Ekseninde Küresel Aktörlerin Politikalarının Analizi”, *İstanbul: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları*, Şubat 2017, s. 109.

⁴⁹⁶ Özlem, a.g.e., s. 109.

⁴⁹⁷ Türbedar, a.g.e., s. 86.

Kosova dışına çıkmaması için çaba göstermiştir.⁴⁹⁸ Bu durum karşısında Kosovalı Arnavutlar kendilerini Kosova'dan sürmeye çalışan Sırpların Türklere ilişkin bu tutumunu Türk-Sırp işbirliği olarak değerlendirmişlerdir. Bu bağlamda Mamuşa'da yaşanan bir olay söz konusu durumu kanıtlar niteliktedir. Mamuşa'ya o tarihlerde etraftaki Arnavut köylerinden çok sayıda kişi sığınmıştır. 27 Mart 1999'da Sırp güçleri tarafından Mamuşa'ya yapılan baskında ikametgâhı Mamuşa olmayanlar toplatılarak Kosova'dan farklı bölgelere gönderilmişlerdir.⁴⁹⁹ Olay sırasında üç Türk, dört Arnavut öldürülmüştür. Bu arada birkaç ev de ateşe verilmiştir. Daha sonra toplu göç etme kararı alan Mamuşa halkına izin verilmemiş ve TDB Mamuşa Şube başkanı Sadik Morina Prizren'deki Emniyet Müdürlüğü'ne çağrılarak açıkça tehdit edilmiştir.⁵⁰⁰ Bu durumda göç edemeyen halk korku içinde Mamuşa'da kalmış, etraftaki Arnavut köyleri tarafından Sırp işbirlikçisi olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte Sırp güçleri silah zoruyla 4000 Mamuşalı'yı otobüslerle Prizren'e taşıyıp NATO'ya karşı gösterilere katılmaları için zorlamıştır.⁵⁰¹

Bununla birlikte şu sorunun yanıtlanması önem arz etmektedir. Bosna'da yaşanan krizde ortaya çıkan ağır insan hakları ihlallerine rağmen müdahaleye geç kalan uluslararası toplum Kosova'ya nasıl bu kadar erken müdahale edebilmiştir? Bu çerçevede küresel güçlerin ve bölgesel aktörlerin kriz karşısındaki tutumlarının irdelenmesi gerekmektedir. BM'den yetki alınmaksızın gerçekleştirilen müdahalede öncü rolü üstlenen ABD bakımından Kosova incelenecek olursa ilk olarak Kosova'nın Bosna'ya kıyasla daha stratejik bir konumda yer almasının ABD için önemli olduğu söylenebilir. Bilindiği üzere Batı Balkanlar'da demografide önemli bir durumda olan Arnavutlar birden fazla ülkeye yayılmış olduklarından Kosova'da ortaya çıkacak bir kriz Arnavutların yaşadığı diğer ülkelerin de krize müdahil olmasına yol açabileceğinden bölgenin güvenliği bakımından tehlikeli bir durumu işaret etmiştir. Öte yandan bölgedeki Arnavut nüfus dışında Sırp nüfusun Slav-Ortodoks bağlantısı üzerinden Rusya, Bulgaristan ve Yunanistan ayrıca Türkiye, ABD ve bu bağlam dışındaki diğer ülkelerinde krize müdahil olması söz konusu olabileceğinden

⁴⁹⁸ Muzbeg, a.g.t., s. 99.

⁴⁹⁹ Türbedar, a.g.e, s. 86-87.

⁵⁰⁰ Muzbeg a.g.t., s. 99.

⁵⁰¹ Muzbeg, a.g.t., s. 99.

Kosova'daki gelişmeler uluslararası toplum bakımından da önem arz etmiştir.⁵⁰² Kosova'daki krizin bir diğer önemi ise Kosova'ya yapılan askeri müdahalenin ABD'nin gelecekte farklı bölgelere gerçekleştirebileceği insani müdahalelere bir örnek oluşturmasıdır. Zira “*NATO bünyesinde Washington'da gerçekleştirilen zirvede kabul edilen Yeni Stratejik Konsept ile Avrupa-Atlantik bölgesindeki insan hakları ihlalleri, etnik, dini ve bölgesel çatışmalar, terörizm gibi gelişmeler tehdit olarak nitelendirilmiş; örgütün bunlara müdahale edebileceği*” kabul edilmiştir.⁵⁰³ Diğer taraftan bu şekilde bir müdahale İslam ülkelerinin gözünde ABD'nin yerinin iyileştirilmesi bakımından da önemli bir noktayı oluşturmuştur.⁵⁰⁴

Kosova konusunda ABD'nin etkili olmasının bir diğer nedeni ise Bosna'daki krizin ilk ortaya çıktığı dönemde ABD'nin konunun sorumluluğunu AB'ye yüklemesi karşılığında AB'nin bu konuda başarısız olmasıdır. Bu açıdan ABD'nin Kosova örneğinde Avrupalı müttefiklerine güvenlik şemsiyelerinin kısa-orta vadede NATO olduğunu ve buna bağlı olarak AB'nin henüz ortak dış politika ve güvenlik konularında yeterli yol alamadığını gösterdiği bir müdahale görüntüsünde olmuştur.⁵⁰⁵ ABD bakımından Kosova konusundaki hassasiyetin bir diğer nedeni ise buradaki Arnavut nüfusla ilgilidir. Zira ABD eğer Kosova'daki krizde etkili olabilirse Kosovalı Arnavutların yanında yer aldığı Arnavutlarla bir ittifak içerisinde yer alabilecektir.⁵⁰⁶ ABD'nin yokluğunda bölgede bir krizin çıkması durumunda ABD Arnavutlarla kurduğu ittifak neticesinde bölgede etkin olabilecek, bir bakıma bölgede kurtarıcı güç olarak varlık gösterebilecektir. Nihayetinde bu kriz sadece Kosova'da ortaya çıkmış olmasına rağmen Arnavut demografisiyle ilgili sorunlar Yunanistan, Makedonya ve Arnavutluk'ta dondurulmuş vaziyette yer alarak istendiği takdirde farklı politik amaçlar için kullanılabilir.⁵⁰⁷

Yugoslavya meselesine Rusya açısından bakıldığında ise Sovyetler Birliği döneminde Yugoslavya Moskova için öncelikli konulardan biri olmamıştır, zira 1990'lı yılların başlarında Rus dış politikasının Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)

⁵⁰² Tayyar Arı, Ferhat Pirinççi, “Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Balkan Politikası”, *Alternatif Politika*, Cilt: 3, Sayı: 1, Mayıs 2011, s. 10.

⁵⁰³ M. Cem Oğultürk, “Kosova'nın Bağımsızlık Süreci Kapsamında ABD Dış Politikasının Analizi” *Güvenlik Stratejileri*, Sayı:19, Yıl 10, s. 115.

⁵⁰⁴ Oğultürk, a.g.m., s. 114.

⁵⁰⁵ Özlem, a.g.e., s. 113.

⁵⁰⁶ Arı, Pirinççi, a.g.m., s. 11.

⁵⁰⁷ Arı, a.g.m., s. 11.

coğrafyasına yönelmesi Yugoslavya meselesini Rusya'nın gündeminden çıkarmıştır.⁵⁰⁸ Bununla birlikte Yugoslavya'nın dağılması süreciyle SSCB'nin dağılması süreci arasında bir benzerlik söz konusu olduğundan (Yugoslavya'da kanlı çatışmalar yaşanmasına karşılık SSCB'nin daha rahat bir geçiş süreci yaşamasına rağmen) Rusya'nın konuya yaklaşımında bu faktör önemli rol oynamıştır. Bu yüzden Kosova meselesine Rusya'nın tam anlamıyla uzak kalması söz konusu olmamış SSCB ile Yugoslavya arasında kurulan benzerliklerden dolayı Kosova meselesi Moskova'da endişe yaratmıştır. Zira Yugoslavya'nın ve SSCB'nin mirasçıları olarak görülen Sırbistan ve Rusya, gerek kardeş cumhuriyetlerin federasyondan ayrılmaları gerek kendilerini uğraştıran Kosova ve Çeçenistan gibi sorunlara sahip olmaları dolayısıyla benzerlikler taşımaktadır.⁵⁰⁹

Öte yandan Rusya'nın 1990'lı yıllarda Yugoslavya'da ortaya çıkan gelişmelere karşı başlarda etkisiz kalmasında dağılmanın verdiği sarsıntının etkisi olduğundan Rusya özellikle Bosna krizinde etkinlik gösterememiştir. Daha sonraki süreçte ise Moskova yönetimi dağılmanın etkisinden kurtulmuş ve bölgeye yönelik daha aktif politikalar ortaya koyabilmiştir. Bu bağlamda Rusya ABD'nin ve onun askeri uzantısı olarak değerlendirdiği NATO'nun eski Sovyet Cumhuriyetlerine, bir diğer ifadeyle doğal nüfuz alanına yönelik angajmanını ve NATO'nun genişlemesini kendi çıkarları için kabul edilemez olarak değerlendirmiştir.⁵¹⁰ Ayrıca Rusya'nın Kosova meselesinde aktif rol almasında Sırlarla olan tarihsel, etnik ve dinsel bağların da önemli bir payı vardır.⁵¹¹ Kosova'daki Arnavut-Sırp çatışmasında Sırlara benzer bir tutum benimseyen Rusya için Kosova ile Çeçenistan arasında bir benzerlik bulunduğundan, Rusya Çeçenistan sorununu bir iç mesele olarak kabul ettiğinden Kosova meselesinde de Sırbistan için aynı durumun geçerli olduğunu ileri sürmüştür. Bu doğrultuda Kosova'ya BM bünyesinde gerçekleştirilecek bir askeri müdahaleye karşı çıkmıştır.

Meseleye Türkiye'nin tarafından yaklaşacak olursak, Bosna'daki kriz ortaya çıktığında bölgeye çok uluslu bir askeri gücün müdahalesini savunan Türkiye, Kosova'daki krizi yakından takip etmiş ve Arnavut-Sırp etnik çatışmasında Kosovalı Arnavutların yanında yer aldığını göstermeye çalışmıştır. Türkiye için Kosova

⁵⁰⁸ Özlem, a.g.e., s. 114.

⁵⁰⁹ a.g.e., s. 115.

⁵¹⁰ Arı, a.g.m., s. 12.

⁵¹¹ Özlem, a.g.e., s. 115.

meselesinde bazı etkenlerin rolü söz konusu olmuştur. Kosova Türkiye için her şeyden önce tarihsel yakınlık bakımından önem arz etmiştir. Zira bölgede varlık gösteren 20 bin civarındaki Türk nüfusla birlikte bu coğrafyada uzun yıllar bir arada yaşamış olan Arnavutların yakınlığı bu noktada önemli olmuştur. Türkiye, bir yandan Müslüman Arnavutları, dinsel anlamda Arap Vahabilerle İran Şiiilerinin dini propagandalarına maruz bırakmak istemezken; diğer taraftan Katolik dünyanın misyoner çalışmalarıyla da mücadele etmek zorunda kalmıştır.⁵¹² Ayrıca, Türkiye'ye çeşitli dönemlerde göç etmiş ve sayıları azımsanmayacak düzeyde olan Arnavutlar da Ankara için ayrı bir baskı mekanizması oluşturmuştur.⁵¹³

2. NATO Müdahalesi Sonrasında Kosova ve Türkler

Haziran 1999'da ateşkes sağlanmış ve Kosova'da uluslararası denetim altında yeni bir dönem başlamıştır. Her ne kadar müdahale için onay alınmamış olsa da BMGK bünyesinde ortaya konulan 1244 sayılı kararla BM Kosova Geçici Yönetim Misyonu (UNMIK) oluşturulmuş ve müdahale sonrası dönemde izlenecek yol belirlenmiştir. Bu bağlamda UNMIK'in temel amaçları olarak şunlar belirlenmiştir: *“Savaş sebebiyle evlerinden ayrılmak zorunda kalan mültecilerin, Kosova'ya tekrar geri dönüşünü sağlamak, Kosova'da sivil yönetimin oluşturulması için ortam oluşturmak, Kosova kurumlarının ve yapısının yeniden inşa edilmesine yardımcı olmak, Kosova'da, demokratik unsurları desteklemek ve gelişmesini sağlamak, insan hakları ve hukukun egemenliğinin korunmasını sağlamak, AB-Priştine ve Belgrad arasındaki görüşme ve anlaşmaların yerine getirilmesinde yardımcı olmaktır.”*⁵¹⁴

Bölgede güvenliğin kısmi olarak sağlanmasının ardından özellikle Arnavut mülteciler ülkeye hemen geri dönmeye başlamışlardır. Ağustos 1999'da, savaş sırasında Kosova dışına göç eden yaklaşık 863 bin Arnavut mültecinin % 90'ı geri dönmüştür.⁵¹⁵ Kosovalı Arnavutların çok büyük bir kısmının geri dönmüş olmasına rağmen, benzer bir oran Kosovalı Sırp mülteciler için geçerli olmamış üstelik yaklaşık olarak 187 bin Sırp, yerlerinden edilmiş insan statüsü çerçevesinde değerlendirilmiş ve NATO müdahalesinden sonra çok az sayıda Kosovalı Sırp mülteci geri dönüş yapmıştır.⁵¹⁶

⁵¹² Özlem, a.g.m., s. 31.

⁵¹³ a.g.m., s. 31.

⁵¹⁴ Oduncu, a.g.m., s. 10.

⁵¹⁵ Ağır, a.g.m., s. 471.

⁵¹⁶ a.g.m., s. 471.

Dolayısıyla NATO müdahalesinin sonuçları Miloşeviç'in demografi üzerine politikalarını başarısız kılmıştır.

UNMIK'in kuruluşunun temel felsefesi Kosova'nın çokuluslu-çok kültürlü ve çok dinli bir ülke olması ve ülkede barış ve istikrarın sağlanması, savaş öncesinde ve sonrasında sarsılmış insan ilişkilerinin yeniden kurulması ihlal edilen insan haklarının düzene sokulması her dilden, kültürden ve dinden insana ülke içinde eşit haklar temin edilmesi olarak⁵¹⁷ belirlendiğinden bu süreçte Başbakan Ecevit, "*Kosova'nın geleceği belirlenirken Türkiye'nin mutlaka ağırlığını koyması gerektiğini*" vurgulamış ve müdahale sonrasında Kosova'da yaşananları 2. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan Berlin krizine benzeterek "*...Kosova'nın geleceğinin belirlenmesinde Türkiye'nin mutlaka ağırlığını duyurması gerekir. Oradaki insanlar bizim akrabalarımız. Tarihi ilişkilerimiz var. Kosova'nın yeniden inşasında da yeniden yapılanmasında da Türkiye'nin katkısı gerekir. Bu süreçten dışlanamaz.*" şeklinde ifadeler kullanmıştır.⁵¹⁸ Dolayısıyla Türkiye Kosova'nın yeniden inşa sürecinde destekleyici ülkeler arasında yer almış ve KFOR bünyesindeki çok uluslu güce bir tabur düzeyinde, "Kosova Türk Tabur Görev Kuvveti" ile katkıda bulunmuştur. Bu dönemde Türk askerinin yaklaşık 87 yıl aradan sonra Kosova'ya gelmesi coşkuyla karşılanmış ve Türk askerinin NATO karargâhına haber vermeden Dragaş'tan Prizren'e inerek Türklerle bir araya gelmesi ve Sultan Murad Kışlası'na konuşlanması doğrudan mesaj niteliği taşımıştır.⁵¹⁹

Savaş sonrasında UNMIK denetimiyle yeni bir dönem başlamış ancak Kosova'dan Sırp'ların ayrılmasıyla sorunlar çözüme kavuşmamıştır. Sırp güçlerinin Kosova'dan ayrılmasının ardından güçlenen Arnavut baskısı diğer etnik topluluklara yönelmiş ve bu süreçte Kosovalı Türkler oldukça zorlu bir sürecin içine girmişlerdir. Kut'un ifade ettiği üzere 1999'da "*Sırbistan'a karşı yapılan NATO harekâtı sonrasında iyice yükselen Arnavut milliyetçiliği kendisini Sırp'lar, Türkler, Boşnaklar ve Çingene'lere karşı*" tanımlamıştır.⁵²⁰ Dolayısıyla temeli daha öncelere dayanan Arnavut-Türk gerginliği bu dönemde iyice belirginleşmiştir.

⁵¹⁷ Sibel Akgün, "Kosova'da Yeniden Yapılandırma Çalışmaları Kapsamında Bugünkü Durum", *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 5, Sayı 10, Yaz 2012, s. 251.

⁵¹⁸ Aksu, a.g.m., s. 28.

⁵¹⁹ Özlem, a.g.e., s.299., "Barış Bekçileri Prizren'de", *Milliyet*, 5 Temmuz 1999., <https://www.milliyet.com.tr/dunya/baris-bekcileri-prizrende-5245227>, (12.04.2020).

⁵²⁰ Kut, a.g.e., s. 230.

Kosovalı Arnavutlarla Türkler arasında yaşanan gerginlikte çeşitli faktörler rol oynamıştır. Bilindiği üzere 1990'lı yıllarda Miloşević'in Arnavutlara karşı ayrımcı politikalarının başlamasıyla birlikte Türklerle Arnavutlar arasında gerginlik başlamıştır. Kosovalı Arnavutlar Sırp tarafından baskı altında tutulurken, Türklere karşı aynı baskı söz konusu olmamış ve Türkler eğitimlerine, işlerine devam edebilmişler ve Radyo ve TV gibi basın yayın faaliyetleri alanında herhangi bir sınırlamayla karşılaşmamışlardır. Bu durum ise Türkleri Arnavutların gözünde Sırp işbirlikçisi olarak göstermiştir. Arnavut-Türk gerginliğinde diğer bir etken ise uzun yıllar Sırp otoritesi altında yaşamının verdiği etkiyle Arnavutların savaş sonrasında artık Kosova'yı kendi başlarına yönetme zamanlarının geldiğine inanmalarıdır.⁵²¹ Öte yandan tarihsel olarak uzun yıllar bir arada yaşamının verdiği etkileşimle Türklerle Arnavutlar arasında kültürel özellikler benzerlik taşıdığından birtakım Arnavutlar tarafından Türklerin aslında Türkleşmiş Arnavutlar olduğu yönünde iddialar gündeme getirilirken Kosovalı Türkler ise zaten yıllardan beri Arnavutların kendilerini asimile etmeye çalıştığından şikâyet etmişlerdir. Bu süreçte Arnavutlardan kaynaklanan diğer bir sorun ise Sırp'ların bölgeyi terk etmesiyle Arnavutların her alanda etkili olmaya başlamasına bağlı olarak kamu kurumlarında çalışan azınlık mensuplarının işten çıkarılması durumu olmuştur. Bu süreçte özellikle Prizren'de yaşayan Türkler işten çıkarılmışlardır.⁵²²

Öte yandan, Kosova'daki Türk azınlığın savaş sonrasında içinde bulunduğu durumdan Türk hükümeti de haberdar olduğundan bu yönde bazı girişimlerde bulunulmuştur. Türkiye dâhil 12 ülkenin katılımıyla oluşturulan Kosova'nın Dostları Grubu toplantısında Türk azınlığın durumuyla ilgilenilmiş ve haklarını kullanabilmesi istenmiştir. Bununla birlikte, 17 Temmuz 1999'da Dışişleri Bakanı İsmail Cem Kosova'ya ziyarette bulunmuş ve Priştine ile Prizren'de Türk Eşgüdüm Merkezi'ni açmış ve eşgüdüm Merkezi'nde UÇK'nın siyasi lideri Haşim Taçi ile görüşerek Türklere hassas davranılması konusunda uyarıda bulunmuştur.⁵²³

2.1. Türk Temsil Kurulu

1990'lı yıllara gelindiğinde Yugoslavya'da çok partili düzene geçilmesiyle birlikte Türk topluluğu da siyasi örgütlenmeye gitmiş ve bu yönde bazı partiler

⁵²¹ Coşkun, a.g.m., s. 67.

⁵²² Coşkun, a.g.m., s. 67.

⁵²³ Özlem, a.g.e., s. 299.

kurulmuştur. Ancak bu partilerden TDB içerisinde yaşanan iç karışıklıklar nedeniyle parti içinde bölünmüşlük başlamıştır. Öte yandan THP adlı parti ise Arnavutlarla işbirliği yapılması yönünde çağrıda bulunmuş ancak bu yönde Türklerden hiçbir zaman istediği desteği alamamıştır. Bu bağlamda Kosova Türkleri 1990'lı yılların son dönemlerini siyasi anlamda bir bölünmüşlük içinde geçirmiştir. Zira TDB içerisinde yaşanan bölünmüşlük Türklerin temsilini zorlaştırmış ayrıca Sırp'ların TDB üzerinde kurduğu baskıyla TDB partisi, Arnavutlar arasında Sırp işbirlikçisi olarak görülmeye başlanmıştır. NATO müdahalesi ve sonrası dönemde Kosova Türklerinin siyasi temsiline ilişkin böyle bir sorunun varlığı azınlığı oldukça zor durumda bırakmıştır. Bu dönemde Türkleri temsilen THP ön plana çıkmaya başlamış; Kosova Türklerinden hiçbir zaman istediği desteği bulamayan ve çocuklarını Kosova Türkleri açısından önemli bir unsur sayılan Türkçe eğitime değil de Arnavutça eğitime gönderen Sezair Shaipi'nin liderliğindeki Türk Halk Partisi hem Arnavut çevreler hem de UNMIK makamları tarafından muhatap kabul edilmeye başlanmıştır.⁵²⁴

Siyasi örgütlenmedeki bölünmüşlüğün ortaya çıkardığı boşluğun bu çevreler tarafından doldurulmasını engellemek amacıyla NATO müdahalesinden bir süre sonra tüm TDB şubeleri ve 10 Türk derneğinin bir araya gelmesiyle Kosova Türk Temsil Kurulu oluşturulmuştur. Türk Temsil Kurulu 1999 yılı boyunca Kosova Türklerinin siyasi temsilcisi olarak görev yapmıştır.

NATO müdahalesi sonrasında bölgeye KFOR'un gelmesiyle güvenlik bağlamında bir rahatlama yaşanmış; UNMIK'in yönetimi ele almasıyla Kosova'da yeni bir dönem başlamıştır. Ancak bu yeni dönemde Kosova Türkleri birtakım sorunlarla karşılaşmıştır. BM Genel Sekreteri'nin yetkisiyle Kosova Özel Temsilcisi olarak göreve başlayan Bernard Kouchner ilk olarak 1999/1 sayılı ve 25 Temmuz 1999 tarihli yasal düzenlemeyi yürürlüğe koymuştur.⁵²⁵ "Kosova'da Geçici Yönetimin Yetkilerine Dair Yasal Düzenleme" adlı belgenin 5/2. maddesinde UNMIK çerçevesindeki yasal düzenlemelerin Arnavutça, Sırpça ve İngilizce olarak düzenleneceği ifade edilmiş, bu şekilde Türkçe'nin 1974 Anayasası ile elde ettiği Kosova genelinde resmi dil statüsü ortadan kaldırılmıştır.⁵²⁶ Zira 1974 Anayasası'nda Türk dili ve yazısı diğer dillerle hak eşitliğine kavuşmuş diğer bir deyişle Arnavutça ve Sırpça ile birlikte Kosova genelinde

⁵²⁴ Muzbeg, a.g.t., s. 101.

⁵²⁵ Özlem, a.g.e., s. 301.

⁵²⁶ a.g.e., s. 301.

resmi dil statüsü elde etmiştir. Ancak bu yeni düzenlemeyle Türk dilinin hak eşitliği ortadan kaldırılmış, Türkçe'nin yerini İngilizce almıştır.

Söz konusu gelişme üzerine Kosova Türk toplumu temsilcileri gerek UNMIK gerek AGİT yetkilileriyle temasta bulunarak bu konuyu gündeme getirmiştir. Bu süreçte Türk dernekleri, TDB ve Kosova Türk Temsil Kurulu büyük bir mücadele başlatmıştır. Türk Temsil Kurulu sözü edilen 25 Temmuz 1999 tarihli UNMIK kararına tepki göstermek amacıyla Özel Temsilci Kouchner'e bir yazı göndermiştir, buna göre “*BM kararlarına göre, Kosova'da 1989 öncesi kanunlar yürürlüktedir. Bu yasalara göre, Kosova'nın 1974 Anayasasına göre, Türkçe Kosova'da Türklerin yaşadığı yerlerde resmi dil olarak kullanılmalıdır. Dr. Kouchner'in verdiği kararı geri almaması halinde Türk Temsil Kurulu, Dr. Kouchner'e Uluslararası İnsan Hakları Mahkemesi'nde dava açacaktır.*”⁵²⁷ denmektedir.

Bunların yanı sıra UNMIK yasal düzenlemelerindeki maddelerin bir bölümü de Türk dilinin hak kaybını ortaya koyar niteliktedir. Derneklerin kayıt işlemleriyle ilgili olarak UNMIK'in bir yasal düzenlemesinde: “*Sivil toplum örgütlerinin kayıt dilekçesiyle birlikte teslim edecekleri tüm evrakların İngiliz, Arnavut veya Sırp dilinde olması gerekir.*” denmektedir.⁵²⁸ Bu düzenlemeyle Kosova Türkleri için önemli bir kuruluş olan Prizren Doğru Yol derneğine de UNMIK'e yazacağı dilekçenin Arnavutça Sırpça veya İngilizce olması gerektiği ifade edilmiştir.⁵²⁹

Öte yandan, o dönemde bir haberde yer alan açıklamalar Türk azınlığın ana dilin kullanımına dair uğradığı hak kaybını ortaya koymaktadır: “*Demokrasi kurmak için*” gelen BM ve AGİT'in, Türkçe'nin resmi dil statüsünü kaldırması, Kosova Türk azınlığının en büyük sorunu. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan'ın Özel Temsilcisi ve Kosova Misyonu (UNMIK) Başkanı Bernard Kouchner, Temmuz 1999'da görev başı yaptığında imzaladığı ilk genelge ile Kosova'da resmi dillerin Arnavutça ve Sırpça olduğunu ilan etmişti. Anayasal hakları olan Türkçe'nin ellerinden alınmasını protesto eden Kosovalı Türklerin büyük çoğunluğu ise, Ekim ayında yapılacak yerel seçimler için 19 Temmuz'a kadar süren seçmen kayıtlarını protesto ederek kütüklere

⁵²⁷ Melike Baymak, *II. Dünya Savaşı Sonrası Kosova'daki Müslüman Türk Azınlığın Siyasi Hayatları*, (Yüksek Lisans Tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 52.

⁵²⁸ Muzbeg, a.g.e., s. 119.

⁵²⁹ a.g.e. s. 119.

yazılmadı.”⁵³⁰ Bu dönemde, Türkçe’nin yeniden resmi dil olması yönünde verilen mücadeleye ilişkin BM Kosova Misyonu Basın Sözcüsü Susan Manuelle’in yapmış olduğu açıklama da dikkati çekmektedir: *“Türk toplumunun bir bölümü verilen hakların az olduğunu, Kosova’ya özerklik tanıyan 1974 Anayasası’nın Türkçe’yi resmi olarak dil kabul ettiğini savundu. Ama buradaki Arnavutlara ve yerel halka sorduğunuzda, Türkçe’nin hiçbir zaman resmi dil olmadığını söylüyorlar, Yani Kosova’nın hiçbir yerinde Türkçe levha ya da belge yoktu aslında”* ifadelerini kullanan Manuelle doğrudan olmasa da dolaylı olarak Türkçenin resmi dil statüsüne karşı çıktığını dile getirmiştir.⁵³¹ Zira Kosova’da seçimleri düzenleyen AGİT Kosova Misyonu Sözcüsü Roland Bless, Kosova’da demokrasinin bir tek kişinin kararına bağlı olduğu gerçeğini şu sözlerle dile getirmiştir: *“Kosova’da çalışma dili ya da resmi dilin ne olduğu, UNMİK tarafından belirleniyor. Hatta daha açıkçası, Dr. Kouchner bu konuda tam yetkili tek isim...”*⁵³²

Bu gelişmelerin yaşandığı dönemde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Kosova’ya ziyarette bulunurken Mamuşa’da halka hitap ederek *“Sizlere Türkiye’nin ve 65 milyon kardeşinizin hasret dolu selamlarını getirdim... Türkiye her zaman soydaşlarının yanında olmuştur ve bundan böyle de olmaya devam edecektir... Siz Evlad-ı Fatihan’ın buradaki mevcudiyeti, bizim için her şeyden önce manevi bir sorumluluk doğurmaktadır. Türk olsun, Arnavut olsun, siz Kosovalı kardeşlerimiz burada en doğal hakkınız olan yaşama hakkınızı korumaya çalışırken, Türk halkının akli, gönlü ve duaları hep sizinle olmuştur... Arnavutlar, Türkler, Sırp lar ve diğer etnik gruplar, yüzyıllarca Balkanlar’ın hür ikliminde barış, huzur ve uyum içinde bir arada yaşamışlardır. Bu yüzyılın son döneminde ayrımcılığı esas alan saldırgan etnik milliyetçilik, Balkanlar’ı dünyanın sıcak noktalarından biri haline getirmiştir... Arnavutlar da, Türkler de, Sırp lar da hepiniz bir arada yaşamak gayreti içine yeniden dönün, birbirinizle iyi geçinin ve dünyanın askerlerine, BM’nin görevlilerine hepsine yardımcı olun... (Soydaşlara yönelik) Kosova’da 60.000 kadar soydaşımızın yaşadığını ve soydaşlarımızın Kosova’nın yönetiminde pay sahibi olmaları gerektiğini bütün dünyaya duyurduk. Sizlerin Kosova’nın yeni siyasi düzeni içinde Türk toplumu olarak*

⁵³⁰ Ayhan Evrensel, “Kosova Türkleri Demokrasi Kurbanı”, *Priştine*, 12 Ağustos 2000, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/23338.asp>, (15. 04. 2020).

⁵³¹ Türbedar, a.g.e., s. 90.

⁵³² Ayhan Evrensel, “Kosova Türkleri Demokrasi Kurbanı”, *Priştine*, 12 Ağustos 2000, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/23338.asp>, (15.04. 2020).

*eşit haklara ve eşit temsil imkânına sahip olmanız en doğal hakkınızdır. Haklarınızın savunucusu olmaya devam edeceğiz. Ancak haklarınıza sahip çıkabilmeniz aranızdaki görüş ayrılıklarınızı gidermenize, birlik, beraberlik ve dayanışma içinde hareket etmenize bağlıdır. Bunu aklınızdan çıkarmayın.*⁵³³ şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.

1 Haziran 2000’de TDB Başkanı Mahir Yağcılar Özel Temsilci Kouchner’e mektup göndererek Türkçe’nin 1974 Anayasası ile öngörülen haklarının geri verilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılmasını talep etmiştir.⁵³⁴ Öte yandan bu dönemde Kosova’daki gelişmeleri yakından takip eden Ankara’nın Türk azınlık konusundaki hassasiyetleri netlik kazanmaya başladığından bu yönde çeşitli girişimler ortaya konulmuştur. Ekim 2000’de gerçekleştirilecek Kosova seçimleri öncesinde UNMIK tarafından seçim kayıt formlarının Türkçe basılmasının reddi üzerine Prizren ve Priştine’deki Türkler sözü edilen seçimlere katılmamaya karar vermişlerdir.⁵³⁵ Seçim kayıt formlarının Türkçe olarak basılmamasının yanı sıra Türk azınlık bu yönde başka bir olumsuz durumla da karşı karşıya kalmıştır. Zira bu dönemde sahte Türkçe kayıt formları çıkartılmış ve Türkler bunlara kayıt ettirilmeye çalışılmıştır. Bununla ilgili olarak Kosova Türklerinin basın yayın araçlarından biri olan Yeni Dönem Gazetesinin sahibi Mehmet Bütüç, “*Şimdi kayıt formları “kirli oyunu” ortada. Bizleri aldatmak istiyorlar. Neden kirli oyun diyoruz? Çünkü Türkçe hala resmi dil değil Türkçe resmi dil değilse nasıl o kayıt formları resmi olabilir? ...*”⁵³⁶ ifadelerini kullanarak azınlığın içinde bulunduğu durumu ortaya koymuştur.

Türk azınlık konusundaki bu hassas durum karşısında Türkiye tarafından Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla BM Genel Sekreteri Kofi Annan’a bir mektup gönderilmiş ve mektupta Türk azınlığının durumundan bahsedilerek UNMIK’in bu konuda yeteri kadar başarı gösteremediğinden dolayı duyulan endişeler paylaşılmıştır.⁵³⁷ Bununla birlikte 27 Temmuz 2000’de Dışişleri Bakanı İsmail Cem Kosova’dan gelen 6 kişilik Türk temsil heyetiyle görüşmüştür.⁵³⁸ Cem bu görüşmeden

⁵³³ Özlem, a.g.e., ss. 301-302.

⁵³⁴ a.g.e., ss. 301-302.

⁵³⁵ Özlem, a.g.e., s. 304.

⁵³⁶ İbrahim Üstün, “1999 Etnik Çatışmalar Sonrası, Birleşmiş Milletler Geçici Yönetiminde Kosova’nın Durumu”, *Atatürk Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, Şubat 2010, s. 301.

⁵³⁷ Baymak, a.g.t. s. 56.

⁵³⁸ Cem, Kosova’daki Gelişmelerden Memnun Değiliz, 27 Temmuz 2000, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/20275.as>, (16.04.2020).

sonra yaptığı açıklamada Türk nüfusun haklarına gereken özenin gösterilmediğini dile getirmiş ve bu durumdan kaynaklanan memnuniyetsizliği ifade etmiştir.⁵³⁹ Ayrıca İsmail Cem, Ankara’da BM Kosova Özel Temsilcisi Kouchner ile görüşmüştür.⁵⁴⁰ Türk topluluğunun ele alındığı söz konusu görüşmede Cem, Türk topluluğunun içinde bulunduğu durumla ilgili olarak Türkiye’nin memnuniyetsizlik içinde olduğunu ifade etmiştir. Özel Temsilci Kouchner ise Türk topluluğunun dilinin resmi kullanımına dair belgenin hazırlandığını ifade etmiştir.⁵⁴¹ Bu bağlamda Kouchner’in TDB Genel Başkanı Mahir Yağcılar’a, Kosova Türklerinin haklarına ilişkin gönderdiği güven mektubunda, Türk azınlığın yaşadığı belediyelerde Türkçe eğitimin sağlanacağı belirtilmiş ayrıca UNMIK tarafından Kosovalı Türklere verilecek kimliklerin diğer dillerin yanı sıra Türkçe olarak da düzenleneceği ve UNMIK tarafından yayımlanacak yönetmeliklerin de Türk dilinde yayımlanacağı taahhüdünde bulunulmuştur.⁵⁴² Bu mektup Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Ancak Kosova Türkleri Türkçe’nin kullanımına ilişkin ortaya çıkan bu hak kayıpları noktasında uluslararası alanda destek görebilmek için söz konusu mektubu yeterli görmemiş ve Türk dilinde hazırlanmamış olan kayıt formlarını doldurmayı reddetmişlerdir.⁵⁴³

Türk dilinin hak eşitliğinin sağlanması konusunda mücadelenin devam ettirilmesine bağlı olarak 14 Ekim 2000’de Kosova Özel Temsilcisi Bernard Kouchner, Prizren’e ziyarette bulunmuş, Türkçe’nin resmi dil statüsü hakkında “*Demokratik Kosova’da Türklerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde özgürce Türkçe konuşabilirsiniz. Kimlik gibi tüm diğer belgeler de Türkçe dilinde basılacak. Türkçe dilinde eğitim ve kitaplarınız olacak. Türkçe’nin resmiyeti konusuna gelince ise, gelecekteki demokratik bir Kosova’da asla üç dil resmi olamaz, Türk dili sadece Türklerin yaşadığı yerlerde kullanılacaktır. Örneğin Priştine’de Türkçe konuşulmadığı ve Türkler yaşamadığı için Türkçenin resmi dil olarak kullanılmasını bekleyemezsiniz.*”⁵⁴⁴ ifadelerini kullanarak Priştine’de Türklerin yaşamadığını dolayısıyla Türk dilinin burada resmi olarak kullanılamayacağını dile getirmiştir. Bu gelişme karşısında TDB’den tepki gelmiştir.

⁵³⁹ a.yer.

⁵⁴⁰ Özlem, a.g.e., s.304.

⁵⁴¹ Özlem, a.g.e., s. 304.

⁵⁴² Üstün, a.g.m., s. 300.; Türbedar, a.g.e., s. 91.

⁵⁴³ Özlem, a.g.e., s. 305.

⁵⁴⁴ Baymak, a.g.t., s. 53.

Kosova'da 28 Ekim 2000'de yapılan seçimler hakkında Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından bir açıklama yapılmıştır, buna göre “...Kosova Türklerinin nüfus ve kayıt formlarının Türkçe olmaması nedeniyle gösterdiği haklı tepkiye UNMIK tarafından olumlu yanıt verilmesine rağmen, zamanında işlemlerin yapılmaması nedeniyle Türklerin katılamadığı” belirtilmiştir.⁵⁴⁵

Bu dönemde Türklerin basın yayın faaliyetlerine yönelik de bazı kısıtlamalar söz konusu olmuştur. Örneğin, azınlıklara Kosova Radyo Televizyonu'nda haftada bir 30 dakika ve günde 10 dakika yayın yapma hakkı verilmiş bu şekilde Türkçe yayın yapma hakkı günde 10 dakikaya düşürülmüştür.

Neticede Türk azınlık temsilcilerinin Türkçe'nin kullanımı konusunda verdiği mücadelede belirli ölçüde bir başarı sağlanmış, Türklerin çoğunluk oluşturduğu belediyelerde Türk dilinin resmi kullanımda olması yasal düzenlemelerde öngörülmüştür. Ancak sözü edilen yasal düzenlemelerdeki hükümlerin uygulama aşamasında azınlığın durumunda çok fazla bir değişiklik meydana gelmemiştir. Örneğin, Kosova Maliye idaresi tarafından verilen 1 Şubat 2001 tarihli vergi borcu bildirisinde oldukça yüksek bir rakamın olmasından dolayı Prizren'deki “Ve Sanat 94” lokantasının sahibi tarafından Türkçe olarak hazırlanmış şikâyet dilekçesi işleme tabi tutulmamıştır.⁵⁴⁶

2.2. 2001 Yılındaki Anayasal Çerçeve ve Türklere Etkisi

UNMIK döneminde 28 Ekim 2000 tarihinde Kosova'da ilk yerel seçimlerin yapılmasının ardından Ocak 2001'de BM Özel temsilcisi Kouchner görevini Hans Heakerup'a devretmiştir.⁵⁴⁷ Yeni temsilci göreve geldiğinde 15 Mayıs 2001'de 2001/9 sayılı yönetmelik imzalanmıştır.⁵⁴⁸ Geçici bir anayasa niteliğinde olan bu hukuki düzenleme, uluslararası toplum tarafından kabul edilen insan hakları standartlarına göre hazırlanmıştır.

Anayasal Çerçeve'nin “Temel İlkeler” bölümünde, “Kosova'nın geçici yönetim altında bulunan ve halkıyla birlikte kendine özgü tarihi, hukuki, kültürel ve dil niteliklerine sahip bir varlık olduğu” belirtilmiş ve özyönetimin geçici kurumları

⁵⁴⁵ Özlem, a.g.e., s. 306.

⁵⁴⁶ Türbedar, a.g.e., s. 92.

⁵⁴⁷ Muzbeg, a.g.e., s. 120.

⁵⁴⁸ Süleyman Sırrı Terzioğlu, “Uluslararası Hukuk Açısından Kosova Uzman Daireleri”, Ankara Barosu Dergisi, Sayı:1, 2018, s.152.

belirlenmiştir.⁵⁴⁹ Buna göre Kosova'nın nihai statüsü belirlene kadar geçici kurumlarla yeni bir aşamaya geçilmiştir.

Anayasal Çerçeve'de toplulukların kolektif olarak kullanabileceği haklardan ziyade topluluklara mensup bireylerin bireysel olarak kullanabileceği haklara ağırlık verilmiştir.⁵⁵⁰ 14 bölümden oluşan Anayasal Çerçeve'nin 3.bölümünde insan hakları ve temel özgürlüklerine yer verilmiştir. Buna göre “*Kosova’da yaşayan tüm insanlar, ne sebeple olursa olsun hiçbir şekilde ayrımcılığa uğramaksızın, insan hakları ve temel özgürlüklerinden eşit olarak yararlanır*” (madde 3/1) denmektedir.⁵⁵¹ Ayrıca bu hak ve özgürlüklerin uluslararası belgeler dâhilinde koruma altına alındığı belirtilmiştir. Belgede toplulukların adları yer almamaktadır. Ancak belgenin 4. bölümünde Kosova’da yaşamakta olan toplulukların bireysel veya kolektif olarak kullanabileceği haklara yer verilmiştir. Genel hükümler bölümünde; “*aynı etnik, din ya da dil grubuna mensup kişilerden oluşan toplulukların kendi etnik, kültürel, dini ve dil kimliklerini muhafaza etme, koruma ve ifade etme konusunda bu bölümde belirtilen haklara sahip olduğu*” belirtilmiştir. (madde 4/1.)⁵⁵² Belgede her ne kadar topluluklardan adlarıyla söz edilmese de toplulukların kullanabileceği haklara yer verilmesi diğer etnik topluluklar kadar Türk azınlığın durumuna ilişkin de belirli bir gelişmeyi işaret etmektedir. Bu doğrultuda toplulukların ve topluluk mensuplarının sahip olduğu haklar kapsamında şunlar sıralanabilir: “*Kendi dillerinde eğitim görme, kendi dillerini ve alfabelerini, Kosova’daki mahkemeler ve diğer resmi kamu kurumları ve kuruluşlar dâhil olmak üzere serbestçe kullanma, yasalara uygun olarak toplulukların sembollerini kullanma ve sergileme, kendi topluluklarının çıkarlarını geliştirmek için dernekler kurma, kendi basın ve yayın organlarını kurmak da dâhil olmak üzere, kendi topluluklarının dili ve alfabesinde bilgi sağlama, dini kurumların faaliyetini sağlama*”.⁵⁵³

Bu dönemde Kosova Türklerinin temel beklentisi Türkçe'nin resmi dil olarak kullanımına ilişkin Kouchner döneminde ortaya çıkan sorunların yeni dönemde çözüme kavuşturulması olmuştur. Ancak ilk başlarda bu sorunların çözümüne ilişkin önemli bir

⁵⁴⁹ Constitutional Framework For Provisional Self-Government In Kosovo, <https://www.esiweb.org/pdf/bridges/kosovo/12/1.pdf>, s.8. (10.05.2020).

⁵⁵⁰ Türbedar, a.g.e., s. 120.

⁵⁵¹ Constitutional Framework For Provisional Self-Government In Kosovo, <https://www.esiweb.org/pdf/bridges/kosovo/12/1.pdf>, s.6. (10.05.2020).

⁵⁵² a.yer., s. 8.

⁵⁵³ a.yer., s. 9.

ilerleme meydana gelmemiştir. Zira Türk azınlığın hassasiyet gösterdiği konulardan biri olan sivil kayıt formlarının Türkçe olarak basılması sorunu çözüme kavuşmamıştır.

Anayasal Çerçeve'nin 9/1.49. maddesinde “*Meclis ve Komite toplantıları, Arnavutça ve Sırpça dillerinde yapılır. Meclis tüm resmi belgeleri hem Arnavutça hem de Sırpça dillerinde yayınlar. Meclis, belirli bir topluluğu ilgilendiren resmi belgelerin, söz konusu topluluğun dilinde yayınlanması için çaba gösterir.*” denmektedir. Buna göre Türkçe'nin resmi dil olarak kullanımı noktasında bir kayıp söz konusudur. Maddenin son kısmında yer alan “*resmi belgelerin topluluğun dilinde yayınlanması için çaba gösterir*” ifadeleri umut vaat etse de Türk azınlık üzerinde önemli bir etki yaratmamıştır.

Bununla birlikte belgenin 9/1.3. maddesinde 120 üyeli Kosova Meclisi'nde toplulukların nüfuslarına oranla Türklere 2 sandalyenin ayrılmış olması iki yönden önem arz etmektedir. Öncelikli olarak mecliste topluluklara ayrılan sandalye bakımından Türklerin adının geçmesi birtakım çevreler tarafından öne sürülen Kosova'da Türk yoktur tezini çürütebilecek bir niteliğe sahip olduğundan önemli bir gelişmedir. Diğer taraftan Kosova Türklerinin siyasi temsili bakımından topluluğa ayrılan bu kontenjan önemli bir yere sahiptir. Belgenin 9/1.7. maddesinde ise yedi üyeden oluşan Kosova Meclis Başkanlığına bir üyenin Arnavut ve Sırp toplulukları dışından seçileceği belirtilmektedir.⁵⁵⁴ Buna göre Türk topluluğu mensupları da Kosova Meclis başkanlığına seçilebilir. Anayasal Çerçeve'nin 9. bölümündeki 1/51. maddesinde ise “*yürürlüğe giren tüm yasalar, Arnavutça, Boşnakça, İngilizce, Sırpça ve Türkçe dillerinde yayınlanır*” denmektedir.⁵⁵⁵ Söz konusu düzenleme Türkçe'nin resmi kullanımı noktasında memnun edici bir gelişme olarak değerlendirilebilir ancak 1974 Anayasası'nın sağladığı kazanımlarla kıyaslandığında Türkler açısından kayda değer bir gelişme olarak görülmemektedir.

Dilin resmi kullanımında olmasıyla ilgili olarak belgenin 14/4. maddesinde “*Bu Anayasal Çerçevenin İngilizce, Arnavutça ve Sırpça dillerindeki örnekleri eşit şekilde geçerlidir. Bir ihtilaf durumunda, İngilizce dilindeki örneği geçerlidir. Bu Anayasal Çerçeve aynı zamanda Boşnak ve Türkçe dillerinde de yayınlanır.*”⁵⁵⁶ denmektedir.

⁵⁵⁴ Constitutional Framework For Provisional Self-Government In Kosovo, <https://www.esiweb.org/pdf/bridges/kosovo/12/1.pdf>, s.18. (10.05.2020)

⁵⁵⁵ a.yer., s. 24.

⁵⁵⁶ a.yer., s. 31.

Belgede, Türkçe ve Boşnak dillerinde de yayınlanır ifadesi yer almış olsa da dilin resmi kullanımı konusunda uygulamada karşılaşılan sorunlar Türk topluluğunda endişe yaratmıştır. Özetle, Kouchner döneminde ortaya konulan yasal düzenlemelerle Türkçe'nin kullanımına ilişkin önemli hak kayıpları ortaya çıkmış Türk azınlık temsilcilerinin bu yöndeki mücadelesiyle birtakım olumlu sonuçlar elde edilmiş olsa da pratikte sorunlar yaşanmaya devam etmiştir.

Bu gelişmelerin yanı sıra TDB içinde yeni bir yapılanmaya gidilerek TDB ve THP partileri tek bir çatı altında toplanmış ve partinin adında değişiklik yapılarak Haziran 2001'de Kosova Demokratik Türk Partisi (KDTP) olarak değiştirilmiştir. Anayasal Çerçeve ile Kosova'nın yeniden inşa sürecinde bir adım daha öteye gidilirken Türk azınlık temsilcileri tarafından Türkçe'nin resmi dil statüsüne ilişkin mücadele devam ettirilmiştir.

2.3. Kosova'nın Bağımsızlık Süreci ve Kosova Türkleri

UNMIK döneminde Kosova'da, 2001 yılında kabul edilen Anayasal Çerçeve ile devlet kurumları oluşturulmuştur. Bunun ardından çok partili seçimlere gidilerek demokratik devlet yapılanmasına yönelik ilk adımlar atılmıştır. 17 Kasım 2001'deki genel seçimlerde İbrahim Rugova liderliğindeki LDK en yüksek oyu alan parti olmuştur. Bunun akabinde Rugova, Kosova'nın ilk cumhurbaşkanı olarak seçilmiş ve Bayram Recepti ise ilk Başbakan olarak atanmıştır. Kurumların oluşturulmasıyla Kosova bağımsız bir devlet olma yolunda ilerlerken UNMIK'in Kosova üzerindeki etkisi giderek azalmaya başlamıştır. Ancak UNMIK'i Kosova'da hâkim kılan BM Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı kararına ilişkin düzenlemeler geçerliliğini sürdürmüştür.

Kosova'nın nihai statüsüne yönelik geçiş aşaması olarak öngörülen bu süreçte birtakım zorluklar da ön plana çıkmaya başlamıştır. Ekonomik alanda önemli bir ilerleme sağlanamamış ve işsizlik oranları giderek yükselmiştir. Bununla birlikte Kosovalı Arnavutlarda bağımsızlık yönündeki taleplerin artmasına bağlı olarak ortaya çıkan tepki toplulukları arasındaki gerilimi iyice artırmıştır. Söz konusu gelişmeler, 1244 sayılı karar bağlamında Kosova'daki yönetim yapısının belirlenmesinin zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Yeni dönemde UNMIK Kosova Özel Temsilciliği görevine atanan Michael Steiner, Kosova'nın nihai statüsüne ilişkin ortaya çıkan bu tepkiler karşısında 'statü öncesi standartlar' sürecini başlatarak nihai statünün çözümüne ilişkin ilk girişimi

ortaya koymuştur.⁵⁵⁷ Bu kriterler, temsile dayanan etkin ve işlevsel kurumların oluşturulması; hukukun üstünlüğünün tesisi; seyahat özgürlüğü; tüm Kosovalıların dönüş ve yerlerinde kalma haklarına saygı; piyasa ekonomisi için sağlam temellerin geliştirilmesi; mülkiyet haklarının açığa kavuşturulması; Belgrad ile temasların normalleştirilmesi; Kosova Koruma Gücü'nün görev tanımına uyacak şekilde tutulması ve mevcudunun azaltılmasıdır.⁵⁵⁸ Statü hakkındaki görüşmeler için öncelikli olarak birtakım standartların yerine getirilmesi gerektiğini ortaya koyan bu süreç Güvenlik Konseyi tarafından da olumlu karşılanmıştır.

2002 yılında, Michael Steiner tarafından başlatılan “statü öncesi standartlar” süreci bağlamında müzakerelere geçiş süreci devam ederken Arnavut ve Sırp toplulukları arasında şiddet olaylarının ortaya çıkması bu süreci sekteye uğratmıştır. Sırpların çoğunluk oluşturduğu Mitroviça'da Arnavut asıllı üç çocuğun birkaç Sırp tarafından öldürüldüğüne dair haberin duyulmasına bağlı olarak Arnavutların Sırlara saldırmasıyla başlayan şiddet olayları UNMIK yetkililerine de yönelmiştir. Söz konusu gelişme Kosova'daki mevcut sorunun salt iki etnik grup arasında meydana gelen bir gelişme olmadığını ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan olaylarda şiddetin farklı çevrelere yönelmesi durumun ciddiyetini ortaya koymuştur. Mitroviça'da meydana gelen bu olayların farklı bölgelere yayılmasının Balkanlar'ın geneli için bir istikrarsızlık unsuru oluşturduğuna dair algının artmasına bağlı olarak Arnavutlar bu algıyı, Kosova'nın nihai statüsünün bir an önce belirlenmesi gerektiği yönünde kullanmaya başlamışlardır.

Mart 2004'te meydana gelen bu gelişmeler sonrasında BM Genel Sekreteri, Kosova'nın nihai statüsü yönünde atılacak adımlar konusunda Kosova'daki tüm tarafların politikalarının gözden geçirilmesi gerektiği konusunda bir karar almıştır. Bu görevin yürütülmesi doğrultusunda ise NATO Daimi Temsilcisi Büyükelçi Kai Eide'yi görevlendirmiştir.⁵⁵⁹ Bu kapsamda Kai Eide'den Kosova konusunda geniş çaplı bir rapor hazırlamasını istemiştir. Kai Eide tarafından BM Genel Sekreterine sunulan raporda “*Kosova'da çok etnili bir toplumun temelinin atılması konusunda çok az yol alınabildiği ve acilen Kosova'daki statükonun değiştirilmesinin zorunlu olduğu*”

⁵⁵⁷ UN Security Council, 4518th meeting, UN Doc. S/PV.4518 (24 April 2002), <https://digitallibrary.un.org/record/463260>, s.4. (12.05.2020).

⁵⁵⁸ a.yer.

⁵⁵⁹ Report of the Secretary-General on the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo, *UN Doc. S/2004/613* (30 July 2004), <https://undocs.org/pdf?symbol=en/S/2004/613>, para. 60. (12.05.2020).

belirtilmiştir.⁵⁶⁰ Arnavutlar tarafından bağımsızlık yönünde bir adım olarak görülen bu raporlar olumlu karşılanırken, Sırlar tarafından ise BM bünyesinde ortaya konulan her raporun Kosova'nın bağımsızlığı yönünde bir girişime yol açtığı ifade edilerek bütün çözüm önerileri reddedilmeye başlanmıştır.

24 Ekim 2005'te BMGK tarafından Kosova'nın nihai statüsüne ilişkin sürecin başlatılmasına karar verilmiştir. Genel Sekreter Kofi Annan tarafından sözü edilen sürecin yönetimi konusunda Finlandiya Eski Devlet Başkanı Martti Ahtisaari görevlendirilmiştir.⁵⁶¹ Nihai Statünün görüşülmesi için 17 Mart 2006'da Viyana'da iki taraf bir araya gelmiştir. Ahtisaari, bu görüşmelerde Kosova'nın nihai statüsü konusunda tüm tarafların görüşünü almıştır.

O tarihe kadar genellikle uzlaşmaz bir tavır içinde olan Sırp yönetimi tarafından yaşanan gelişmelere bağlı olarak küçük ölçekli bir geri adımın atıldığı görülmüştür. İlk Kosova'nın nihai statüsü hakkındaki bütün önerileri kendi iç işlerine müdahale olarak gören Sırp yönetimi, bölgede hiçbir etkisinin kalmadığını, zamanın Arnavutlar lehine işlediğini ve Kosova'nın UNMIK döneminde adım adım bağımsızlığa doğru ilerlediğini görünce Kosova'ya “özerklikten fazla, bağımsızlıktan az” bir statü tanınması tezini savunmaya başlamıştır.⁵⁶² Buna göre Kosova yasama, yürütme ve yargı yetkilerine ve kendi kurumlarıyla bölgenin iç yönetimine sahip olacak, buna karşılık Sırbistan bölgenin devlet ve ülke egemenliğini elinde tutacaktır.⁵⁶³ Ancak Kosova'nın bağımsızlığı yönünde bir adım sayılabilecek hiçbir çözüme Sırp yönetimi tarafından onay verilmemiştir.

Netice olarak, taraflar arasında gerçekleştirilen 17 müzakerenin ardından Ahtisaari, nihai statü hakkındaki çözüm önerisini 2 Şubat 2007'de taraflara sunmuştur. 10 Mart 2007'de taraflar arasında nihai statü hakkında yapılan son görüşmelerde ise Sırbistan söz konusu önerinin toprak bütünlüğünü ihlal ettiğini belirterek öneriyi

⁵⁶⁰ Emel G. Oktay ve Rrapaj Jonilda, “Sosyal İnşacılık Açısından Kosova'nın Kimliği: Bağımsızlık Sonrasında Ortak Bir “Kosovalı” Kimliği Oluşturmak Mümkün mü?”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 13, Sayı: 49, 2016, s. 49.

⁵⁶¹ Oktay, a.g.m., s. 50.

⁵⁶² Bilgin Çelik, “Kosova'nın Geleceği Üzerine”, http://kisi.deu.edu.tr/bilgin.celik/Kosova_Sorunu.html, (29.04.2020)

⁵⁶³ a.yer.

reddetmiş bunun karşılığında BM Genel Sekreteri, raporunda taraflar arasında çözüme yönelik herhangi bir ilerleme gerçekleşmediğini ifade etmiştir.⁵⁶⁴

Müzakerelerden bir sonuç alınamaması üzerine Ahtisaari, 14 Mart 2007 tarihinde, Kosova'nın nihai statüsü hakkında, iki parçadan oluşan nihai raporunu BM Genel Sekreteri'ne sunmuştur. Kosova'nın nihai statüsüne yönelik önerilerin detaylandırıldığı raporda, Kosova'nın bağımsız olacağına ilişkin açık bir ifadeye yer verilmemiş olsa da Kosova'ya diğer devletlerin sahip olduğu yetki ve yükümlülüklerin verilmesi öngörülmüştür. Söz konusu rapor AB ve ABD tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Rusya ise Kosova'ya bağımsızlık yolunu açtığı ve BM'nin 1244 sayılı kararını ihlal ettiği gerekçesiyle rapora karşı çıkmıştır. Rusya'nın sözü edilen raporu reddetmesi üzerine AB ve ABD, görüşmelerin bir müddet daha devam ettirilmesinin uygun olacağına karar vermişlerdir. Buna göre ABD, AB ve Rusya'nın önderliğinde Kosova sorunu üzerinde 120 gün sürecek yeni bir müzakere sürecine başlanacaktır. Kosovalı Arnavutlar yeni müzakere sürecini gereksiz bir durum olarak değerlendirmiş, bu süreçle birlikte Kosova'nın bağımsızlığı için bir geri sayımın başladığına inanmaya başlamışlardır. Rusya ve Sırbistan ise ilave müzakerelerin başlamasıyla Ahtisaari Raporu'nun geçerliliğini yitirdiğini belirtmişlerdir.

ABD, AB ve Rusya arasında gerçekleştirilen 120 günlük müzakerelerden de bir sonuç alınamamış ve müzakereler 10 Aralık 2007 tarihinde son bulmuştur. Müzakerelerin sona ermesi karşısında Sırbistan ve Rusya müzakerelerin devam ettirilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Sırbistan'ın ve Rusya'nın bu talebine karşılık ABD ve AB müzakerelerin devam ettirilmesinin bir sonuç vermeyeceğini beyan etmiştir. Kosova'nın nihai statüsü hakkında yürütülen müzakerelerden bir sonuç alınamaması üzerine Ahtisaari hazırladığı planı 2 Nisan 2007'de taraflara sunmuştur. Kosova'nın bağımsızlığının öngörüldüğü planda, bu bağımsızlığın aşamalı olarak gerçekleşeceği ileri sürülmüştür. Buna göre planda genel itibarıyla şu hususlar yer almaktadır:

- Kosova, kendi kendini yönetme hakkına sahip olmalı ve uluslararası antlaşmalara taraf olabilmelidir.
- Kosova, uluslararası örgütlere katılabilmelidir.

⁵⁶⁴ Report of the Secretary-General on the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo, *UN Doc. S/2007/395* (29 June 2007), <https://undocs.org/S/2007/395>, para. 2. (12.05.2020).

- Kosova'daki sivil ve askeri konuları düzenleyebilmek ve barış ile statükoyu koruyabilmek amacıyla uluslararası örgütler bu ülkeye sivil görevliler ve askerler göndermelidir.
- Kosova, uluslararası kuruluşların gözetiminde ve desteğinde aşamalı olarak bağımsızlığa doğru yürümelidir.⁵⁶⁵

Taraflara sunulan plan Sırp tarafı tarafından kabul edilmeyerek Kosova'nın bağımsızlığını öngördüğü ifade edilerek plana tepki gösterilmiştir. Ancak sözü edilen plan Arnavutlarda da memnuniyetsizliğe yol açmıştır. Arnavutlar, bağımsızlık için daha fazla beklemenin bir anlamı olmadığını öne sürmüşlerdir. Öte yandan Rusya ise Kosova konusunda Sırbistan'ın kabul etmeyeceği hiçbir öneriyi kendisinin de kabul etmeyeceğini bildirmiştir. Kosova'nın Sırbistan'a bağlı bir bölge olmasından yana tavır alan Rusya, nihai statü konusunda görüşmelerin devam ettirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Bu gelişmelerin yaşandığı dönemde Kosova'da yeni bir seçim dönemi başlamıştır. 17 Kasım 2007 tarihinde gerçekleştirilen seçimlerde daha önceleri UÇK mensubu olan Haşim Taçi'nin Kosova Demokratik Partisi (PDK) yönetimi ele almıştır.⁵⁶⁶ Bağımsızlık yönünde AB'den ve ABD'den destek alan Taçi, Kosova'nın nihai statüsü hakkındaki söylemlerinde bağımsızlığın tek yol olduğunu ve bu bağımsızlığın da çok yakın bir zamanda gerçekleşeceğini ifade etmiştir. Sözü edilen söylemler karşısında Belgrad ise Kosova'nın bağımsızlığının asla tanınmayacağını bildirmiştir.

Nihayetinde, taraflar arasındaki müzakerelerden bir sonuç alınmaması ve Ahtisaari Planı'nın Rusya tarafından kabul edilmemesi doğrultusunda BM bünyesinde planın uygulanmasının mümkün olmamasıyla 17 Şubat 2008 tarihinde Kosova Meclisi'nde gerçekleştirilen toplantıda Haşim Taçi, Kosova'nın bağımsızlık bildirisini okuyarak Sırbistan'dan tek taraflı bağımsızlık ilan etmiştir.

Anayasal Çerçeve ile Kosova'da ulusal kimlikleri hukuki güvence altına alınan Türk azınlık, Kasım 2001 genel seçimleri öncesinde seçmen kayıt formlarının Türkçe olarak verilmesi neticesinde seçme ve seçilme hakkına kullanmaya başlamıştır. Zira

⁵⁶⁵ Müzakereler Süreci ve Kosova Statüsüne Ait Öneri, OSCE Mission in Kosovo, Sayı: 27, Mayıs 2007, <https://www.osce.org/files/f/documents/3/f/17681.pdf>, ss. 3-4. (17.05.2020).

⁵⁶⁶ "Kosova'da Yeni Hükümet için Güven oylaması", <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kosovada-yeni-hukumet-icin-guven-oylamasi-7993765>, (17.05. 2020).

Ekim 2000'deki seçimlerde seçmen ve kütük kayıtlarının Türkçe olarak verilmemesini protesto eden Türk azınlık temsilcileri seçimlere katılmama kararı almışlardır. Kosova Türklerinin tek siyasi temsilcisi olan KDTP, 2001 seçimlerinde %1 oy oranıyla Kosova meclisine 3 milletvekili göndermiştir.⁵⁶⁷ Buna göre Mahir Yağcılar, Nafiye Gaş ve Gani Sadık Kosova Meclisi'ne milletvekili olarak seçilmişlerdir.⁵⁶⁸ Bu, Türk azınlığın sorunlarının Kosova meclisinde dile getirilebilmesi bağlamında oldukça önemli bir gelişmedir. Ayrıca 26 Ekim 2002'deki Kosova yerel seçimlerine KDTP katılım göstererek Prizren ve Priştine belediyelerinde temsil edilmiştir, söz konusu durum Türk azınlığın Kosova'da merkezi ve yerel yönetimlerde temsili bakımından oldukça önemli bir gelişmedir.⁵⁶⁹ Bu seçimlerde KDTP, Prizren'de (9,81), Priştine'de (1,12) ve Gilan'da ise (0,89) oy alarak toplamda 4 üye ile temsil edilmiştir.⁵⁷⁰

Türk azınlığın Kosova'da siyasal hayata etkin katılımıyla birlikte yeni kazanımlar elde edilmeye başlanmıştır. Diğer taraftan Türkiye'nin Kosova'daki etki alanını Türk azınlığın da faydalanacağı şekilde genişletmeye başlaması önemli gelişmeleri ortaya çıkarmıştır. Zira NATO müdahalesi sonrası dönemde gerek KFOR bünyesindeki Türk taburu, gerek UNMIK ve AGİT bünyesindeki Türk yetkililerle birlikte Kosova'nın yeniden inşa sürecinde önemli bir rol üstlenen Türkiye, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) aracılığıyla da buradaki etki alanını genişletmeye başlamıştır. Kosova'nın kalkınmasına destek olan Türkiye, TİKA vasıtasıyla Kosova'da tarım, hayvancılık ve sağlık gibi değişik alanlarda çok sayıda proje gerçekleştirmiştir. TİKA'nın faaliyetleri Kosova'daki toplulukların tümüne hitap ettiğinden geniş bir perspektife sahiptir. Sadece Türk azınlığa ilişkin faaliyetler yerine Kosova'daki tüm toplulukların faydalanabileceği projeler ortaya konulmuştur. TİKA bu yönüyle Kosova'daki diğer topluluklar tarafından da benimsenmeye başladığından Türk azınlığın özellikle Arnavut toplumuyla diyaloguna olumlu yönde katkılar sunmuştur. Zira 1990'lı yıllarda Arnavut-Sırp geriliminin tırmanışa geçtiği dönemde Arnavut ve Türk toplumları arasındaki bağlar da zayıflamaya başlamış, güçlenen Arnavut milliyetçiliği karşısında Türk azınlık ulusal kimliğini koruma mücadelesi içinde yer almıştır. Bu bağlamda NATO müdahalesi sonrası yeni dönemde Türk azınlığın

⁵⁶⁷ "Kosova'da Meclis Yarın Toplanıyor", 10 Aralık 2001, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kosovada-meclis-yarin-toplaniyor-41871>, (18.05.2020).

⁵⁶⁸ Çelik, a.g.e., s. 111.

⁵⁶⁹ Bozkurt, a.g.m., s. 78.

⁵⁷⁰ Çelik, a.g.e., s. 111.

çoğunluk Arnavut toplumuyla diyalogunu geliştirmesi Kosova'daki Türk varlığının devamlılığı adına önemli bir gelişmedir. Dolayısıyla Kosova'daki yeni dönemde Türk azınlık ulusal kimliğini muhafaza konusunda daha rahat bir ortama kavuşmuştur. Türk topluluğu bir sonraki genel seçimlerde (23 Ekim 2004) Kosova Meclisi'ne toplamda 3 milletvekili göndererek yasama ve yürütme organlarındaki temsil yetkisini devam ettirmiştir.

Öte yandan NATO müdahalesi sonrası dönemde Kosova'nın nihai statüsü hakkında çeşitli gelişmeler yaşanırken Türkiye de bu süreçte yerini almaya çalışmıştır. Türk azınlığın mevcut konumu Türkiye'nin politikalarında önemli bir rol oynamıştır. Zira Kosova'daki Türk azınlık, çoğunluğu Müslümanlardan oluşan bir ülkede Müslüman bir azınlık olduğundan diğer Balkan Türklerinden farklı bir konuma sahip olmuştur. Türkiye Kosova Türklerine yönelik politikalarını geliştirirken bu doğrultuda hareket etmiştir. Diğer taraftan NATO müdahalesi sonrası dönemde bölgede etkili olmaya başlayan Batı kaynaklı misyonerlerin Kosova'daki Müslümanlar üzerinde etkili olmaya başlaması karşısında Türkiye salt Türk topluluğu merkezli bir yaklaşım yerine genele hitap eden bir yaklaşım sergilemeye başlamıştır.⁵⁷¹

Kosova kurumlarında temsil edilmeye başlanan Türk azınlık Kosova'nın nihai statüsü hakkında ise Kosova Arnavutlarıyla paralel olarak Kosova'nın bağımsızlığını destekleyen bir tutum benimsemiştir. Zira NATO müdahalesi sonrasında UNMIK döneminde özellikle ana dilin resmi statüsüne ilişkin olarak önemli hak kayıplarına uğrayan Türk azınlık, UNMIK döneminin son bulması ve bağımsızlığın gerçekleşmesinin Kosova'daki barış ve huzur ortamına önemli katkılar sağlayacağı görüşünü benimsemiştir.

Ekim 2005'te Balkanlar'a gerçekleştirdiği ziyaret kapsamında Kosova'da bulunan dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, KDTP milletvekilleriyle yaptığı görüşmenin ardından⁵⁷² Prizren'de Doğru Yol Derneği'ni ziyaret etmiş ve Kosova Türklerine hitap ederek “ *Sultan Murat Türbesi'ni yeniden onarıyoruz biliyorsunuz, buradaki bütün eserleri tek tek yeniden onaracağız. Şimdi yeni bir dönem içerisine giriliyor...*”⁵⁷³ ifadeleriyle başlayan konuşmasında, Türkiye'nin KFOR bünyesindeki varlığı, Sultan Murad türbesinin restorasyonu örneğinde TİKA'nın faaliyetleri

⁵⁷¹ Özlem, a.g.e., s. 308.

⁵⁷² “Gül Balkan Seferinde”, *Sabah*, 12 Ekim 2005.

⁵⁷³ Özlem, a.g.e., s. 309.

kapsamında Kosova’da etkili olmaya başladığını, dolayısıyla ilişkilerin daha da güçlendirileceğini dile getirmiş diğer yandan Türk azınlığın Kosova’daki varlığının devamlılığı hususunda topluluğun dayanışma içinde olmasının önemini vurgulamıştır. Bununla birlikte konuşmasının devamında, çoğunluğu Müslümanlardan oluşan bir toplumda yer almalarının Türkiye’nin etki alanlarını genişletmesinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ifade eden Gül, Kosova ile ilişkilerin geliştirilmesi doğrultusunda Türk azınlığın durumuyla daha yakından ilgilenileceğini dile getirmiştir. Gül’ün ifade ettiği üzere 1999’daki askeri müdahalenin ardından Kosova’da etkili olmaya başlayan Türkiye Kosova ile birden fazla alanda işbirliği kurmaya başlamıştır. Zira Türkiye’deki belediyelerle Kosova’daki belediyeler arasında kardeş belediye protokolü imzalanmış, bu kapsamda Türkiye’deki belediyelerden birtakım yetkililer Kosova’da önemli projeler hayata geçirmeye başlamışlardır.⁵⁷⁴

Diğer taraftan Kosova’nın nihai statüsüyle ilgili görüşmelerin başladığı dönemde, Ankara tarafından bir açıklama yapılmış ve bu açıklamada Kosova’nın nihai statüsüne ilişkin net bir açıklamaya yer verilmeksizin “... *Türkiye’nin Kosova’nın çok etnili, çok kültürlü demokratik bir yapıya kavuşmasına ve Kosova’daki tüm halkların merkezi ve yerel yönetim kurumlarında hakça temsil edilmelerine büyük önem verdiği*”⁵⁷⁵ belirtilmiştir.

Bu gelişmelerin yanı sıra KDTP’nin Kosova’da Türk dilinin resmi kullanımı konusunda karar alma süreçlerindeki mücadelesi devam ederken Kosova Türklerinin basın yayın araçlarından biri olan Yeni Dönem Gazetesi ve Radyosunun sahibi Mehmet Bütüç dil sorununun önemini şu sözlerle açıklamıştır: “*Yapılan yeni düzenleme ile Türkler neleri kaybetti? Dillerinin resmîyetini kaybetti. 1974 Anayasası’nda Türklerin yaşadığı bölgelerde Türkçe’nin resmi dil olduğu belirtiliyordu. Bu resmîyet anayasaya bağlıydı. Bugün bu resmîyet hala var ama anayasaya bağlı değil, belediye tüzüklerine bağlı. Bu Türkler için olumsuz bir durum. Bizim temel mücadelemiz Türk dilinin resmîyetinin yeniden anayasaya bağlanmasını sağlamaktır.*”⁵⁷⁶ Ancak Kosova’daki toplulukların ana dillerinin resmi statüsüne ilişkin düzenlemeleri içeren “Diller Yasası

⁵⁷⁴ a.g.e., s. 312.

⁵⁷⁵ “No:163 – 28 Ekim 2005, BM Güvenlik Konseyi’nin Kosova’nın Nihai Statüsünün Görüşmeler Yoluyla Belirlenmesine Başlanması Yönündeki Kararı Hk.”, *Türkiye Cumhuriyet Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi*, http://www.mfa.gov.tr/no_163---28-ekim-2005_-bm-guvenlik-konseyi_ninkosova_nin-nihai-statusunun-gorusemeler-yoluyla-belirlenmesine-baslanmasi-yonundeki-kararikh_.tr.mfa, (17.05.2020).

⁵⁷⁶ Çelik, a.g.e., s. 124.

Kosova Meclisi'nin gündemine geldiğinde Türkçe'nin Prizren'de resmi dil olarak kabul edilmesine ilişkin önerge mecliste yapılan oylamada reddedilmiştir.⁵⁷⁷ Bu gelişme karşısında Ankara tarafından yapılan açıklamada, “*söz konusu gelişmenin üzüntü verici olduğu ifade edilerek Türkçe'nin Kosova'da geleneksel olarak konuşulmakta olan bir dil olduğu ifade edilerek sözü edilen yasanın kabul edilmemesinin kazanılmış hakların tanınması bakımından bir geriye gidiş olduğu*” vurgulanmıştır.⁵⁷⁸ Ankara'nın Türkçe'nin resmi dil statüsüne ilişkin bu kararlı tutumu sonucunda söz konusu yasa Kosova Meclisi'nden geçmiş, bunun üzerine Ankara tarafından yapılan açıklamada “*Dil Yasası'nın yeni haliyle kabulünün Kosova'nın tarihi dokusunun, toplumsal yapısının ve sosyal hayatının korunması ve devam ettirilmesine verilen önemi gösterdiği*”⁵⁷⁹ dile getirilmiştir. Bu gelişme Prizren'de yaşamakta olan Türk topluluğu mensupları bakımından önemli bir adım niteliğinde olmakla birlikte genel itibarıyla Türk topluluğu tarafından kayda değer bir gelişme olarak görülmemiştir, zira “ Tek bir Sırp'ın bile bulunmadığı yerlerde Sırpça'nın resmi kullanımına onay verilirken Türklerin yaşadıkları yerlerde Türkçe'nin resmi kullanımının sınırlandırılması hakların eşitliği bakımından adil olmayan bir uygulama olarak değerlendirilmiştir.”⁵⁸⁰

Öte yandan Kosova'nın nihai statüsüyle ilgili olarak Ahtisaari tarafından hazırlanan planın 26 Mart 2007 tarihli nihai raporunda Kosova'da yaşamakta olan azınlıkların haklarına ilişkin değişiklikler raporun ikinci ekinde ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Böylelikle azınlıkların varlığı, dili, kültürü, eğitimi ve diğer ulusal niteliklerinin korunması için gereken güvence sağlanmıştır; raporun Genel Hükümler başlığı altındaki 1. maddenin 6. fıkrasında “*Türkçenin, Boşnakçanın ve Roman dilinin belediye düzeyinde resmi olacağı veya kanuna uygun olarak resmî kullanımda olacağı*” belirtilmiştir.⁵⁸¹

⁵⁷⁷ Özlem, a.g.e., s. 315.

⁵⁷⁸ “No:144-19 Eylül 2006, Prizren'de Türkçe'nin Resmi Dil Olmasını Öngören Teklifin Kosova Meclisi Tarafından Reddi Hk.”, *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi*, http://www.mfa.gov.tr/no_144---19-eylul-2006_-prizren_de-turkce_nin-resmi-dil-olmasini_ongorenteklifin-Kosova-meclisi-tarafından-reddi-hk_.tr.mfa, (18.05.2020).

⁵⁷⁹ Özlem, a.g.e., s. 315.

⁵⁸⁰ Çelik, a.g.e., s. 126.

⁵⁸¹ Balla, a.g.e., s. 73.

Bu gelişmelerin yaşandığı dönemde 17 Kasım 2007’de yapılan genel seçimlerde, Kosova Türklerinin tek siyasi temsilcisi olan KDTP bünyesinde Mahir Yağcılar, Enis Kervan ve Müfere Şinik milletvekili olarak seçilmişlerdir.⁵⁸²

3. Bağımsız Kosova Cumhuriyeti’nde Türk Azınlığın Siyasi, Sosyal ve Hukuki Statüsü

Bağımsızlık ilanının ardından Kosova’da ilk anayasa 9 Nisan 2008’de kabul edilerek 15 Haziran 2008’de yürürlüğe girmiştir.⁵⁸³ Anayasa’nın 22. maddesinde şu uluslararası sözleşmeler kabul edilmiştir:

- _ BM Evrensel İnsan Hakları Sözleşmesi,
- _ Avrupa Konseyi Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerini Koruma Sözleşmesi ve Protokolleri,
- _ BM Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ve Protokolleri,
- _ Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi,
- _ BM Her Türlü Irksal Ayrımcılığın Yok Edilmesi Sözleşmesi⁵⁸⁴

Kosova Cumhuriyeti Anayasası’nda yer alan haklar ve bu uluslararası sözleşmeler doğrultusunda Kosova’daki mevcut durumda yasal güvencenin muhafaza edildiği ancak uygulamada sorunların olduğu belirtilmiştir.

Kosova Cumhuriyeti Anayasası’nda Türk azınlık, Kosova’yı oluşturan topluluklardan biri olarak kabul edilmiş ve uluslararası hukuka göre azınlık statüsünde yer almıştır. Anayasanın 3. kısmında topluluk ve topluluk mensuplarının hakları düzenlenmiştir. 57. maddede genel esaslar düzenlenmiş olup şu ifadeler yer verilmiştir: *“Herhangi bir ulusal veya etnik, dilsel veya dini gruba (topluluk) mensup olup Kosova Cumhuriyetinde geleneksel olarak bulunan mukimler, bu Anayasanın II. Kısmında belirlenen temel hak ve özgürlüklerin yanı sıra, bu Anayasayla belirlenen özel haklara da sahip olacaklardır.”*⁵⁸⁵ Buna göre Kosova Cumhuriyeti’nde yaşamakta olan

⁵⁸² “Kosova Parlamentosunda 3 Türk Vekil”, 3 Aralık 2007, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/kosova-parlamentosunda-3-turk-vekil-7804371>, (12.05.2020).

⁵⁸³ “Kosova Cumhuriyeti Anayasası”, *Kosovahaber*, 11 Nisan 2020, <https://www.kosovahaber.net/?page=2,14,56585>, (13.05.2020).

⁵⁸⁴ Constitution of the Republic of Kosovo, <http://www.kushtetutakosoves.info/repository/docs/Constitution.of.the.Republic.of.Kosovo.pdf>, s.6. (11.05.2020).

⁵⁸⁵ a.yer. s. 17.

topluluklar kendi kimlik özelliklerinin muhafazası için ayrı birtakım haklara da sahip olacaklardır. Diğer taraftan 59. maddede topluluklar ve topluluklara mensup bireylerin sahip olduğu haklara yer verilmiştir.

3.1. Siyasal Haklar

Kosova Anayasası'nın 24. maddesinde "*Tüm insanlar kanun önünde eşittir, ayırım yapılmaksızın herkes, eşit yasal koruma hakkına sahiptir ve hiç kimseye ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi görüş veya milli köken, sosyal sınıf, bir topluluğa olan bağlılık, mülk, ekonomik ve sosyal durum, cinsel tercih, doğum, özürlü veya başka herhangi bir statüden dolayı ayırım yapılamaz.*" denilmektedir.⁵⁸⁶ Bu bağlamda Kosova'da yaşamakta olan her insan kanun önünde eşittir ve kanunun öngördüğü biçimde herhangi bir ayrımcılığa tabi tutulamaz, özgürce yaşama hakkına sahiptir.

Bağımsızlık sonrası dönemde Kosova Türk topluluğunun güvenliği ve hareket özgürlüğüne ilişkin olarak topluluk tarafından bildirilen birtakım güvenlik olayları dışında genel durumun iyi olduğu belirtilmiştir. Topluluğun genel olarak toplumla etkileşiminin iyi olduğu ve hem özel ulaşımda hem toplu taşıma araçlarını kullanmada önemli bir sorunlarının olmadığı bilinmektedir.⁵⁸⁷ Topluluk arasında Kosova polisine yönelik algının genel olarak olumlu olduğu görülmüştür. Mitroviça'da yaşayan topluluk mensupları Sırpların çoğunluk oluşturduğu bölgelerde de güvenlik anlamında önemli bir sorun yaşamamaktadır ve hareket özgürlüğüne sahiptir. Bununla birlikte Mitroviça'da karışık etnik alanların oldukça fazla olması ve sık sık etnik olayların yaşanması sebebiyle özellikle gençlerin maruz kaldığı saldırılar, kavgalar, yağmalama ve taş atma gibi durumlarla karşılaşmaktadırlar ve orada yaşamakta olan Türkler hedef gösterilmiş olmasa da bu durum genellikle Türk topluluğunu olumsuz etkilemektedir.⁵⁸⁸ Yaşanan bu tür olaylara rağmen Kosova polisiyle topluluk arasında sık sık iletişim kurulmaktadır ve gerçekleşen olaylar polise bildirilmektedir. Bu durum hem Türk topluluğunun hem

⁵⁸⁶ a.yer. s. 7.

⁵⁸⁷ OSCE Mission in Kosovo, Kosovo Communities Profiles 2010, Community Profile Kosovo Turks, <https://www.osce.org/files/f/documents/3/d/75450.pdf>, s. 5. (12.05.2020).

⁵⁸⁷ a.yer.

⁵⁸⁸ OSCE Mission in Kosovo, Kosovo Communities Profiles 2010, Community Profile Kosovo Turks, s.5.

⁵⁸⁸ a.yer.

de bölge halkının güvenliği açısından oldukça önemlidir. Belediye meclislerindeki topluluk güvenlik konseylerinde topluluk temsil edilmektedir.⁵⁸⁹

1999'da meydana gelen çatışmalar nedeniyle Kosova'da yaşamakta olan toplulukların Kosova'dan zorunlu göçüne ilişkin çok sayıda veri bulunmaktadır. Ancak Priştine, Prizren, Gilan ve Mitroviça'da yaşamakta olan Kosova Türklerinin söz konusu çatışmalar nedeniyle bölgeden zorunlu göçüne ilişkin önemli bir veri bulunmamaktadır, Türklerin göçlerinde genellikle maddi imkânsızlıklar önemli bir rol oynamıştır.⁵⁹⁰ Bununla birlikte Gilan'da yaşamakta olup 1999'daki çatışmalar esnasında bölgeden ayrılmak zorunda kalanların 2000 yılından itibaren bölgeye geri döndüğü ifade edilmiştir. Diğer taraftan 2000 yılı sonrası dönemde Arnavut ve Sırp toplulukları arasında Mitroviça bölgesinde meydana gelen olaylarda Türklerin bir kısmının mal ve mülklerinin zarar görmesi üzerine bölgedeki mülklerini satarak başka yerleşim yerlerine göç ettikleri bilinmektedir.⁵⁹¹

Anayasa'nın 61. maddesinde toplulukların kamu kuruluşlarında istihdamı ve temsiline ilişkin olarak "*topluluklar ve mensupları, her seviyedeki tüm kamu kurum ve kuruluşlarında, kamu yönetimi yetki ve yönetim bütünlüğü ile ilgili kurallara uyarak, ilgili toplulukların yaşadığı bölgelerde, özellikle polis hizmetlerinde istihdamda eşit şekilde temsil hakkına sahip olacaklardır.*"⁵⁹² ifadeleri yer almaktadır. Kosova'daki polis hizmetlerinde Türk topluluğundan kadın ve erkek polis memurları bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Türk azınlığın belirli bir bölümü diğer kamu kurum ve kuruluşlarında temsil edilmektedir. Ancak Kosova kurumlarında toplulukların orantılı katılımına ilişkin önemli eksikliklerin olduğu görülmüştür. Zira AGİT'in toplulukların haklarını değerlendirme raporunda 2009 yılı verilerine göre toplulukların istihdam bakımından kamu hizmetlerine orantılı katılımının diğer bir deyişle çoğunluk Arnavut nüfus dışında kalan diğer toplulukların kamu hizmetlerinde nüfuslarına oranla katılımında eşitliğin sağlanamadığı ifade edilmiştir.⁵⁹³

Toplulukların kamu istihdamında orantılı temsiline ilişkin olarak Kanun'un 11/3 maddesinde şu ifadeler yer almaktadır: "*Merkezi düzeydeki kurumlarda sivil*

⁵⁸⁹ a.yer

⁵⁹⁰ a.yer. s.6.

⁵⁹¹ a.yer.

⁵⁹² Constitution of the Republic of Kosovo, s. 19.

⁵⁹³ Organization for Security and Co-operation in Europe Mission In Kosovo Communities Rights Assessment Report Second Edition December 2010, <https://www.osce.org/files/f/documents/0/1/74597.pdf>, s. 15., (12.05.2020).

*hizmetlerde, pozisyonların en az % 10'u Kosova'da çoğunluk olmayan ve belirli istihdam kriterlerini yerine getiren topluluklara ait kişiler için ayrılmalıdır. Topluluğun nitelikli üyeleri için belediye düzeyinde, belediyede çoğunluk olmayan yerlerde, ayrılmış çalışma yerleri, verilen belediyedeki toplulukların yüzdesel temsilciliği ile uyumlu olmalıdır.”*⁵⁹⁴

AGİT'in bir sonraki değerlendirme raporunda, toplumların kamu hizmetleri ve karar alma süreçlerine orantılı katılımına ilişkin olarak belirli ölçüde bir gelişmenin sağlandığı tespit edilmiştir. Kosova Türk topluluğu kamu hizmetleri ve karar alma süreçlerine hem merkezi hem yerel düzeyde yeterli ölçüde katılım göstermektedir. Kosova kurumlarına uyum sağlamıştır ve bu kurumlarda temsil edilmektedir.

Anayasa'ya göre 120 üyeli Kosova Meclisi'nde Türk topluluğuna 2 kontenjan ayrılmıştır. 2009 yılına kadar Kosova Türk topluluğunun tek siyasi temsilcisi KDTP iken 2009 yılında Kosova Türk Birliği (KTB) adıyla yeni bir parti daha kurulmuştur. KTB'nin merkezi Mamuşa'dadır ve faaliyetleri de genel itibarıyla burada yürütülmektedir.⁵⁹⁵ 2010 yılındaki seçimlerde KDTP, meclise 3 milletvekili göndermiştir. 2013 yılında ise Kosova Türk Adalet Partisi (KTAP) kurulmuştur. Genel Başkanlığını Arif Bütüç'ün yürüttüğü partinin merkezi Prizren'de olup parti bünyesinde bir diğer önemli kişi ise Prizren Şubesi Başkanı Cemil Luma'dır.⁵⁹⁶ Kosova Hükümeti'nde Bakanlıklardan biri genellikle topluluk tarafından temsil edilmektedir. 27 Eylül 2005 itibarıyla Mamuşa Belediyesi Türkler tarafından yönetilmeye başlanmıştır.⁵⁹⁷ 2014 yılında gerçekleştirilen seçimlerde ise Türk topluluğunu temsilen KDTP bünyesinde 2 ve diğer bir partiden 1 milletvekilinin seçilmesiyle 3 milletvekili mecliste yer almaya hak kazanmıştır.⁵⁹⁸

Kosova Genel Meclisi ve Belediye Meclislerindeki koltukların % 30'u Türk Topluluğu'na aittir; yasama ve yürütme organlarında temsiliyetlerinde yasayla ön

⁵⁹⁴ OSCE Mission in Kosovo, Representation of Communities in the Civil Service in Kosovo: Follow-up Report, <https://www.osce.org/mission-in-kosovo/320496>, s. 8., (13.05.2020).

⁵⁹⁵ Nedim Emin, *Kosova Siyasetini Anlama Klavuzu*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1. Baskı 2014, http://file.setav.org/Files/Pdf/20141017111147_42_kosova_web.pdf, s. 66. (13.05.2020).

⁵⁹⁶ Emin, a.g.e., s. 65.

⁵⁹⁷ Sibel Akgün, “Kosova Türklerinin Tarihten Bugüne Kimlik Mücadelesi”, *Karadeniz Araştırmaları Merkezi*, Sayı: 34, Yaz 2012, s. 25.

⁵⁹⁸ Salih Okumuş, “Yüz Yıllık Yalnızlık: İmparatorluktan Azınlığa Kosova'da Türkler”, *Karadeniz Araştırmaları Merkezi*, Sayı: XIV/54, Yaz 2017, s. 11.

görüldüğü gibi cinsiyet eşitliği dengesi sağlanmıştır.⁵⁹⁹ Türk topluluğu birçok belediye meclisinde temsil edilmektedir ayrıca belediyelerdeki azınlık topluluklarının güvenliği ve geri dönüş programlarında ve topluluk komitelerinde faaliyet göstermektedirler.⁶⁰⁰

Yargı alanında topluluğun kamu hizmetleri ve karar alma süreçlerine katılımında bir engel bulunmamaktadır. Topluluk mensupları ihtiyaç halinde yargı mercilerine erişim sağlayabilmektedir. AGİT Kosova Misyonu'nun toplulukların haklarını değerlendirme raporunda, Gilan, Mitroviça ve Priştine'de yaşayan Türklerin yargı alanındaki sorunlarında hem bölge mahkemelerine hem ilçe mahkemelerine başvurabildiği ifade edilmiştir.⁶⁰¹ Ancak Mitroviça'daki mahkemenin bağımsızlık sonrası dönemde kapatılması diğer topluluklar gibi Türk topluluğunu da olumsuz etkilemiştir. Yargı alanında kamu hizmetlerine topluluğun katılımı konusunda ise Gilan'da Hakim veya Savcılık görevi yapan Türk topluluğu mensubu olmadığı Priştine'de, bir kadın yargıcın ceza mahkemesinde görev yaptığı Prizren'de de bir yargıcın yine ceza mahkemesinde görev yaptığı belirtilmiştir.⁶⁰² AGİT'in topluluklar hakkındaki bir diğer raporunda üç Türk temsilcinin Kosova Cumhurbaşkanı himayesinde Topluluklar Danışma Konseyi'nde aynı zamanda bir kişinin de Kosova Anayasa Mahkemesi'nde görev yaptığı belirtilmiştir.⁶⁰³

Prizren şehri Kosova Türk topluluğunun siyasal alandaki en önemli güç merkezidir. Türk topluluğunu Kosova Meclisi'nde temsil eden KDTP'nin Prizren'de merkezi bulunmaktadır. Ayrıca Prizren Belediyesinde Ekonomi ve Maliye Müdürü, Jeodezi ve Kadastro Müdürü mevkilerinde görev yapan topluluk mensupları bulunmaktadır.⁶⁰⁴ Türkler Prizren'de değişik alanlarda faaliyetler yürütmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının organize ettiği projelerden kültürel faaliyetler, ana dili ve Türk geleneklerini korumak bunlardan bazılarıdır.⁶⁰⁵

3.2. Sosyal ve Ekonomik Haklar

YSFC döneminde ekonomik yönden en geri kalmış bölgelerden biri olan Kosova, bağımsızlık ilanının ardından ekonomisini geliştirmeye çalışmıştır. Ancak

⁵⁹⁹ OSCE Mission in Kosovo, Community Profile Kosovo Turks, s. 10.

⁶⁰⁰ a.yer, s. 11.

⁶⁰¹ a.yer s. 10.

⁶⁰² a.yer.

⁶⁰³ a.yer. s. 11.

⁶⁰⁴ a.yer.

⁶⁰⁵ OSCE Mission in Kosovo, Community Profile Kosovo Turks, s. 12.

ekonomide önemli bir gelişme sağlanamamıştır. Kosova ekonomisinin temel gelir kaynakları arasında dış bağışlar, gümrük gelirleri, işçi dövizleri ve Kosova’da yaşayan uluslararası personelin kira/tüketim harcamaları bulunmaktadır; üretim sınırlıdır, doğal koşullar elverişli olmasına rağmen tarım ve hayvancılık sektörleri de yeterince gelişmemiştir.⁶⁰⁶ Yer altı kaynakları bakımından zengin olan Kosova’da kurşun, çinko, bakır, gümüş, altın ve kömür rezervleri oldukça iyi bir düzeydedir ancak bunlar verimli şekilde işletilememektedir.⁶⁰⁷ Kosova’daki ekonomik yapının % 68,3’ü hizmet, % 14,1’i tarım, % 9,6’sı sanayi ve % 8’i inşaat sektöründen oluşmaktadır.⁶⁰⁸

Kosova Türk topluluğu genel olarak ticaret ve hizmet sektörlerinde faaliyet göstermektedir. Hizmet sektöründe faaliyet gösteren Türkler belediyelerde, sağlık kuruluşları ve eğitim kurumları şeklinde değişik hizmet alanlarında görev yapmaktadır. Bunların yanı sıra uluslararası kuruluşlarda ve küçük veya orta ölçekli işletmelerde faaliyet göstermektedirler.⁶⁰⁹ Ancak topluluk tarafından Arnavut dilinin iyi bir düzeyde kullanılmaması kimi çalışma alanlarında istihdamına engel olmaktadır. Diğer taraftan Mitroviça’da yaşayan Türklerin büyük çoğunluğu sosyal ve ekonomik koşulların iyi olmaması ve işsizlik oranlarının yüksek oluşundan şikâyetçidir. Kosova Türkleri genel olarak şehirlerde yaşadığından kırsal kesimdeki tarımsal faaliyetlerden yararlanamamaktadır. Prizren Belediyesi’nde topluluğun istihdamı % 7,6, sağlık sektöründe yaklaşık olarak % 5,07 ve eğitim sektöründe yaklaşık olarak % 7,7’dir.⁶¹⁰ Topluluğun demografik açıdan üstünlüğü bulunan Mamuşa köyü 1999’dan sonra belediye haline getirilmiştir. Burada yaşayan Türklerin temel geçim kaynakları tarımsal faaliyetlerdir. Bununla birlikte maddi durumu iyi olmayan ailelere belediye tarafından sosyal yardımlar yapılmaktadır.⁶¹¹

Kosova Türkleri NATO müdahalesi öncesi süreçte, genellikle kamu kuruluşlarında çalıştığından bağımsızlık sonrası dönemde Sırbistan kurumlarından maaşlarını almaya devam etmişlerdir. 1999’dan önce “asgari ücret” ile devlet

⁶⁰⁶ “Kosova’nın Ekonomisi”, *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi*, 2011, <http://www.mfa.gov.tr/kosova-ekonomisi.tr.mfa>, <https://www.ilmvemedenyet.com/kosova-cumhuriyeti-ulke-profil.html>, (18.05.2020).

⁶⁰⁷ a.yer.

⁶⁰⁸ Kosova’nın Genel Ekonomik Durumu Türkiye ile Ekonomik ve Ticari İlişkileri (2017 Yılı), *Türkiye Cumhuriyeti Priştine Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği*, Priştine, Mart 2018, <https://ticaret.gov.tr/data/5b8a43355c7495406a2276e2/Kosova.pdf>, s. 13. (18.05.2020).

⁶⁰⁹ OSCE Mission in Kosovo, Community Profile Kosovo Turks, s. 4.

⁶¹⁰ a.yer.

⁶¹¹ OSCE Mission in Kosovo, Community Profile Kosovo Turks, s. 5.

kurumlarında çalışan küçük bir kesim Türk yer almaktayken özel şirketlerde ve devlet şirketlerinde çalışanlar için de Sırbistan'dan gelen ve sosyal refah desteği olarak eski kurum çalışanlarına ödenen maaşlar vardır.⁶¹² Kosova'da Türkler dâhil olmak üzere yaşamakta olan bütün topluluklara, Kosova'da eski çalışan olup olmayı hak kazanmış olanlara, Sırbistan tarafından verilen mali, sosyal ve emeklilik konularını kapsayan ödemeler mevcuttur.⁶¹³

Bununla birlikte Kosova'da işsizlik oranları yüksek olduğundan Türk topluluğu da bu durumdan oldukça etkilenmektedir. Prizren İstihdam Bölge Ofisine işsiz olarak başvuranların sayısının yaklaşık olarak 2 bin kişi olduğu bilinmekle birlikte kayıt yaptırmayıp işsiz olanların sayısının daha yüksek olduğu tahmin edilmektedir.⁶¹⁴ AGİT Kosova Misyonu toplulukların haklarını değerlendirme raporunda toplulukların sosyal, ekonomik haklar ve hizmetlere erişimine ilişkin olarak şu tespitlerde bulunulmuştur: *“Kosova'nın tamamında topluluklar için özellikle Kosovalı Roman, Aşkali ve Mısırlı topluluğu için istihdam imkanları, kamu ve sağlık hizmetleri dâhil hizmetlere erişim büyük sorun olarak kalmaktadır. Kosova kurumları, bu alanda az ilerleme kaydetmiştir... Toplulukların hizmetlere erişiminin bir değerlendirilmesi AGİT tarafından Ocak 2014-Mayıs 2015 döneminde yapıldı: belediye yetkilileri ve yerel düzeyde toplulukların temsilcileriyle yapılan görüşmelerin ardından 38 belediyeden 23'ünde topluluklar kamu hizmetlerine erişim konusunda sorunlarla karşılaştıkları sonucuna varıldı... Değerlendirme, belediyelerin üçte birinde su ile tedarik kesilmesi ve kanalizasyon sisteminde sorunlar rapor edildiğini tespit etmiştir. Buna rağmen bu konu toplulukları orantısız bir şekilde etkilememiştir.”*⁶¹⁵

İlerleyen dönemlerde Kosova kamu hizmetlerine toplulukların erişimi ve sosyal, ekonomik hakların kullanımına ilişkin olarak belirli ölçüde bir ilerleme kaydedildiği tespit edilmiştir. Ancak kamu kurum ve kuruluşlarındaki maddi imkânsızlıklara bağlı olarak ortaya çıkan donanım eksikliği hizmetlerin tam olarak yerine getirilmesine engel olmaktadır.

Kosova yönetimi tarafından finanse edilen sağlık hizmetleri ücretsizdir. Sağlık hizmetlerine Türk topluluğunun erişiminde önemli bir engel bulunmamaktadır. Ancak

⁶¹² a.yer.

⁶¹³ a.yer. s. 7.

⁶¹⁴ a.yer, s. 5.

⁶¹⁵ OSCE Mission in Kosovo, Community Rights Assessment Report Fourth Edition, <https://www.osce.org/kosovo/99146>, s. 30. (13.05.2020).

Kosova sağlık hizmetleri yeterli ölçüde gelişmediğinden Kosova vatandaşları bu durumdan olumsuz etkilenmektedir. Devlet hastanelerinde donanımlı sağlık personelinin yeterli sayıda olmaması, teknik malzeme eksikliği biçiminde önemli sorunlar bulunmaktadır. Öte yandan hastanelerin fiziki şartları uygun değildir, bundan dolayı imkânı olan vatandaşlar daha çok özel hastanelerde tedavi olmaktadır. Türk topluluğuna mensup kişilerden varlıklı olanlar, daha ciddi vakalar için genellikle Türkiye’deki hastanelere başvurumaktadırlar.

Kosova Türklerinin Kosova’ya geri dönüşleri ve mülkiyete erişime ilişkin olarak önemli bir engelinin olmadığı bilinmektedir. Özellikle Gilan ve Prizren bölgelerinde yaşamakta olan Türkler mülkiyete kolaylıkla erişim sağlamışlardır. Bununla birlikte NATO müdahalesi döneminde Mitroviça’nın kuzeyinden güneyine gitmek zorunda kalmış olan Türkler, savaş sonrasında mülkiyete erişim konusunda Arnavut komşularıyla benzer sorunları yaşamışlardır.⁶¹⁶ Priştine’de yaşamakta olan Türklerin bir kısmının İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde devlet tarafından “kamulaştırılmış” olan mülkiyetlerinin tapuları bulunmaktadır ve bu kişiler mülkiyetlerinin kendilerine geri verilmesi için talepte bulunmuşlardır.⁶¹⁷

3.3. Dilin Kullanımı, Eğitim Hakkı ve Dini İnanç Özgürlüğü

Kosova Cumhuriyeti Anayasası’nda ülkede konuşulan dillerin hukuki statüsüne dair düzenlemelere yer verilmiştir. Bu bağlamda Anayasanın 5. maddesinde Kosova’da konuşulan dillerin yerel ve merkezi düzeydeki statüsüyle ilgili olarak 1. fıkrada Kosova Cumhuriyeti’ndeki resmi dillerin Arnavutça ve Sırpça olduğu ifade edilmiş ve 2. fıkrada ise “*Türkçe’nin, Boşnakça’nın ve Romca’nın belediyeler seviyesinde resmi statüye sahip olduğu veya yasaya uygun şekilde her hangi bir seviyede resmi kullanımda olacağı*”⁶¹⁸ belirtilmiştir. Diğer taraftan Anayasa’nın 24., 29., ve 30. maddelerinde dilin resmi kullanımıyla ilgili düzenlemelere yer verilmiştir.⁶¹⁹ Buna göre 24/2’de “*Hiç kimseye ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi görüş veya milli köken, sosyal sınıf, bir topluluğa olan bağlılık, mülk, ekonomik ve sosyal durum, cinsel tercih, doğum, özürlü veya başka*

⁶¹⁶ OSCE Mission in Kosovo, Community Profile Kosovo Turks, s. 6.

⁶¹⁷ aynı yer, s. 8.

⁶¹⁸ Constitution of the Republic of Kosovo, s. 2.

⁶¹⁹ a. yer, s. 8-9.

*herhangi bir statüden dolayı ayırım yapılamaz.*⁶²⁰ denmektedir. 29. maddenin 2. fıkrasında “*Özgürlükten yoksun bırakılan herkese, kendi anlayacağı dilde, özgürlükten yoksun bırakılmasının nedenleri bildirilmelidir.*” denmektedir ve 30. maddeye göre ceza gerektiren suçlarla suçlanan her bir kişi şu haklara sahiptir: (1) “Kendi anladığı dilde, kendine yönelik suçlamanın türü ve nedeni hakkında bilgilendirilme;” (4) “Yargılamanın yapıldığı dili anlamadığı veya konuşmadığı durumlarda, ücretsiz tercüme desteğine sahip olma.”⁶²¹

Bu bağlamda Kosova’da konuşulan dillerin hukuki statüsüne göre Türkçe yerel düzeyde kullanımda olan resmi dil statüsüne sahiptir. Ayrıca 2006 yılında kabul edilen Dillerin Kullanımı Kanunu’nda Kosova’da konuşulmakta olan dillerin resmi kullanımı hakkında birtakım düzenlemeler yer almaktadır. Buna göre Türkçe yerel düzeyde Prizren ve Mamuşa’da resmi dil statüsünde tanımlanmıştır.⁶²² Yasaya göre “*merkezi düzeyde resmi olmayan, bir belediyede nüfusun %5’inden fazlasını oluşturan topluluk mensuplarının dili, resmi dil statüsündedir ve diğer resmi dillerle birlikte eşit haklı kullanımdadır; sadece istisnai bir durumu teşkil eden Türkçe, Prizren’de geleneksel olarak kullanılmaktadır ve Belediye düzeyinde resmi dil statüsüne sahiptir.*”⁶²³ Ayrıca Gilan, Güney Mitroviça, Priştine ve Vuçitirin Belediyeleri’nde resmi kullanımda olması öngörülmüştür. Dillerin Kullanımı Kanunu’na göre “*dilleri resmi olmayan topluluk temsilcileri, o belediyede nüfusun %3’ünden fazlasını oluşturuyorlarsa, belediye düzeyinde resmi kullanımdaki dil statüsünü kazanmaktadır*” (Yasa, 2/4. madde).⁶²⁴

Söz konusu kanuna göre topluluk dillerinin resmi statüde ya da resmi kullanımda olduğu belediyeler, dillerin kullanımına ilişkin olarak birtakım yükümlülüklerle sahiptir. Dillerin Kullanımı Kanunu’nun 7/2 maddesinde “*her kişinin belediye yetkilisiyle irtibatta bulunabileceğine, belediye kurum ve görevlilerinden uygun olan hizmetleri ve kamu dokümanlarını herhangi bir resmi dil üzere isteme hakkına sahip olduğunu, her belediye temsilcisinin ve yürütme organının kişiye bu hakkını temin etmek için sorumlu olduğunu*” belirtmektedir.⁶²⁵ Ancak kanunun öngördüğü hakların pratiğinde birtakım

⁶²⁰ Constitution of the Republic of Kosovo, s. 7.

⁶²¹ a. yer, s. 9.

⁶²² Kosova Cumhuriyeti’nde Diller Kullanım Yasası’nın Uygulanması El Kitabı, Haziran 2014, http://www.komisioneri-ks.org/repository/docs/Udhezues_TRQ_web.pdf, s. 12., (14.05.2020).

⁶²³ a. yer

⁶²⁴ a. yer

⁶²⁵ OSCE Mission in Kosovo, Municipal Language Compliance in Kosovo June 2014, <https://www.osce.org/kosovo/120010>, s. 14. (14.05.2020).

sorunlar bulunmaktadır. Gilan’da ve Priştine’de yaşamakta olan Türkler sözü edilen belediyelerden hizmetlerin Türkçe olarak alınmasında sorun yaşadıklarını dile getirmişlerdir. Topluluk, belediyede herhangi bir işlem gerçekleştirirken belgelerin kendi dilinde verilmesini talep ettiğini yazılı veya sözlü olarak bildirmek zorunda kalmaktadır. Ayrıca belediyelerdeki resmi belgelerde Türk alfabesinin kullanılmaması nedeniyle ad ve soy ad yazımlarında yanlışların bulunması da oldukça sık yaşanan bir durumdur. Bu yüzden topluluğa mensup kişiler mahkemelerde kendi kimliklerini doğrulamak mecburiyetinde kalmışlardır. Kanun’un 8/1 maddesine göre “*konuştığı dil resmi kullanımda olan kişi sözlü ya da yazılı istemde bulunarak belediye görevlisinden kendi dili üzere yanıt bekleme hakkına*” sahiptir.⁶²⁶ Ancak bazı durumlarda topluluk, belediye memurlarıyla anlaşabilmek için Arnavutça ya da Sırpça konuşmak durumunda kalabilmektedir. Kanun’un 7/4 maddesine göre ise “*toplantı tutanakları belediye temsilcilerinin ve idare organlarının resmi kayıtları, kamu kayıtları ve diğer resmi evrakların belediyenin tüm dilleri üzere tutulması ve yayınlanması gerekir.*”⁶²⁷ Ancak topluluk mensupları ilanlarda ve belediyelerin yayınladığı bültenlerde de benzer sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Mitroviça’da, Sırpların çoğunluk oluşturduğu bölgelerde yaşamakta olan topluluk mensuplarının genellikle Sırpça konuşmak durumunda kalması Türkçenin kullanımını olumsuz etkilemektedir. Yaşanan olumsuzluklara rağmen birtakım olumlu gelişmeler de meydana gelmektedir. Prizren’de Türkçe’nin resmi dil olması sayesinde birçok yol göstergeleri ve kurumların, bölge ofislerinin tabelaları ve bazı diğer tabelalar Arnavutça, Sırpça ve Türkçe olarak yazılmaktadır.

Dillerin Kullanımı Kanunu’na göre “*belediyeler, istem üzere bir resmi dilden diğer bir resmi dile naklen (simültane) tercümeyi temin etme mecburiyetindedir aynı zamanda bir resmi dilden diğer bir topluluk diline tercüme temin etmeyle görevlidir.*”⁶²⁸

AGİT Kosova Misyonu toplulukların haklarını değerlendirme raporunda bazı istisnalar dâhilinde belediyelerin meclis toplantılarında talep edildiği takdirde sözlü olarak tercümenin sağlanmasına ilişkin yasal ihtiyaçlara uyum sağladığı görülmüştür.⁶²⁹ Ancak toplantı tutanaklarının tercüme edilmesine dair sorunlar varlığını korumaktadır; sözlü ve yazılı tercüme konusundaki hizmetler noktasında personel yetersizliği yüzünden

⁶²⁶ a. yer, s. 14.

⁶²⁷ a.yer.

⁶²⁸ Municipal language compliance in Kosovo June 2014, s. 17.

⁶²⁹ OSCE Mission in Kosovo Communities Rights Assessment Report Second Edition December 2010, s. 12

belediyelerin Dillerin Kullanımı Kanunu'nu tam anlamıyla uygulayamayacak durumda olduğu ve yetersiz tercüman sayısı, gereken kalifiyeye ve çalışma koşullarına sahip olmama yüzünden tercümelerin genellikle yeterli kalitede olmadığı tespit edilmiştir.⁶³⁰ Tercüme eksikliği nedeniyle en çok etkilenen Sırpça kullanan kişilerdir ve bunu Türkçenin resmi kullanımda olduğu belediyelerdeki Kosova Türkleri takip etmektedir.⁶³¹ Bir sonraki AGİT raporunda tercüme konusunda birtakım ilerlemelerin kaydedildiği tespit edilmiştir. Buna göre “*Merkezi seviyede her iki resmi dilde ve Türkçe’de simultane çeviri, Parlamento komisyonların ve Meclis Toplantılarında sağlanır ve bütün evraklar aynı zamanda her iki dilde de verilir. AGİT tarafından gerçekleştirilen denetlemelerde, sayıları 28 olan çok etnikli belediyelerde simultane çevirinin sağlandığı fark edilmektedir. Buna rağmen simultane ve yazılı çeviriyi bütün resmi dillerde kullanma oranı, sıkıntılı konuya devam etmektedir.*”⁶³² Sözü edilen durum sadece Türk topluluğuna özgü bir durum değildir diğer etnik topluluklar da bundan olumsuz etkilenmektedir.

Kosova’da dillerin kullanımına ilişkin olarak dile getirilen olumsuzluklara rağmen Kosova Türkleri açısından önemli bir gelişme meydana gelmiştir. Türkçe kimlik kartlarının alınması için verilen mücadele Kosova yönetiminin attığı yeni adımlarla olumlu sonuçlanmaya başlamıştır. Zira 2013 yılında Kosova Türkleri Türkçe olarak hazırlanmış kimlik kartlarını almaya başlamıştır. Türkçe kimlik kartını alan Kosova Kamu Yönetimi Bakanı Mahir Yağcılar “*Uzun yıllar verilen mücadelenin ardından, söz verdiğimiz gibi, parlamentoda, hükümette yaptığımız çalışmaların neticesinde kimlik kartlarının Türkçe basılması, bizim için çok önemli bir gün, bir an ve bir gelişmedir. Bu olgu, Kosova’da Türk toplumunun Kosova içinde önemli yeri olduğunu teyit etmektedir.*”⁶³³ ifadelerini kullanmıştır. Diğer taraftan Kosova İçişleri Bakanlığı tarafından Temmuz 2015’te. Belediyelere bir yazılım yüklenmiştir bu kapsamda belediyelerde evrakların Türkçe olarak hazırlanması sağlanmıştır.⁶³⁴

Dillerin Kullanımına ilişkin Kanun’a göre Kosova’daki kamu kurum ve kuruluşlarının tümünde işaret ve levhalar bölgenin koşulları doğrultusunda resmi dillere

⁶³⁰ a yer

⁶³¹ a yer, s. 12.

⁶³² Community Rights Assessment Report Fourth Edition November 2015, s.19.

⁶³³ “Kosova’da Türkçe Kimlik Kart Coşkusu”, *İhlas Haber Ajansı*, 9 Aralık 2013, <https://www.iha.com.tr/haber-kosovada-turkce-kimlik-kart-coskusu-316030/>, (19.05.2020).

⁶³⁴ Community Rights Assessment Report Fourth Edition, November 2015, s. 18.

uygun hale getirilmelidir.⁶³⁵ AGİT Kosova Misyonu raporunda kamu kuruluşlarının binalarına yerleştirilmiş levhaların bütün dillerde olup olmaması değerlendirilirken uygulama aşamasında belediyeler arasında farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Belediyelerin çoğunluğunda dil hükümlerine tam olarak riayet edilmiştir, ama dokuz belediyede sadece kısmi olarak riayet edilmiştir, (örnek olarak belediye binalarının girişlerinde levhalar bütün resmi dillerde, ama binanın içerisinde sadece tek dilde yazılmış haldedir) ve dört belediyede (Kosova'nın Kuzey belediyelerinin yanı sıra), sadece çoğunluğu oluşturan toplumların dillerinde mevcuttur.⁶³⁶ Söz konusu durumla ilgili önemli gelişmelerden biri resmi dillerde olması gereken belediyelerin, köylerin, yolların ve caddelerin isimlerinde yapılmıştır, bunlardan birçoğu dil kullanımıyla ilgili yasal yükümlülüğe uygundur, sıkıntılar ise düzyazı ve levhalara verilen zararlar konusunda yaşanmaktadır.⁶³⁷

Bu bağlamda Türk azınlığın ana dilinin resmi ve özel yaşamda kullanımının anayasal güvence altında olduğu söylenebilir. Ancak söz konusu kanunların pratiğinde Kosova kurumlarındaki maddi yetersizliklere bağlı olarak ortaya çıkan eksiklikler Kosova Türklerinin de içinde bulunduğu çoğunlukta olmayan topluluk mensuplarını olumsuz yönde etkilemeye devam etmektedir.

Anayasa'da Kosova'da yaşamakta olan toplulukların bireysel veya kolektif olarak kendi tercihlerine göre "*Kosova Cumhuriyeti resmi dillerinden birinde, devlet okullarının her seviyesinde öğrenim görme ve yasalarla belirlendiği ölçüde kendi dillerinde ilk ve ortaöğretim seviyesinde öğrenim görme hakkına sahip olduğu*" belirtilmektedir.⁶³⁸ Dolayısıyla Kosova Türk topluluğu, okul öncesinden yükseköğretime kadar her aşamada ana dilinde eğitim görme hakkına sahiptir. Kosova'da Eğitim, Bilim ve Teknoloji Bakanlığı (EBTB) tarafından Kosova Türk topluluğuna Türkçe olarak basılmış ders kitapları ücretsiz olarak dağıtılmaktadır.

Prizren'de Türkçe eğitimin verildiği 7 ilkokul ve 4 lise bulunmaktadır. Benzeri şekilde ekonomi, sağlık ve teknik liselerde Türk dilinde eğitim verilmektedir.⁶³⁹ Prizren'in yanı sıra Priştine, Mamuşa, Vuçitirin, Gilan ve Mitroviça bölgelerindeki okullarda Türkçe eğitim verilmektedir. Kosova Türklerinin eğitimle ilgili olarak temel

⁶³⁵ Diller Kullanım Yasasının Uygulanması El Kitabı, Haziran 2014, s. 20.

⁶³⁶ Community Rights Assessment Report Fourth Edition, November 2015, s. 20.

⁶³⁷ a.yer.

⁶³⁸ Constitution of the Republic of Kosovo, s. 18.

⁶³⁹ Okumuş, a.g.m., s. 16.

sorunları kitap eksikliği, öğretmenlerin kadro eksikliği ve okulların fiziki koşullarının yetersizliğine dayanmaktadır. AGİT Kosova Misyonu'nun 2009 yılındaki raporunda toplulukların eğitimle ilgili durumları hakkında şu tespitlerde bulunulmuştur: “Kosova müfredatı çerçevesinde Kosovalı Türk ve Kosovalı Boşnak öğrenciler kendi dillerinde eğitim görebiliyorlar ancak ortaokul eğitimi için kitaplar mevcut değil, ayrıca ilkokuldaki bazı sınıflar için de kitaplar hala yayınlanmamış durumdadır.”⁶⁴⁰ Diğer bir AGİT raporunda ise eğitim konusunda Kosova'daki toplulukların durumuna ilişkin olarak şunlar ifade edilmiştir: “Türkçe ve Boşnakça dillerinde zorunlu eğitim ders kitapları ile ilgili de sorunlar mevcuttur. Boşnakça dilinde toplam 69 ders kitabı dışında 17 ve Türkçe dilinde toplam 70 ders kitabı dışında 16 ders kitabı Kosova'da mevcut değildir. Ortaöğretim için mevcut ders kitapları sayısı ise daha da azdır. Bu nedenle, Kosova Boşnak ve Kosova Türklerinin Bosna Hersek ve Türkiye'den ek kitaplar satın alması gerekmektedir. EBTk tarafından Boşnakça ve Türkçe dillerinde sağlanan kitaplar düşük kalitededir.”⁶⁴¹ İlerleyen dönemlerde bu sorunların giderilmesi kapsamında birtakım iyileştirmeler yapılmıştır ancak sözü edilen sorunlar Türk öğrencilerin eğitim kalitesini olumsuz yönde etkilemeye devam etmektedir.

Kosova Türkleri, yükseköğretimde Priştine Üniversitesi'ndeki Türk Dili ve Edebiyatı bölümüyle Prizren Eğitim Fakültesindeki Sınıf Öğretmenliği bölümünde⁶⁴² Türk dilinde eğitim görmektedir. Türk dilinde yükseköğretim alanları sınırlı olduğundan ayrıca mezuniyet sonrasında işsizlik probleminin yaşanmasından dolayı Kosovalı Türk öğrenciler Türkiye'nin sağladığı burslarla Türkiye'de eğitim görmektedirler. Ancak söz konusu burslar sınırlı sayıda kişiyi kapsadığından öğrencilerin bir bölümü bu imkâna sahip olabilmektedir. Söz konusu burslardan sadece Türk öğrenciler değil diğer topluluklara mensup öğrenciler de yararlanmaktadır. Bu bağlamda son dönemlerde Kosovalı Türk ailelerin bir bölümü, Arnavutça eğitimin çocuklarının geleceği bakımından daha faydalı olduğunu düşünerek çocuklarını Arnavutça eğitime teşvik etmektedir.⁶⁴³

Kosova Cumhuriyeti Anayasası'nın 59. maddesinin değişik fıkralarında topluluğun kültürel haklarıyla ilgili hükümlere yer verilmiştir. Söz konusu maddenin

⁶⁴⁰ Communities Rights Assessment Report Second Edition December 2010, s. 8.

⁶⁴¹ a. yer, s. 9.

⁶⁴² <http://udek.beder.edu.al/>, (20.05.2020).

⁶⁴³ Okumuş, a.g.m., s. 17.

1.fikrasına göre “topluluk mensupları bireysel ve toplumsal olarak kültürlerini beyan etme ve geliştirme ve kimliklerinin özniteliklerini yani din, dil, gelenek ve kültürlerini koruma hakkına sahiplerdir.”⁶⁴⁴ 7. Fıkırada, “yasalara ve uluslararası standartlara uygun şekilde topluluk simgelerini kullanma ve sergileme”; 14. fıkrada “kültür, sanat, bilim ve eğitim dernekleri kurma ve araştırma veya kendi kimliklerini ifade etme, besleme ve geliştirme dernekleri kurma hakkına sahip oldukları” ifade edilmiştir.⁶⁴⁵ Öte yandan Anayasa’nın 38. maddesinde inanç, vicdan ve din özgürlüğüne yer verilmiştir. Anayasaya göre Kosova’daki her topluluğun inanç, din ve vicdan özgürlüğü güvence altındadır.⁶⁴⁶

Yüzyıllarca bir arada yaşamış olan Arnavut ve Türk toplulukları arasındaki etkileşim 1990’lı yıllarda azalma eğilimi gösterse de bağımsızlık sürecinde iki toplum arasındaki ilişkiler olumlu yönde ilerlemeye başlamıştır. Türk topluluğunun diğer topluluklarla da etkileşiminde önemli bir sorun bulunmamaktadır. Bu bağlamda Türk topluluğu kültürel faaliyetlerde bulunurken önemli bir engelle karşılaşmamaktadır. Dini inancını özgürce yaşayabilmektedir. Sözü edilen durumda çoğunluğu Müslüman olan bir ülkede Müslüman bir azınlık olmalarının önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Kosova Anayasası’nda garanti edildiği üzere her topluluk milli bayramını seçebilir ve istediği şekilde kutlayabilir. Bu bağlamda Kosova Türkleri tarafından 23 Nisan günü milli bayram olarak 2009 yılından beri düzenli olarak kutlanmaktadır.⁶⁴⁷

Kosova’nın farklı bölgelerinde Türk topluluğunun kültürünü yansıtan önemli tarihi yapılar yer almaktadır. Vuçitırın’da, temeli Osmanlı Devleti egemenliğine dayanan Türk hamamları ve bir kale bulunmaktadır; Mitroviça’daki eski hamam günümüzde şehrin en önemli müzelerinden biri durumundadır.⁶⁴⁸ Bunun yanı sıra Priştine’de Türk kültür mirasını yansıtan önemli eserler yer almaktadır. Sultan I. Murad Türbesi, Lap Camisi, Fatih Sultan II. Mehmet Camisi, Yaşar Paşa Cami, Gazimestan’ın içinde bulunan Bayraktar Türbesi (Kosova Ovası üzerindedir ve Sultan I. Murad Türbesi ile 1389’da yaşanan I. Kosova Savaşı anıtı vardır), Pazar Camii (Çarşı Cami) ve Pirinaz Cami bunlardan bazılarıdır.⁶⁴⁹ Öte yandan Kosova’nın Gilan şehrinde temeli

⁶⁴⁴ Constiution of the Republic of Kosovo, s. 18.

⁶⁴⁵ a.yer.,s.19.

⁶⁴⁶ a.yer, s. 11.

⁶⁴⁷ “Kosova Türkleri Milli Bayramı”, <http://www.23nisan-ktmb.org/ktmb/>,(19.05.2020).

⁶⁴⁸ OSCE Mission in Kosovo, Community Profile Kosovo Turks, s. 13.

⁶⁴⁹ a.yer.

yine Osmanlı egemenliğine dayanan önemli tarihi yapılar bulunmaktadır. Prizren şehri ise Türk topluluğunun Kosova'daki en önemli güç merkezi konumundadır. Osmanlı Devleti egemenliği döneminde ticari alanda önemli vilayetlerden biri olan Prizren, Türk kültürü ve tarihinin de önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Sinan Paşa Camii, Suzi Camii, Halvetiye Tekkesi, Kukli Bey Camii Paşa Hamamı Prizren'deki önemli dini yapılardan bazılarıdır.⁶⁵⁰ Günümüzde belediye konumunda olan Mamuşa ise Kosova'da, Türk topluluğunun çoğunluk oluşturduğu tek köy olma özelliğini taşımaktadır ve burada da temeli Osmanlı Devleti egemenliğine dayanan bir saat kulesi bulunmaktadır.

Türk topluluğunun bir kısmı Arnavutçayı iyi bir düzeyde konuşabilmektedir. Diğer bir kısmı ise yaşadığı bölgede Sırp veya Boşnak komşularıyla iletişim kurabilmek için Sırpça ve Boşnakça'yı da konuşmaktadır. Mitroviça'da yaşayan Türk topluluğu mensuplarından Güney'de yaşayanlar Kuzey'dekilere göre daha fazla hareket özgürlüğüne sahiptir. NATO müdahalesi öncesi dönemde Radyo ve TV yayınları, dergi, gazete gibi yayım ve yayın faaliyetlerine ara vermek durumunda kalan Türk topluluğu bağımsızlık ilanı sonrası dönemde radyo ve TV yayınlarına devam etmiş ayrıca yeni dergi ve gazeteler çıkarmaya başlamıştır. Türk topluluğu bu tarz faaliyetleri yerine getirirken önemli bir engelle karşılaşmamaktadır. Genel olarak maddi yetersizlikler sonucu yayımını devam ettiremeyen dergi ve gazeteler bulunmaktadır. 2001 yılından itibaren faaliyette olan Kent FM radyosu 24 saat kesintisiz Türkçe yayın yapmaktadır. Diğer bir radyo ise Prizren Radyosu'dur. 1971 yılından 2011 yılına kadar Arnavutça ve Türkçe olarak yayınlarına devam eden radyo maddi imkânsızlıklar nedeniyle Türkçe yayınlarını devam ettirememiş 8 yıl aradan sonra 2019 yılında Türkçe yayınlarına yeniden başlamıştır.⁶⁵¹

Gazete olarak, 2008 yılında maddi imkânsızlıklar sebebiyle yayınlarına son veren Yeni Dönem gazetesinin ardından 2012 yılında Evlad-ı Fatihan gazetesi kurulmuş olup bu gazete bağımsızlık sonrasında Türkçe olarak basılan ilk gazete olması nedeniyle önemli bir yere sahiptir.⁶⁵² Öte yandan internet üzerinden yayımlanan Kosova Haber,

⁶⁵⁰ a.yer, s. 3.

⁶⁵¹ "Prizren Radyosu'nda Yeniden Türkçe Yayınlar Başlıyor", *Balkan Günlüğü*, 10 Şubat 2019, <https://balkangunlugu.com/2019/02/prizren-radyosunda-yeniden-turkce-yayinlar-basliyor/>, (19.05.2020).

⁶⁵² "Kosova'da Türk Dilinde Gazete Basıldı", *BAL-TÜRK*, 18 Ekim 2012, <http://www.balturk.org.tr/kosovada-turk-dilinde-gazete-basildi/>, (19.05.2020).

Kosova Port ve Yeni Kosova gazeteleri de Türkçe olarak sunulmaktadır.⁶⁵³ Dergilerden ise BAY, Türkçem, Gerçek, Baltam Türklük Bilgisi, Paradigma ve İmza dergileri halen yayımlarına devam etmektedir.⁶⁵⁴

Anayasa metninde toplulukların farklı alanlarda dernekler kurabileceği ifade edilmektedir. Zira Sosyalist Yugoslavya döneminde 1951 yılından sonra azınlık olarak tanımlanan Türk topluluğunun eğitim, bilim ve sanat alanlarında dernek kurma hakkı tanınmıştır. Bu çerçevede 1951’de “Doğru Yol” derneği kurulmuştur. Faaliyetleri günümüzde de devam eden derneğin kuruluş amaçlarından bazılarının kardeşlik birliği kurmak ve korumak, Kosova’da yaşamakta olan Türk halkının ve genel olarak da diğer halkların örf, adet ve geleneklerini sanat anlayışıyla yaşatmak ve geliştirmek olduğu ifade edilmiştir.⁶⁵⁵ Müzik ve sanat gibi farklı kollara ayrılmış olan dernek bünyesinde başlangıçta Doğru Yol adıyla daha sonraları ise Esin adıyla ve çocuklara yönelik Filiz adıyla dergiler yayımlanmaya başlamıştır.⁶⁵⁶

Priştine’de 1951 yılında “Yeni Hayat” adıyla kurulan Gerçek Kültür ve Sanat derneği de azınlığın ulusal kimliğinin devam ettirilmesinde oldukça önemli bir rol oynamıştır. 1969 yılında gerçekleştirilen yeni örgütlenmede adı Gerçek olarak değiştirilmiştir. Dernek bünyesinde başta müzik ve tiyatro olmak üzere çeşitli sanatsal etkinliklerin yanı sıra Gerçek adlı dergi ile Gerçek (1951-1991) adlı kitap bulunmaktadır. Bu çerçevede bağımsız Kosova Cumhuriyetinde azınlık gruplarından birini oluşturan Türk topluluğu tarafından çok sayıda dernek kurularak dergiler çıkarılmıştır.

Türk topluluğu farklı etnik topluluklar arasındaki etkileşimi güçlendirmek adına kimi faaliyetler gerçekleştirmektedir. Gerçek derneği bünyesinde bir tiyatro gösterisi düzenlenmiştir. Uyuşturucu kullanımına karşı gençlerin bilinçlenmesine dair gösteri Arnavut ve Türk gençlerinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Bir sivil toplum ve yardım kuruluşu olan ve üyelerini Türk kadınlarının oluşturduğu “Hanımeli”, kadınlara yönelik, Boşnak ve Arnavut kadınların katılımıyla çeşitli eğitim faaliyetleri düzenlemektedir, bunun yanı sıra “Bahar” Kültür ve Eğitim Merkezi, 23 Nisan’da topluluğun resmi bayramını yaşatmak adına, çok çeşit kutlamalar ve tiyatro gösterileri

⁶⁵³ Okumuş, “Kosova’da Yayımlanan Türkçe Gazete ve Dergiler”, s. 266.

⁶⁵⁴ <http://udek.beder.edu.al/>, Okumuş, a.g.m., s. 266.

⁶⁵⁵ Çelik, a.g.e., s.82.

⁶⁵⁶ a.g.e., s. 82.

düzenlemektedir.⁶⁵⁷ Türk topluluğu için önemli merkezlerden biri olan Prizren’de çok sayıda sivil toplum kuruluşu ve dernekler yer almaktadır. Derneklerden “Doğru Yol”, “Filizler”, “Mesk” ve “Zübeyde Hanım” “Türk Kadınlar Dernekleri”; tiyatrolardan “Rumeli” tiyatrosu, “Nafiz Gürcüali” tiyatrosu bunlardan bazılarıdır.⁶⁵⁸

TABLO I : Kosova’daki Toplulukların Demografisi⁶⁵⁹

YILLAR	ARNAVUTLAR	SIRPLAR	TÜRKLER	ROMANLAR	DİĞERLERİ	TOPLAM
1948	498.244	176.718	1.320	11.230	45.522	733.034
1953	524.562	189.869	34.590	11.904	54.983	815.908
1961	646.605.	227.016	25.764	3.202	61.401	963.988
1971	916.168	228.264	12.244	14.593	72.424	1.243.693
1981	1.226.736	209.798	12.513	34.126	101.267	1.584.440
1991	1.596.072	194.190	10.445	45.745	109.744	1.956.196
2006	1.932.000	111.300	8.400	23.745	24.788	2.100.000
2011	1.616.869	252.532	18.738	8.824	Boşnak:27.533 Aşkali:15.436 Mısırlı:11.524 Goralı:10.265	1.739.825

Esasen, 1951 yılına kadar ulusal kimlikleri tanınmayan Kosova Türklerinin YSFC’deki nüfus sayımı sonuçlarında yıllara göre dağılımda bir tutarsızlık olduğu görülmektedir. Zira Federal Yugoslavya devleti döneminde demografiye politik üstünlük gözüyle bakıldığından nüfus sayımlarında sonuçlar hiçbir zaman gerçeği tam anlamıyla yansıtmamıştır.

4. Kosova Cumhuriyeti’nin Türkiye ile İlişkileri Bağlamında Kosova Türkleri

Sırbistan’dan tek taraflı bağımsızlık ilan ederek 17 Şubat 2008 tarihinde ayrılmış olan Kosova, tüm devletlere söz konusu bağımsızlığı tanımaları için çağrıda bulunmuştur. Bu çağrıya ilk karşılık veren ülkelerden biri de Türkiye olmuştur. Kosova’nın diğer devletler tarafından tanınmasında yoğun gayret gösteren Türkiye, 1999’dan 2008’e kadar diplomatik ilişkileri yürüttüğü Priştene’deki Eşgüdüm Ofisini

⁶⁵⁷ OSCE Mission in Kosovo, Community Profile Kosovo Turks, s.14.

⁶⁵⁸ a.yer.

⁶⁵⁹ Özlem, a.g.e., s.154.

büyükelçilik düzeyine yükseltmiştir. Kosova'ya ilk Türk büyükelçisi Metin Hüsrev Ünler 21 Nisan 2009 tarihinde atanmıştır.⁶⁶⁰ Kosova ise Türkiye'deki büyükelçiliğine Bekim Sejdiu'yu 9 Eylül 2009 tarihinde atamıştır.

4.1. Türkiye'nin Kosova'daki Faaliyet Alanları ve Kosova Türkleri Politikası

Kosova'nın bağımsızlığının Ankara tarafından tanınmasının ardından dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan Kosova Başbakanı Haşim Taçi ile telefonda görüşmüş *“Balkanlarda, barış ve istikrarın oluşmasına katkıda bulunacak bir Kosova'yı destekleyeceklerini belirterek, Türkler ve Arnavutlar başta olmak üzere Kosova'yı oluşturan unsurların birlik ve beraberliğinin Kosova'nın geleceğini güçlendireceğine inandıklarını”*⁶⁶¹ dile getirmiştir. Erdoğan'ın da ifade ettiği gibi bağımsızlık sonrası dönemde Türkiye, Kosova'nın kalkınması hususunda Kosova'nın yanında yer almıştır. Bu çerçevede, ekonomik alanda işbirliğinin sağlanması amacıyla 2008 yılında Kosova Türkiye Ticaret Odası (KKTO) kurulmuştur. KTTO kapsamında Kosova'da etkili olmaya başlayan Türk firmaları, burada gıda, eğitim, inşaat, lojistik, ulaştırma, sağlık ve finans gibi temel sektörlerde faaliyet göstermeye başlamıştır.⁶⁶²

Ocak 2009'da Dışişleri Bakanı Ali Babacan'ın Kosova'ya⁶⁶³ gerçekleştirdiği ziyaret kapsamında ise iki ülke arasında Vize Muafiyet Anlaşması yapılmıştır. Diğer taraftan Kosova Meclisi Genel Kurulu'nda gerçekleştirdiği konuşmada iki ülke arasında ekonomi, eğitim ve güvenlik örneğinde mevcut işbirliği alanlarını dile getiren Babacan, bu işbirliği alanlarının daha da geliştirileceğini belirtmiştir. İki ülke arasındaki tarihi, kültürel ve beşeri bağlara vurgu yapılan konuşmada Kosova'daki Türk toplumuyla

⁶⁶⁰ Türkiye Cumhuriyeti Priştine Büyükelçiliği, <http://pristine.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>, (20.05.2020).

⁶⁶¹ “Erdoğan'dan Kosova Başbakanı Taçi'ye tebrik telefonu”, *Vatan*, 18 Şubat 2008, <http://www.gazetevatan.com/erdogan-dan-kosova-basbakani-taci-ye--tebrik--telefonu-162690-dunya/>, (19.05.2020).

⁶⁶² *Kosova Türkiye Ticaret Odası Resmi İnternet Sitesi*, <http://kt-to.org/kosova-turkiye-ticaret-odasi-ktto/?lang=tr>, (19.05.2020).

“Geçmişten Bugüne Türkiye-Kosova İlişkileri”, <http://www.tuicakademi.org/gecmisten-bugune-turkiye-kosova-iliskileri/> (19.05.2020).

⁶⁶³ Dışişleri Bakanı Sayın Ali Babacan'ın Kosova Meclisi Genel Kurulu'nda Yaptığı Konuşma”, *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi*, Priştine, 13 Ocak 2009, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-kosova-meclisi-genel-kurulu_nda-yapmis-olduklarikonusma.tr.mfa, (19.05.2020).

Türkiye’deki Kosova kökenli vatandaşların varlığının Türkiye’nin Kosova’ya yaklaşımında önemli bir etkiye sahip olduğu ifade edilmiştir.⁶⁶⁴

İki ülke arasında ekonomi alanında kurulan işbirliğiyle KTTO kapsamında Kosova’da etkili olmaya başlayan Türk şirketleri, gerçekleştirdikleri yatırımların yanı sıra Kosovalı vatandaşlara istihdam sağlayarak halkın sosyal refahına destek olmaktadır. Dolayısıyla Türkiye, bahsi geçen girişimlerle ticari alanda Kosova Türklerinin de faydalanacağı çok sayıda projenin hayata geçirilmesine önyak olmuştur. Eğitim alanında ise 1990’lı yıllarda Büyük Öğrenci projesi kapsamında Kosova’daki öğrencilerin bir bölümüne Türkiye’de burslu eğitim olanağı sağlayan Türkiye, bağımsızlık ilanı sonrası dönemde bu desteğini daha geniş bir çerçevede devam ettirmiştir. Zira 2010 yılında Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) kurulmuş ve bu kuruluş bünyesinde 2012 yılında başlatılan “Türkiye Bursları” programıyla daha çok sayıda Kosovalı öğrenci burslu eğitim imkânına kavuşmuştur.⁶⁶⁵

Diğer taraftan TİKA vasıtasıyla eğitim kurumlarına sağlanan desteğin de önemli bir rolü bulunmaktadır. TİKA tarafından destek sağlanan projelerin önemli bir bölümünü Türk azınlığın ana dilde eğitim aldığı okullar oluşturmaktadır. Bu kapsamda Priştine’deki ilk ve tek Türk Okulu olan Elena Gjika ilkokulunun tadilatı yapılmış ve okula donanım desteği sağlanarak⁶⁶⁶ Türk topluluğu öğrencilerinin eğitim kalitesi artırılmaya çalışılmıştır. Benzeri şekilde Prizren Üniversitesi’ndeki Türk ve Dili Edebiyatı bölümüne teknik donanım desteğinde bulunmuş ayrıca Gilan şehrindeki Musa Zajmi İlkokulu’nun okul öncesi sınıfları yenilenerek bu sınıflara donanım desteği sağlanmıştır.⁶⁶⁷

Türkiye’nin Kosova’ya destekleri arasında diğer bir konu ise Kosova polisinin Türkiye’de eğitim almasıdır. Bu kapsamda TİKA’nın desteğiyle yürütülen projeler söz konusudur. TİKA, 2007 yılından bu yana özellikle polis eğitim kurumları arasında eşgüdüm ve işbirliğinin sağlanması amacıyla “Uluslararası Polis Eğitimi İşbirliği

⁶⁶⁴ a. yer.

⁶⁶⁵ Ayhan Nuri Yılmaz, Gökmen Kılıçoğlu, “Balkanlar’da YTB ve TİKA’nın Türk Kamu Diplomasisi Kurumları Olarak Faaliyetleri ve Türkiye’nin Bölgedeki Yumuşak Gücüne Etkileri”, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2017, s. 121.

⁶⁶⁶ “Kosova’da Elena Gjika İlköğretim Okulu’na Tadilat ve Donanım Desteği”, [https://www.tika.gov.tr/tr/haber/kosova%27da_elena_gjika_ilkogretim_okulu%27na_tadilat_ve_donanim_destegi-29933,\(19.05.2020\).](https://www.tika.gov.tr/tr/haber/kosova%27da_elena_gjika_ilkogretim_okulu%27na_tadilat_ve_donanim_destegi-29933,(19.05.2020).)

⁶⁶⁷ TİKA’dan Kosova’da Okul Öncesi Eğitime Destek, https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_dan_kosova_da_okul_onesi_egitime_destek-54043, [https://www.tika.gov.tr/tr/haber/kosova_piristine_universitesinde_turk_dili_ve_edebiyati_bolumune_ekip_man_destegi-7316,\(19.05.2020\).](https://www.tika.gov.tr/tr/haber/kosova_piristine_universitesinde_turk_dili_ve_edebiyati_bolumune_ekip_man_destegi-7316,(19.05.2020).)

Projesi” yürütmektedir.⁶⁶⁸ Benzeri şekilde sağlık alanında da işbirliği anlaşmaları mevcuttur. Kosova sağlık personelinin Türkiye’de eğitim almasından Kosova vatandaşlarının Türkiye’deki hastanelerde tedavi görmesine kadar değişik ölçülerde destek söz konusudur. Yine TİKA tarafından Kosova sağlık hizmetlerine sunulan donanım desteği de oldukça önemlidir.

Bununla birlikte Babacan, söz konusu konuşmasında Türk topluluğunun Kosova’ya olan bağlılığını vurgulamış ve Türk azınlığın ilişkilerin güçlendirilmesinde önemli bir rol oynadığını dile getirmiştir.⁶⁶⁹ Ayrıca Babacan, Türk azınlığın ana dilinin kullanımına dair Kosova yönetiminin attığı adımlardan dolayı memnuniyetini belirtmiştir. Bu doğrultuda Türkiye’nin Kosova’daki yeni dönemde Türk topluluğunun azınlık haklarını kullanımını yakından takip ettiği görülmektedir.

Şubat 2010’da ise Kosova Cumhurbaşkanı Fatmir Sejdiu mevkidaşı Abdullah Gül ile Ankara’da yaptığı görüşmede Kosova’daki Türk toplumuyla Türkiye’deki Kosova kökenli vatandaşların iki ülke arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesinde çok önemli bir role sahip olduğunu dile getirmiş buna karşılık Bakan Gül de Kosova’daki Türk topluluğunun iki ülke arasındaki ilişkilerde köprü vazifesi gördüğünü belirtmiştir.⁶⁷⁰ Ayrıca Kasım 2010’da Kosova’da bulunan Başbakan Erdoğan, Kosova’nın bağımsızlık mücadelesinde hem Kosova’daki Türk toplumunun hem de Türkiye halkının uzun bir süre mücadele verdiğini vurgulamış ve Kosova’daki yeni dönemde ülkenin kalkınması noktasında Türk toplumunun desteğinin devam edeceğini belirtmiştir.⁶⁷¹

Türkiye’nin yurt dışında faaliyet gösteren önemli kuruluşlarından biri de Yunus Emre Enstitüsü’dür (YEE). 2009 yılında faaliyetlerine başlayan YEE, yurt dışında yabancılara Türkçe öğretiminin yanı sıra kültür ve sanat faaliyetleri yürütmekte, bir yandan da bilimsel çalışmalara çeşitli alanlarda katkı sunmaktadır.⁶⁷² Bu bağlamda Türkiye tarihi, kültürel ve beşeri bağları bulunan Kosova’da da bu kuruluşun

⁶⁶⁸ Yılmaz, a.g.m., s.126.

⁶⁶⁹ “Dışişleri Bakanı Sayın Ali Babacan’ın Kosova Meclisi Genel Kurulu’nda Yaptığı Konuşma”, *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi*, Priştine, 13 Ocak 2009, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-kosova-meclisi-genel-kurulu_nda-yapmis-olduklarikonusma.tr.mfa, (20.05.2020).

⁶⁷⁰ Özlem, a.g.e., s. 321

⁶⁷¹ “Erdoğan Prizren’de halka hitap etti”, İhlas Haber Ajansı, 3 Kasım 2010, <https://www.iha.com.tr/haber-erdogan-prizrende-halka-hitap-etti-144744/>, (21.05.2020).

⁶⁷² Yunus Emre Enstitüsü Priştine, <https://pristine.yee.org.tr/tr/kurumsal/yunus-emre-enstitusu>, (21.05.2020.)

faaliyetlerine öncelik tanımıştır. Zira Ağustos 2011’de Kosova’yı ziyaret eden Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Priştine ve Prizren’deki Yunus Emre Türk Kültür Merkezlerinin açılışını yapmıştır.⁶⁷³

Ayrıca Nisan 2012’de Kosova Meclis Başkanı Yakup Krasniqi Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ile görüşmesinde Kosova Türklerinin ilişkilerin güçlendirilmesinde köprü vazifesi gördüğü ayrıca Kosova’daki siyasi, ekonomik ve kültürel yapının yeniden yapılandırılmasına kayda değer bir katkı sundukları vurgulanmıştır.⁶⁷⁴ Öte yandan Krasniqi Başbakan Erdoğan ile İstanbul’da görüşmüş ve bu görüşmede Erdoğan, “*Kosova Meclisi’nde 3 Türk milletvekillinin yer alması ve meclis başkan yardımcısının da Türk olmasının mutluluk verici olduğunu*” dile getirmiş ve Krasniqi’ye “*Birlik olun, birlikte hareket edin*” mesajı vererek Kosova Türkleriyle birlikte olunması temennisinde bulunmuştur.⁶⁷⁵

Bu doğrultuda iki ülke arasında özellikle ekonomik alanda işbirliğinin geliştirildiği görülmektedir. Zira Eylül 2013’te Serbest Ticaret Antlaşması imzalanmış ve Kosova’daki özelleştirmeler kapsamında bazı Kosova varlıklarının ihale ve işletmesi devralınmıştır.⁶⁷⁶ Bu kapsamda ihalesi bir Türk şirketi tarafından devralınan Priştine Havalimanının açılış töreni için Ekim 2013’te Kosova’da bulunan Başbakan Erdoğan, iki ülke arasındaki tarihi, kültürel, beşeri bağlara vurgu yaparak “*...Türkiye Kosova’dır, Kosova Türkiye’dir...*” ifadelerini kullanmıştır.⁶⁷⁷

Öte yandan Dışişleri Bakanı Yardımcısı Naci Kuru Mayıs 2014’te Kosova’ya gerçekleştirdiği ziyaretinde “*iki ülke arasındaki ilişkilerin siyasi, ekonomik ve kültürel alanda iyi yönde ilerlediğini ve Kosova’yı kardeş ülke olarak gördüklerini*” dile getirmiştir.⁶⁷⁸ Ayrıca Kuru, Kosova ile ilgili yeni bir gelişmenin mevcut olduğunu, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilerleyen günlerde Prizren’de başkonsolosluk açacağını ve bu durumun Kosova için bir ilki oluşturmasından dolayı oldukça önemli bir gelişme

⁶⁷³ Özlem, a.g.e., s. 323.

⁶⁷⁴ Özlem, a.g.e., s. 323.

⁶⁷⁵ “Başbakan Erdoğan’dan Krasniqi’ye ‘Birlik’ mesajı” Balkan Günü, 30 Nisan 2012, <https://balkangunlugu.com/2012/04/babakan-erdoandan-krasniciye-birlik-mesaj/>, Özlem, a.g.e., s. 323.

⁶⁷⁶ Kosova’nın Genel Ekonomik Durumu Türkiye ile Ekonomik ve Ticari İlişkileri, s. 38.

⁶⁷⁷ Özlem, a.g.e., s. 324.; “Erdoğan: Unutmayın, Türkiye Kosova’dır, Kosova Türkiye’dir”, *Kosova Haber*, 23 Ekim 2013, <https://www.kosovahaber.net/?page=2,9,21592>, (21.05.2020).

⁶⁷⁸ “Bakan Yardımcısı Kuru Kosova’yı ziyaret etti, *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi*”, http://www.mfa.gov.tr/bakan-yardimcisi-kuru-kosova_yi-ziyaret-et.tr.mfa, (21.05.2020); “Türkiye ile Kosova arasında İkili İstihdam Anlaşması imzalandı”, *İhlas Haber Ajansı*, 2 Mayıs 2014, <https://www.ihha.com.tr/haber-turkiye-ile-kosova-arasinda-ikili-istihdam-anlasmasi-imzalandi-352620/> (21.05.2020).

olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷⁹ Bu gelişmenin yanı sıra Kosova'daki gençlerin işsizlik sorununa çözüm bulmak amacıyla Türk şirketleriyle Kosova Eğitim Bakanlığı arasında kurulan çeşitli işbirlikleri oldukça önemlidir. Boğaziçi Üniversitesi, KEDS (Kosova Elektrik Dağıtım Şirketi) ve Kosova Eğitim Bakanlığı arasındaki işbirliği doğrultusunda kurulan KEDS Akademi, elektrik mühendisliğiyle teknik liselerin ilgili bölümlerinde okuyan gençleri enerji sektöründeki iş alanlarına hazırlamaktadır.⁶⁸⁰

Bunun ardından, Şubat 2015'te Kosova Dışişleri Bakanı Haşim Taçi'nin mevkidaşı Mevlüt Çavuşoğlu ile Ankara'da yaptığı görüşmede Çavuşoğlu, Kosova'nın kalkınması hususunda Türkiye'nin YEE, TİKA örneğindeki kuruluşlar bünyesinde yürüttüğü faaliyetlerin önemli olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Çavuşoğlu, Kosova'nın geleceğinin şekillenmesinde Türk şirketlerinin yatırımlarını vurgulamış, iki ülke arasındaki işbirliği alanlarının daha da geliştirileceğini, güvenlik alanında da Kosova'ya yönelik desteğin devam edeceğini belirtmiştir.⁶⁸¹ Çavuşoğlu'nun açıklamalarına karşılık iki ülke arasındaki ilişkilerin derinleşmesi temennisinde bulunan Taçi, Kosova'daki Türk topluluğunun statü bakımından hak ettiği yerde olduğunu ve Kosova ile Türkiye arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesinde önemli bir role sahip olduğunu ifade etmiştir.⁶⁸²

Öte yandan, Kosova'da Başkonsolosluk açılacağına dair bilgi Eylül 2015'te somutlaşmış ve ilk göreve Selen Evcit atanmıştır.⁶⁸³ Bu gelişmeyle Kosova'daki ilk Başkonsolosluğu açan Türkiye Kosova ile ilişkilerini bir adım daha öteye taşımıştır. Zira Kosova'daki etki alanlarını genişleten Türkiye, genele hitap ederek özeli korumaya çalışan bir vizyon belirlemiştir. Diğer bir deyişle yürütülen faaliyetler kapsamında Kosova halkı arasında ayırım yapılmadan genele yönelen Türkiye, esasen Türk azınlığın durumuyla yakından ilgilenmeye çalışmıştır. Bu kapsamda, Kosovalı öğrencilerin eğitim kalitesinin geliştirilmesi amacıyla çeşitli işbirliği anlaşmalarının ortaya

⁶⁷⁹“ İlk başkonsolosluğu Türkiye açıyor”, *Hürriyet*, 2 Mayıs 2014.

⁶⁸⁰ “Keds Akademi Açıldı”, <http://www.limak.com.tr/duyurular/keds-akademi-acildi> (21.05.2020)

<https://www.enerjigunlugu.net/kosovada-issizlige-elektrikli-cozum-20536h.htm>, (21.05.2020)

⁶⁸¹ Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun Kosova Dışişleri Bakanı Haşim Taçi ile Düzenlediği Ortak Basın Toplantısı, Ankara, 19 Şubat 2015, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-kosova-disisleri-bakani-hasim-thaci-ile-duzortak-basin-toplantisi_-19-subat-2015_-an.tr.mfa, (21.05.2020).

⁶⁸² a.yer.

⁶⁸³ “Kosova'da ilk Türk Başkonsolosu göreve başlıyor”, *Cumhuriyet*, 1 Eylül 2015, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kosovada-ilk-turk-baskonsolosu-goreve-basliyor-357459>, (22.05.2020).

konulduğu görülmektedir. Dönemin Kosova Eğitim Bakanı ile YÖK Başkanı arasında gerçekleştirilen yükseköğretimde işbirliğinin genişletilmesini öngören anlaşmayla çok sayıda Kosovalı öğrencinin Türkiye'deki üniversitelerde yüksek lisans ve doktora alanlarında eğitim alabilmesinin önü açılmıştır.⁶⁸⁴

15 Temmuz 2016 tarihinde Türkiye'deki mevcut hükümete karşı gerçekleştirilen askeri darbe girişimi sonrasında Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) adıyla anılan yapılanmaya karşı yurt içinde ve yurt dışında çok yönlü bir mücadele başlatılmış ve Türkiye bu yapılanmanın yer aldığı ülke yönetimlerine gerekenin yapılması çağrısında bulunmuştur. Bu kapsamda, Aralık 2016'da Ankara'da Kosova Cumhurbaşkanı Haşim Taçi ile yaptığı görüşmede bu konuyu ele alan Başbakan Erdoğan, FETÖ yapılanmasının Balkanlar'da en yoğun örgütlenme ağının Kosova'da olduğunu vurgulamış ve bu yapılanmanın içinde bulunan gençlerin kurtarılması amacıyla Türkiye Maarif Vakfı örneğinde eğitimin kurumlarının yeniden şekillendirilmesinin önemini dile getirmiştir. Erdoğan'ın açıklamaları üzerine Taçi "*O geceden sonra Kosova Cumhuriyeti olarak açıklamada bulundum. Şiddet hiçbir zaman halkın iradesinin yerine geçemez. Türkiye'de kim terörist ise o Kosova için de teröristtir. Bu konuda hiç tavizimiz yoktur. Terörist teröristtir*"⁶⁸⁵ ifadelerini kullanarak söz konusu mücadelede Türkiye'nin yanında oldukları mesajını iletmiştir. Erdoğan, FETÖ ile mücadele başlığı dışında Kosova'daki Türk toplumuyla Türkiye'deki Kosova kökenli vatandaşların iki ülke arasındaki beşeri ilişkilerde önemli bir role sahip olduğunu dile getirmiştir.⁶⁸⁶

Erdoğan'ın Aralık 2016'da Kosova'daki eğitim hususunda örnek gösterdiği Türkiye Maarif Vakfı 2017 yılında bu konuda ilk adımını atmıştır. Bu kapsamda, gerekli protokolün hazırlanmasıyla Türkiye Maarif Vakfı Kosova'da faaliyetlerine başlamıştır.⁶⁸⁷ Vakıf kamu yararına çalışmaktadır ve farklı ülkelerde eğitimin hemen her aşamasında faaliyet yürütmektedir.⁶⁸⁸

⁶⁸⁴ "Kosova ile Türkiye Arasında Yükseköğretimde İşbirliği Anlaşması", *Kosovahaber*, 21 Ekim 2015, <https://m.kosovahaber.net/?page=2,38,32111>, (22.05.2020).

⁶⁸⁵ a.yer.

⁶⁸⁶ a.yer.

⁶⁸⁷ Türkiye Maarif Vakfı Kosova'da faaliyetlerine başladı, Anadolu Ajansı, 25 Nisan 2017, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-maarif-vakfi-kosovada-faaliyetlerine-basladi/805069>, (22.05.2020).

⁶⁸⁸ *Türkiye Maarif Vakfı Resmi İnternet Sitesi*, <https://turkiyemaarif.org/page/30-turkiye-maarif-vakfi-12> (22.05.2020).

Ekim 2017’de ise Kosova Başbakan yardımcısı Behcet Pacolli Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuoğlu ile yaptığı görüşmede iki ülke arasındaki işbirliği alanlarının genişletilmesi isteğinde bulunmuş ve “*Kosova Türkiye yanında olduğunda daha güçlü, gururlu ve onurlu hissediyor.*”⁶⁸⁹ ifadelerini kullanmıştır. Diğer taraftan Pacolli, Türklerin Kosova tarafından kardeş olarak görüldüğünü dile getirmiştir. Ayrıca Balkanlar’da FETÖ ile mücadele kapsamında Türk Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) tarafından gerçekleştirilen operasyonlarda Kosova’daki 6 şüphelinin Türkiye’ye getirilmesi üzerine Kosova Başbakanı Ramush Haradinaj söz konusu olayın kendi bilgisi dâhilinde olmadan gerçekleştiğini ifade ederek İçişleri Bakanı ve İstihbarat servisi şefini görevden almıştır. Bu gelişme üzerine Başbakan Erdoğan Haradinaj’a karşı sert bir dil kullanarak kendisinin “*bu talimatı nereden aldığını, ne zamandan beri Türkiye’ye karşı darbe yapanları korumaya başladığını*” dile getirerek uyarıda bulunmuştur.⁶⁹⁰ Ancak Kosova Cumhurbaşkanı Haşim Taçi, Başbakan Haradinaj’ın bu eylemini doğru bulmadığını ve Türkiye’nin mücadelesinde haklı olduğunu ifade etmiş dolayısıyla söz konusu gelişme iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli bir soruna yol açmamıştır.

Bu gelişmelerin ardından, Ekim 2018’de Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu’nun Kosova’ya gerçekleştirdiği ziyarette FETÖ ile mücadele konusu ele alınmış, Türkiye’nin beklentileri dile getirilmiştir.⁶⁹¹ Türkiye ile Kosova arasında bahsi geçen konuda oluşabilecek güçlü ihtilafların Kosova’daki Türk azınlığın durumunda büyük ölçekli değişikliklere yol açabileceği ihtimali bulunduğu dikkate değer bir mahiyette olduğu söylenebilir. Zira Çavuşoğlu “*Kosova Türk toplumunun Türk varlığını korumaya yönelik çabalarının ve Kosova’nın kültürel, ekonomik ve siyasi hayatının her alanına aktif katılımlarının Kosova’yı daha güçlü kıldığını*” dile getirmiştir.⁶⁹² Çavuşoğlu ziyareti kapsamında Mamuşa, Sultan Murad Kışlası örneğinde Türk azınlığın simgesel mekânlarını ziyaret etmiş, Başkonsoloslukta Türk azınlıkla bir araya gelmiştir. Bu bağlamda bağımsızlık ilanı sonrası dönemde iki ülke arasındaki

⁶⁸⁹ “Kosova Başbakan Yardımcısı Pacolli: Kosova, Türkiye yanında olduğunda daha güçlü” *Anadolu Ajansı*, 26 Ekim 2017.

⁶⁹⁰ “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Kosova Başbakanı Haradinaj’a Sert Sözler”, *Sabah*, 31 Mart 2018.

⁶⁹¹ “Çavuşoğlu’ndan Kosova’ya FETÖ çağrısı”, *Anadolu Ajansı*, 19 Ekim 2018.

⁶⁹² “Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu’nun Kosova’yı ziyareti”, *Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi*, 19-20 Ekim 2018, <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-mevlut-cavusoglu-nun-kosova-yi-ziyareti-19-20-ekim-2018.tr.mfa>, (24.05.2020).

ilişkilerin kardeş ülke profiliyle yürütüldüğü dikkati çekmekle birlikte Türk azınlığın iki ülke arasındaki ilişkilerde köprü vazifesi gördüğüne ilişkin atflara çok sık başvurulduğu görülmektedir.

4.2. Kosova Türklerinin Güncel Sorunları

Bilindiği gibi Türkçe Prizren ve Mamuşa'da resmi dil statüsüne sahiptir. Ayrıca Mitroviça, Gilan, Vuçitirin ve Priştine'de resmi kullanımdadır. Buna göre Türkçe'nin resmi dil statüsünde ya da resmi kullanımda olduğu belediyelerde Türk azınlık mensupları ana dillerini resmi ve özel yaşamda engelsiz bir şekilde kullanma hakkına sahiptirler. Ancak uygulama aşamasında Türk azınlık birtakım sorunlarla karşılaşmaktadır. Türk azınlık belediye işlemlerinde evrak ve dokümanların kendi dilinde verilmesi hususunda sorunlar yaşayabilmektedir. Bununla birlikte belediye çalışanlarıyla yazılı ve sözlü irtibatla sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Ayrıca belediyelerde tercüman sayısındaki yetersizliğin dışında gereken kalifiye ve çalışma koşullarının olmaması dolayısıyla tercüme hizmetleri istenilen düzeyde değildir. Zira AGİT Kosova Misyonu'nun toplulukların haklarını değerlendirme raporunda "*Belediye meclisi oturumlarının tercüme edilmesi konusundaki görevin yüksek derecede olması göz önünde bulundurularak, belediyelerin yarısının toplantı tutanaklarını tercüme etmemesi endişe vericidir. Ayrıca, belediyelerin yarısı tüm belediye yasal tasarılarının ve kanunlarının tüm resmi dillere tercüme etme görevini yerine getirmemekle birlikte gereken kaliteye sahip olan tercümeleri temin etmemektedirler.*"⁶⁹³ şeklinde tespitlerde bulunulmuştur. Bununla birlikte belediyelerdeki yol ve cadde işaretlerinde de sorunlar bulunmaktadır, zira bu işaret ve levhaların çoğunluğunda yazıların silindiği ya da tahrip edildiği görülmüştür. Bunların yanı sıra diğer kamu kurum ve kuruluşlarında Türkçe'nin kullanımına ilişkin sorunlar devam etmektedir.

Kosova Anayasası'nda tüm toplulukların kendi dilinde eğitim alma hakkına sahip olduğu ifade edilmektedir. Ancak Türkçe eğitimle ilgili olarak okulların fiziki koşullarının iyi olmadığı, kitapların bir kısmının mevcut olmasına rağmen eksik olduğu, sınıf dışındaki araç, gereç ve laboratuvar ortamlarının yetersiz olduğu bilinmektedir.⁶⁹⁴ Esasen Kosova Eğitim, Bilim ve Teknoloji Bakanlığı tarafından zorunlu derslere ait

⁶⁹³ OSCE Mission in Kosovo, Municipal Language Compliance in Kosovo, s. 19.

⁶⁹⁴ Kosova'da Türkçe Eğitim, Paradigma Araştırma Merkezi, <https://www.paradigmarc.org/>, s.26. (24.05.2020).

kitaplar ücretsiz olarak dağıtılmaktadır. Ancak kitapların Türkçe olarak temini konusunda sorunlar olduğu görülmüştür. Kitap yayınının en fazla olduğu ilkokul seviyesinde, kitap eksikliği en büyük sorunlardan biri olarak görülmektedir ve bu durum ortaokuldan liseye doğru daha da kötü bir tabloya dönüşmektedir.⁶⁹⁵ Bunların yanı sıra Türkçe eğitim verilen okullardaki öğrenci sayılarının giderek azalması Türk azınlığın dilinde eğitim verilen sınıfların kapanmasına yol açmaktadır. Yükseköğretimde ise Türkçe olarak eğitim verilen bölümlerin sınırlı olmasından dolayı Türk azınlığa mensup öğrencilerin bir kısmı üniversite eğitimi alamamaktadır.

Kosova Cumhuriyeti Anayasası'nda toplulukların ana dillerinde basın yayın faaliyetlerinde bulunabileceği belirtilmektedir. Bu bağlamda azınlık haklarının anayasal güvence altında görülmektedir. Günümüzde Kosova Türkleri ana dillerinde basın yayın faaliyetlerinde bulunabilmektedir. Ancak radyo ve televizyon yayınlarında özellikle Kosova Radyo Televizyonu'nda Türkçe yayınların süresiyle ilgili sorunların dışında programlara gerekli özenin gösterilmemesi gibi sorunlar varlığını devam ettirmektedir.⁶⁹⁶ Öte yandan kültür derneklerinin belediye ve kültür bakanlığından yeteri kadar destek alamaması da Türk azınlığın kültürel faaliyetlerini olumsuz etkilemektedir.

AGİT Kosova Misyonu'nun toplulukların kamu sivil hizmetlerine katılımına ilişkin takip raporunda Türk azınlığın kamu sivil hizmetlerine orantılı katılımının iyi düzeyde olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda Türk azınlığın kamu kurumlarında temsiline ilişkin önemli derecede bir probleminin olmadığı söylenebilir. Kamusal alandaki istihdamın dışında kendi açtıkları küçük çaplı iş yerlerinde çalışan Türk azınlık mensuplarının günümüzde ekonomik problemlerinin başında işsizlik gelmektedir. İşsizlik tüm Kosova halkını ilgilendiren bir problem olmakla birlikte, en çok azınlıklara etki etmektedir. Özellikle şehirlerde yaşayan Kosova Türk toplumu Yugoslavya döneminde genellikle kamu kurumlarında çalıştığından bağımsızlık sonrası dönemde Kosova ekonomisinde yaşanan köklü değişimler Türk azınlığı olumsuz etkilemiştir.

⁶⁹⁵ a.yer.

⁶⁹⁶ Akgün, a.g.m., s. 30.

İşsizlik oranlarındaki artışın devam etmesi sebebiyle Kosova'dan Avrupa ülkelerine işçi göçü yaşanmaya başlamıştır.⁶⁹⁷

KDTP, Kosova Türklerini Kosova Meclisi'nde temsil eden tek siyasi partidir. 2019 yılındaki parlamento seçimleri sonucunda meclise 2 milletvekili göndermiştir. Ayrıca KDTP'nin eski Genel Başkanı Mahir Yağcılar Kosova'daki mevcut yürütme organında Bakanlık bünyesinde görev yapmaktadır. Ayrıca yargı, yürütme, yasama organları bünyesinde çeşitli kurumlarda ve komisyonlarda hem Türklere hem de diğer azınlık topluluklarına yer tahsis edilmektedir. Ekim 2019'da gerçekleştirilen erken seçimde KDTP'nin oylarında bir önceki seçime kıyasla azalma olmuştur. Ekim 2019 seçim sonuçlarına göre Kosova Meclisi'nde yedinci dönemde Türk azınlığı Fidan Brina Jilta ve Fikrim Damka temsil etmektedir.⁶⁹⁸

Nihayetinde NATO müdahalesiyle birlikte bağımsızlık sürecinin ele alındığı bu dönemde, 1999 yılındaki askeri müdahale esnasında, bölgede meydana gelen çatışmalar nedeniyle topluluğun bir bölümünün yerinden edilirken, bir bölümünün ise Miloşević yönetiminin Kosova'da Arnavut demografisine karşı topluluğun Kosova'dan çıkışını engellemesi doğrultusunda tehdit yoluyla NATO karşıtı gösterilere katılmaya zorlama örneğinde baskıyla karşılaştığı görülmektedir. Bu dönemde söz konusu durumun Türk topluluğunu Arnavut toplumu karşısında Sırp işbirlikçiliği bağlamında zan altında bıraktığı ifade edilebilir. Diğer taraftan müdahale sonrası dönemde ise UÇK güçlerinin eylemlerinden çekinen topluluğun güvenlik anlamında sorunlarının devam ettiği görülmüştür. Bu noktada KFOR bünyesinde Türk taburunun Kosova'da yer almaya başlamasının topluluğun güvenlik bağlamında daha rahat bir ortama kavuşmasına katkı sağladığı görülmektedir. Ayrıca TİKA örneğindeki kuruluşlarla Kosova'nın kalkınmasında rol almaya başlayan Türkiye'nin, Kosova'daki faaliyetlerinde genele hitap eden bir tutum benimsemesi noktasında çoğunluk Arnavut nüfusun Türk topluluğuyla iletişiminin olumlu yönde ilerlemeye başladığı görülmüştür. Ancak müdahale sonrası dönemde bağımsızlık yönünde şartlanan Arnavut nüfusun her alanda etkili olmasıyla topluluğa yönelik baskının devam ettiği ifade edilebilir. Bununla birlikte UNMIK yönetimi altında ortaya konulan yasal düzenlemeler noktasında

⁶⁹⁷ Emin Emin "Balkanlar'da Göç Raporu", 3 Eylül 2016, https://insamer.com/tr/balkanlarda-goc-raporu_360.html, (28.05.2020).

⁶⁹⁸ <http://www.kdtp.org/milletvekilleri/> (29.05.2020).

topluluğun Türk dilinin resmi dil statüsü noktasında uğradığı hak kayıplarının topluluğun güncel durumunu etkileyen önemli gelişmelerden biri olduğu görülmektedir. Zira Kosova'nın bağımsızlık sürecinde ortaya konulan hukuki düzenlemelerle topluluğun siyasi temsil noktasında kazanımlar sağlamasına rağmen dilin resmi statüsüne dair 2006 yılındaki Dillerin Kullanılması Kanunu kapsamında yerel düzeyde %5 ve %3 önkoşulu bağlamında kullanıma tabi tutularak ulusal düzeyde resmi dil statüsünün ortadan kaldırılmasının bu sürecin sonuçlarından birini oluşturduğu söylenebilir. Bu noktada Türkçe'nin Prizren'de resmi dil statüsüne ilişkin Türkiye'nin gösterdiği kararlı tutumun topluluğun statüsüne dair önemli bir gelişme olduğu görülmektedir.

2008 Anayasası kapsamında ise Türk dilinin yerel düzeyde resmi dil statüsü veya resmi kullanımda olmasına yönelik topluluk tarafından KDTP temsilcileri ve Ankara'ya yönelik eleştirilerin söz konusu olduğu görülmektedir. Ancak bu noktada, Ankara'nın ve KDTP temsilcilerinin etnik uyuşmazlıkların yaşandığı ve yeni bağımsızlığını kazanmış bir ülkede dil konusu üzerinden etnik milliyetçilik yönünde çekişlerin yapılmasının tehlikeli bir durum oluşturabileceği noktasında bu şekilde bir tutum içinde yer aldığı söylenebilir. Bununla birlikte 2008 Anayasası itibarıyla Kosova'yı oluşturan topluluklardan biri olarak tanımlanan azınlığın siyasi, sosyal, kültürel olarak hukuki zeminde haklarının güvence altında olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin Kosova'ya ilişkin politikaları bağlamında ise çoğunluğu Müslümanlardan oluşan bir ülkede Müslüman bir azınlık olması dolayısıyla topluluk hakkındaki politikalarında daha hassas bir yaklaşım benimsemeye çalışan Türkiye'nin çoğunluk Arnavut nüfus üzerinde kontrolünü kaybetmemek doğrultusunda genel çerçeveli bir perspektif ile azınlığın durumunu gözetmeye çalıştığı görülmektedir. Zira TİKA, YTB, YEE gibi kuruluşlar bünyesinde Kosova'da yürütülen projelerin hedef kitlesi bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Topluluğun güncel durumuna ilişkin olarak ise ekonomik anlamda işsizlik sorununun topluluğun durumunda en önemli sorunların başında geldiği görülmektedir. Diğer taraftan dilin resmi kullanımında Kosova kurumlarında gerekli özenin gösterilmemesi dolayısıyla topluluğun sorunlar yaşamasının bir diğer önemli sorun olduğu ifade edilebilir. Bu noktada sonuç itibarıyla topluluğun anayasal düzlemde

haklarının güvence altında olmasına rağmen uygulama noktasında gerekli önlemlerin alınmamasından kaynaklanan sorunların topluluğu etkilemeye devam ettiği ifade edilebilir.

SONUÇ

Çalışma kapsamında elde edilen bulgulara göre azınlığa ilişkin kavramsal ve kuramsal çerçevede, Balkan Savaşları sonrası dönemde sırasıyla Sırp Krallığı, SHS Krallığı ve Yugoslavya Krallığı topraklarına dâhil olan Kosova'da, Güney Slavlardan oluşan toplumun çoğunluğundan sayı bakımından küçük bir grubu oluşturmaları, etnik köken ve kullanılan dil bakımından toplumun çoğunluğundan farklı özelliklere sahip olmaları, toplumda başat (egemen) konumda yer almamaları ve hâkimiyeti altına girdikleri toplumlarda bu farklılık unsurlarını korumaya ilişkin dayanışma içinde olmaları dolayısıyla Kosova Türk topluluğunun uluslararası hukuk çerçevesinde azınlık tanımına dâhil olduğu görülmektedir. Bununla birlikte azınlıklara ilişkin sınıflandırma esasına göre başka bir devletin sınırları içinde yaşamalarına rağmen Türkiye ile olan anavatan soydaş ilişkisi bağlamında Kosova Türklerinin ulusal azınlıklar grubu içinde yer aldıkları görülmektedir.

Çalışma kapsamında elde edilen bulgulardan bir diğerine göre Kosova Türkleri bakımından tarihsel süreç içerisindeki önemli dönüm noktalarından birini Balkan Savaşları'yla birlikte meydana gelen gelişmeler oluşturmaktadır. Zira Balkan Savaşları öncesi dönemde içinde buldukları toplumda demografik olarak üstünlüğe sahip olan topluluğun savaş sırasında yaşanan mezalim ve göçlerle sayıları giderek azalırken resmi olarak kayıtlarda yer almasa da azınlık konumuna düştükleri görülmektedir. Soğuk Savaş dönemine kadar SHS Krallığı ve Yugoslavya Krallığı hâkimiyeti altında bulunan Kosova'da, ulusal kimlikleri üzerinden tanımlanmayan Türk topluluğunun mensup olunan dini inanç üzerinden "Müslümanlar" olarak tanımlandığı görülmektedir. Esasen bölgedeki Türk topluluğunun haklarının gerek Osmanlı Devleti gerek Türkiye Cumhuriyeti döneminde ilgili devletlerle yapılan anlaşmalar çerçevesinde gözetildiği görülmekle birlikte ilgili devletlerin yükümlü kılındığı bu hususların tatbiki konusunda ihmallerinin olduğu görülmüştür. Balkanlar'ın diğer bölgelerinde de ortaya çıkan Osmanlı Devleti'nin beşeri ve kültürel mirasına karşı Müslüman-Türk unsurları ötekileştirme politikalarının Krallıkta bünyesinde yoğun bir şekilde uygulandığı görülmektedir; iskân programı, dini inanca yönelik kısıtlamalar, toprak reformu kapsamında ekonomik alanda zorbalık baskı uygulamalarının en önemlilerini oluşturmaktadır.

Diğer taraftan Türk topluluğunun tarihsel süreç içerisindeki gelişiminde önemli dönüm noktalarından birini de İkinci Dünya Savaşı sırası ve sonrasında meydana gelen gelişmeler oluşturmaktadır. Zira savaş sırasında Almanya'nın işgaline uğrayan Yugoslavya'da, işgale karşı direniş gösteren cephede yer almalarına rağmen, savaş sonrasında Sosyalist Yugoslavya devleti tarafından Makedonya'daki Yücel Teşkilatı davası örneğinde, korkuyla sindirilmeye çalışılan Türk topluluğunun Yugoslavya devletine karşı oluşan güven kaybı uzun bir süre devam etmiştir. Bununla birlikte Soğuk Savaş dönemi konjonktüründe Türkiye ile Yugoslavya devletleri arasındaki zıt kutuplaşmanın ve Tito'nun YSFC bünyesinde sosyalizmin yerleştirilmesi amacıyla yürüttüğü baskı uygulamalarının Türk topluluğunun içinde kaldığı açmazlarda büyük bir rolü olduğu söylenebilir. Zira YSFC'de 1946 Anayasası'nda Türk topluluğunun ulusal kimliğine ilişkin herhangi bir ifadeye yer verilmediği ve Kosova'nın 1948 yılındaki tüzüğünde de Türk varlığına ilişkin herhangi açıklamanın olmadığı görülmektedir.

Bir diğer hususa göre ise YSFC bünyesindeki içsel dinamiklerin ve dönemsel uluslararası gelişmelerin Türk topluluğunun Kosova'daki hukuki statüsünde önemli bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Zira 1948 yılından sonra SSCB ile ilişkileri bozulan ve diğer Doğu Bloku ülkeleri nezdinde itibarı sarsılan Yugoslavya'nın Türkiye ile ilişkilerini onarması diğer yandan Arnavutluk'un Yugoslavya'daki Arnavutları YSFC yönetimine karşı kışkırtması doğrultusunda YSFC bünyesinde, Arnavutların gücünün kırılması amacıyla Türklerin ulusal kimliğinin önplana çıkarıldığı söylenebilir. Bu kapsamda 1951'de Kosova-Metohiya Özerk bölgesine ilişkin önergeyle ulusal kimlikleri üzerinden tanımlanan Türk topluluğunun uluslararası hukuk çerçevesinde azınlık olarak tanımlanması bu gelişmeyle açıklanabilir. Azınlık olarak tanımlanan Türk topluluğunun ana dilde eğitim verilen okulların açılması ve dernek kurma, radyo ve TV yayınları gibi kültürel ve sanatsal faaliyetlere başlaması azınlığın tarihsel gelişiminde önemli dönüm noktalarından birini oluşturmaktadır. Türk topluluğunun hukuki statüsü ve hakları bakımından YSFC bünyesinde ortaya konulan yasal düzenlemelerle yeni kazanımlar elde ettiği görülmektedir. Zira 1963 yılındaki yasal düzenlemede Türk varlığının somut bir şekilde ortaya konulması bu duruma iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Çalışma kapsamında elde edilen diğer bir bulguya göre ise Türk topluluğunun YSFC dâhilinde ileri sürülen yasal düzenlemelerle azınlık hakları noktasında yeni kazanımlar elde etmesine rağmen Türkiye'ye göçünün belirli aralıklarla devam etmesi olağandışı bir durum olarak görülmüştür. Çalışmada ele alınan tarihsel süreç kapsamında, bu duruma etki eden gelişmelerin Soğuk Savaş döneminin ilk yıllarında YSFC tarafından Türk topluluğu üzerinde oluşturulan korku ve sindirme faaliyetlerinin çok önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, ortak din olgusu üzerinden Arnavut nüfusun Türkler üzerinde kurduğu yumuşak asimilasyon faaliyetlerinin de önemli bir rol oynadığı gözlemlenmiştir. Özellikle Türk dilinde eğitim almanın gerekli olmadığı yönünde ailelerin çeşitli yollarla tehdit edilmesi ve kimi dönemlerde, Türklerin Osmanlı Devleti döneminde Türkleşmiş Arnavutlar olduğu yönündeki söylemler doğrultusunda ortaya çıkan baskıların göç hareketliliğine yol açtığı görülmektedir.

Bir diğer husus ise 1974 Yugoslavya Anayasası'nın Türk topluluğunun Kosova'daki hukuki statüsünde zirve noktasını teşkil etmesidir. Zira Kosova'nın kurucu unsurlarından biri olarak tanımlanan topluluğun ana dilinin Arnavut ve Sırp dilleriyle birlikte Kosova genelinde resmi dil statüsü elde etmesi oldukça önemli bir kazanım olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışma kapsamında elde edilen diğer bir bulguya göre Arnavut-Sırp etnik uyuşmazlığının ana merkezinde azınlık olarak bulunmalarının topluluğun karşılaştığı büyük açmazlarda önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Kosova'daki demografik üstünlüğü kendi lehine sağlamak amacıyla hareket eden Kosova Arnavutları ve Sırplarının diğer toplulukları bu doğrultuda yönlendirmeye çalışması 1999 NATO müdahalesi sürecine kadar devam etmiştir. Türk azınlığın özellikle ortak din olgusu üzerinden Arnavut nüfusun baskı uygulamalarından dolayı ulusal kimlik mücadelesinde devamlı tetikte olduğu görülmüştür. Zira Sırp otoritelerinin Kosova'daki Arnavut etkisini kırmak amacıyla diğer toplulukların varlığını öne çıkarmaya ilişkin stratejik yaklaşımı karşısında Kosova'daki Arnavut üstünlüğünü gölgeleyebilecek tüm oluşumlara karşı baskıyı artıran Arnavutların Türk azınlığın ulusal kimliğinin geleceği bakımından daha büyük bir tehlike oluşturduğu görülmektedir. Esasen, Kosova'nın özerkliğinin ortadan kaldırılmasıyla Arnavut-Sırp etnik uyuşmazlığının tırmanışa geçtiği dönemde azınlığın haklarını kullanımı noktasında Miloşević yönetiminin Türkiye'den destek almak amacıyla Türk azınlığa sunduğu

olanaklar dikkati çekmektedir. Bosna'daki derin insan hakları ihlallerine kadar Kosova'nın Yugoslavya içerisindeki özerk bölge statüsü dışında kendi iç siyasi dinamikleri doğrultusunda Kosova konusunda Miloşeviç yönetimiyle ters düşmeyen Türkiye'nin azınlığın durumuna önemli katkılar sağladığı söylenebilir.

Azınlığın durumu ve hukuki statüsü bakımından diğer bir dönüm noktasını da 1999 NATO müdahalesi sonrası dönemde Kosova'da ortaya çıkan gelişmeler oluşturmaktadır. Zira uluslararası yönetim altında bulunan Kosova'da özellikle UNMIK Özel Temsilci Bernard Kouchner dönemindeki yasal düzenlemelerin kazanılmış hakların kaybedilmesi noktasında önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. UNMIK yasal düzenlemelerinde, Türk dilinin Kosova'daki resmi dil statüsünün ortadan kaldırılması ve Türklerin varlığının sorgulanmasına yol açan taraflı yaklaşımıyla dikkati çeken Özel Temsilci Kouchner'in bu uygulamalarının uzun vadeli sonuçları 2006'daki Dillerin Kullanımına İlişkin Yasa Tasarısı görüşmelerinde belirgin bir şekilde görülmüştür. Diğer taraftan, Kouchner dönemi sonrasındaki yasal düzenlemelerle birlikte özellikle Kosova'nın bağımsızlık sürecine girdiği dönemde, Kosova Meclisi'nde azınlığı temsil etme imkânı bulan KDTP'nin faaliyetleriyle Türk topluluğunun ulusal kimliği somut bir şekilde kabul edilmiştir. Esasen bu süre zarfında, Türkiye'nin de KFOR bünyesindeki Türk taburu ve TİKA aracılığıyla farklı alanlarda Kosova'nın yeniden yapılandırılması sürecinde rol almasıyla, 1990'lı yıllarda bozulan Türk-Arnavut ilişkilerini onarıcı bir işlev gördüğü görülmüştür. Türk azınlık temsilcilerinin dilin resmi statüsüne ilişkin yürüttüğü mücadelede özellikle Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla İsmail Cem'in yürüttüğü çok yönlü aktif politikanın Türk azınlığın durumuna katkıları takdire şayandır.

2006 yılında Kosova'da dillerin kullanımına ilişkin yasa tasarısı görüşmelerinde Türk topluluğu temsilcilerinin 1974 Anayasası kapsamında Kosova genelinde Türk dilinin resmi dil statüsüne ilişkin taleplerinin Arnavut yetkililer tarafından reddedilmesinde UNMIK Özel temsilcisi Kouchner dönemindeki uygulamaların uzun vadeli sonuçları görülmektedir. Benzeri şekilde, yasada öngörülen yüzdeler kapsamında dışında Türk dilinin Prizren'de resmi dil olarak kabul edilmesine ilişkin azınlık temsilcileri tarafından sunulan önerenin mecliste kabul edilmemesi noktasında yine Özel Temsilci Kouchner dönemi uygulamalarının etkileri görülmektedir. Bu noktada

Türkiye'nin Kosova Meclisi'nin almış olduğu bu kararın Türk topluluğunun kazanılmış hakları bakımından bir geriye gidiş olduğu yönündeki uyarıcı yaklaşımıyla Meclisin yeni bir karar almasını sağlaması Türk topluluğunun azınlık hakları noktasında önemli bir gelişme olarak kabul edilmektedir.

Bağımsız Kosova Cumhuriyeti Anayasası'nda ise Arnavut olmayan diğer etnik grupların topluluklar olarak tanımlandığı görülmektedir. Anayasa metninde, Kosova'yı oluşturan Arnavut olmayan toplulukların temel hak ve özgürlükler dışında, bireysel veya kolektif olarak kullanabileceği özel haklara yer verildiği görülmektedir. Bu noktada Kosova Türk topluluğunun siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel haklarının anayasal güvence altında olduğu söylenebilir. Ancak çalışma kapsamında elde edilen bulgular ışığında, topluluğun söz konusu hakları kullanmada birtakım sorunlarla karşılaştığı görülmüştür. Özellikle Türk dilinin resmi dil olarak kullanımına ilişkin Kosova kamu kurum ve kuruluşlarında topluluğun ana dilde hizmet alabilmesi noktasında sorunların devam ettiği görülmektedir.

Çalışma kapsamında elde edilen bulgulardan bir diğerine göre NATO müdahalesi sonrası dönemde, Kosova'da etkili olmaya başlayan Türkiye'nin Kosova ile ilişkilerinin özellikle 2018 yılına kadar kardeş ülke profiliyle yürütüldüğü görülmüştür. Kosova'daki çoğunluk Arnavut nüfusu da gözeten bir yaklaşımla genel çerçeveli bir yaklaşım sergileyen Türkiye'nin Türk azınlığın durumuyla yakından ilgilenmeye çalıştığı görülmektedir. Değişik alanlarda kurulan işbirlikleri bağlamında Kosova'nın kalkınmasına destek sağlayan Türkiye'nin TİKA, YTB, YEE gibi kuruluşlarla eğitimden, kültürel faaliyetlere, sağlık alanından, tarım ve hayvancılığa kadar geniş bir alanda Türk azınlığın da faydalanacağı projelere önyak olduğu gözlemlenmiştir. Diğer taraftan Kosova'daki Türk azınlık ile Türkiye'deki Arnavut nüfusun ülkeler arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesinde kayda değer bir etkiye sahip olduğuna ilişkin söylemlere çok sık rastlanmaktadır. Diğer taraftan 2016 yılındaki askeri darbe girişimi doğrultusunda FETÖ yapılanmasına dair yurt dışında yürütülen operasyonlar bağlamında, Başbakan Erdoğan'ın dönemin Kosova Başbakanı Haradinaj'ı sert bir dille uyarmasıyla başlayan ihtilafın iki ülke arasındaki ilişkilerde çok büyük bir anlaşmazlığa yol açmadığı görülmekle birlikte sözü edilen yapılanmaya ilişkin Kosova hükümetinin gerekli önlemleri almaması dolayısıyla Ankara ile Priştine arasında oluşabilecek

anlaşmazlığın Türk azınlığın durumunda orta ve uzun vadede olumsuzluk yaratacağı düşünülmektedir.

Çalışma kapsamında elde edilen bulgulardan bir diğerine göre Kosova'nın genç bir ülke olması dolayısıyla ekonomi alanında birtakım sorunlar bulunduğundan Kosova halkının büyük bir bölümünün işsizlik sorunuyla karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Bu çerçevede son yıllarda Kosova'dan Avrupa ülkelerine yoğun bir göçün yaşandığı gözlemlenmektedir. Diğer taraftan Eski Yugoslavya döneminde genellikle kamu kurum ve kuruluşlarında istihdam edilen Türk topluluğu mensuplarının 2000 yılı sonrasında iş yerlerinden uzaklaştırılmalarına bağlı olarak zorlu bir dönemin içine girdikleri görülmektedir.

Bununla birlikte hâlihazırda Türk azınlığın karşılaştığı en büyük sorunlardan birini dili resmi olarak kullanmada Kosova kurumlarının gerekli önlemleri almamasından kaynaklanan sorunlar oluşturmaktadır. Zira dilin kullanımının anayasada güvence altında olmasına rağmen uygulama aşamasında sorunların devam ettiği görülmektedir. Eğitim alanında ise Türk dilinde eğitim verilen sınıflardaki öğrenci sayılarının giderek azalmasına bağlı olarak sınıfların kapanmasının azınlığın ana dilde eğitim alabilmesi noktasında önemli bir sorun olduğu görülmektedir. Ayrıca ders kitaplarının, araç ve gereçlerinin Türkçe olarak temini konusundaki sorunların devam ettiği bilinmektedir. Basın, yayın faaliyetlerinde de hukuki zeminde bir engel bulunmamasına rağmen Kosova Radyo Televizyonu'nda Türk dilindeki yayınların süresiyle ilgili olarak, azınlık mensuplarının taleplerinin tam olarak karşılanmadığı görülmektedir. Bununla birlikte dergi ve gazete yayımlarıyla radyo yayınlarından bazılarının maddi imkânsızlıklar dolayısıyla sona erdiği görülmektedir. Aynı zamanda, bazı meslek alanlarında Arnavut dilini iyi düzeyde kullanma koşulunun bulunması dolayısıyla azınlık mensuplarının bu alanlara başvuramadığı görülmektedir. Dolayısıyla Türk azınlık mensubu bazı ailelerin okul sonrasında işsiz kalmaması için çocuklarını Arnavutça eğitim verilen okullara yönlendirdiği dikkati çekmektedir.

Bu kapsamda, Kosova'daki mevcut durumda salt Türk azınlığı değil Kosova halkını derinden etkilemeye devam eden işsizlik sorunlarına yönelik Kosova yönetimi tarafından ekonomik yapının geliştirilmesi noktasında düzenlemelerin yapılmasıyla istihdam sorunlarına çözüm bulunmasının gerekliliği öne çıkmaktadır. Bu noktada

Kosova'nın genç bir ülke olması dolayısıyla özellikle sağlık, eğitim gibi kamu hizmetlerinde yeterli ölçüde gelişme olmaması olağan bir gelişme olarak karşılanabilir ancak Kosova yönetimi tarafından kamu kuruluşlarına gerekli ölçüde fon aktarımı yapılmamasından kaynaklanan sorunların toplulukların durumlarına etkileri oldukça dikkati çekmektedir. Ekonomik alandaki sorunlar noktasında, Türkiye'nin Kosova'daki işbirliği alanları bağlamında gerçekleştirilecek yatırımların toplulukların istihdamına katkı sağlayabilecek nitelikte olmasıyla topluluğun sosyal-ekonomik alandaki sorunlarının çözümüne yönelik belirli ölçüde bir gelişme sağlanabileceği düşünölmektedir. Diğer taraftan TİKA, YTB, YEE gibi kuruluşların faaliyetleri bağlamında Kosova'da sosyal, ekonomik, kültürel, eğitim gibi alanlarda, saha çalışması yapılması doğrultusunda topluluğun sorunlarının çözümüne yönelik faaliyetlerin gerçekleştirilmesiyle topluluğun durumuna olumlu yönde katkılar sağlanabileceği dile getirilebilir.

Bununla birlikte, dilin resmi olarak kullanımı noktasında özellikle belediyelerde Kosova kurumlarında donanım ve personel eksikliğine bağlı olarak oluşun sorunlara yönelik Kosova yönetimi tarafından gerekli desteğin sağlanmasıyla toplulukların ana dilde hizmet noktasında sorunlarına bir ölçüde çözüm sağlanabilir. Aynı zamanda benzeri şekilde belediyeler bünyesinde kanunun öngördüğü hükümlerin pratiğinde gerekli önlemlerin alınmaması noktasında sorunlar bulunduğundan Kosova yönetimi tarafından bu bağlamda etkili bir denetim mekanizması oluşturmasının gerekli olduğu ifade edilebilir.

Eğitim alanında ise diğer alanlara benzer şekilde Kosova kurumlarında maddi yetersizliklerden kaynaklanan sorunların çözümlenmesi dışında kanunun öngördüğü hakları kullanmada Kosova kurumlarında ihmallerin devam etmemesi adına gerekli denetimin sağlanmasının gerekliliği öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra halihazırda Kosova'da Arnavut dilinin ulusal düzeyde resmi dil statüsünde olması dolayısıyla hemen her alanda Arnavutça'nın kullanılması noktasında topluluğun Kosova'da topluma tam anlamıyla entegrasyonu bakımından Türk dilini muhafaza etmek önkoşuluyla Arnavut diline hâkim olmasının gerekliliği öne çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

AĞANOĞLU H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*, 1. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık, 2001.

AKGÜL Hüseyin, *Azınlık Kavramı: Azınlıklarla İlgili Düzenlemeler Azınlık Kavramı ile ilgili Temel Sorunlar ve Avrupa Birliği Ülkelerinde Azınlıklara Bakış*, İzmir: Akademi Kitabevi, 2003.

ARSAVA Ayşe Füsün, *Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi, 1993.

BALLA Shefqet, *Yeni Bir Kosova'nın Doğuşu*, 1. Basım, İzmir: Zeus Kitabevi, 2008.

BORA Tanıl, *Bölgeler Sorunlar Yugoslavya Milliyetçiliğinin Provokasyonu*, İstanbul: Birikim Yayınları, 1995.

CRAMPTON R. J, *İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Balkanlar*, çev. Emel Kurt, İstanbul: Yayın Odası.

ÇAĞ Galip, *Avrupa'nın Ötekisi Balkanlar*, Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Avrasya Stratejik Uygulama ve Araştırmalar Merkezi Avrasya Araştırmaları Serisi, 2012.

ÇELİK Bilgin, *Dağılan Yugoslavya Sonrası Kosova ve Makedonya Türkleri*, 1. Basım, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2008.

ERİM Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri Cilt:1 (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953.

JELAVİCH Barbara, *Balkan Tarihi* 2, 4. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2015.

GEMALMAZ Mehmet Semih, *Devlet, Birey ve Özgürlük*, 3. Baskı, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2016.

KARATAY Osman, *Kosova Kanlı Ova*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.

KENAR Nesrin, *Yugoslavya Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutu*, Ankara: Palme Yayıncılık, 2005.

KUT Şule, "Kosova: Milliyetçiliğın Kördüğümü", *Balkanlarda Kimlik ve Egemenlik*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.

KUT, "Kosova Türkleri Nasıl Bir Gelecek", *Balkanlar'da Kimlik ve Egemenlik*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.

KURUBAŞ Erol, *Asimilasyondan Tanınmaya: Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı*, İstanbul: Küre Yayınları, 2017.

MALCOLM Noel, *Kosova: Balkanları Anlamak için*, (Çev. Özden Arıkan) İstanbul: Sabah Kitapları, 1998.

MCCARTHY Justin, *Ölüm ve Sürgün; Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı: 1821-1922*, (Çev. Fatma Sarıkaya), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012.

NUREDİN Abdülmecit, *Balkanlardan Türkiye'ye Göç ve Etkileri*, Ankara: Çağla Yayıncılık, 2011.

ORAN, Baskın, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, Ankara: İmaj Yayınevi, 2001.

ÖZLEM Kader, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası 1991-2014*, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayıncılık, 2016.

ÖZLEM Kader, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayıncılık, 2019.

SANDER Oral, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, 22. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2011.

SİPAHİOĞLU Bahtiyar, *Balkanların Son kalesi Mamuşa*, 1. Baskı, Bursa: Gülmat Ofset Matbaacılık, 2007.

SİPAHİOĞLU Bahtiyar, *Dünden Bugüne Balkanlar*, 1. Baskı, İstanbul: Akademi Yayıncılık, 2010.

TROÇKİ Lev, *Balkan Savaşları*, (Çev. Tansel Güney), 4. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, Şubat 2019.

ÜLGER İrfan Kaya, *Yugoslavya Neden Parçalandı*, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2003.

VICKERS Miranda, *Between Serb and Albanian A History of Kosovo*, Columbia University Press, New York, 1998.

MAKALELER

AĞIR Bülent Sarper, *Güvenlik ve Göç Kavşağında Kosova Sorunu*, Ankara, *A.Ü.S.B.F.D.* Cilt 69, Sayı 3 (2014), ss.455-479.

AKGÜN Sibel, "Kosova'da Yeniden Yapılandırma Çalışmaları Kapsamında Bugünkü Durum", *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10 (Yaz 2012), ss.250-268.

AKGÜN Sibel, "Kosova Türklerinin Tarihten Bugüne Kimlik Mücadelesi", *Karadeniz Araştırmaları*, Yaz 2012, ss.11-36.

AKSU Fuat, "Kosova Krizinde Türkiye'nin Dış Politikası", *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, ss.1-41.

AKŞİN Sina, FIRAT Melek, “İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar”, *Balkanlar*, İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, 1993,ss.98-125.

AKTEPE Münir, “Kosova”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26,Ankara, 2002, ss.216-219.

ALKAN Necmettin, “Yugoslavya’nın Dağılması”, *Balkanlar El Kitabı, Cilt II: Çağdaş Balkanlar*, (Der.) Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, KaraM & Vadi Yayınları, Ankara, 2007, ss.33-54.

ARUÇI Muhammed, “Osmanlı Dönemi Sonrası Kosova” *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, Ankara, 2002, ss. 219-221.

OKUR Mehmet, “ Balkan Savaşları”, *Balkanlar El Kitabı Cilt:1*, Der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ), Vadi Yayınları, Ankara, 2006, ss.612-624.

ALPKAYA Gökçen, “Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Bağlamında Azınlıklara İlişkin Bazı Gelişmeler”, *İnsan Hakları Yıllığı*, ss. 147-176.

ARI Tayyar, PİRİNÇÇİ Ferhat, “Soğuk Savaş Sonrasında ABD’nin Balkan Politikası”, *Alternatif Politika*, Cilt. 3, Sayı. 1(Mayıs 2011), ss.1-30.

BALCI Ali, “Kosova: Arnavut Sorununun Kilit Bölgesi”, (Ed.) Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, *Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları* Cilt 1, Ankara: Nobel Yayınları,2010,ss.751-768.

BİLGİÇ Tuba Ünlü, BİLGİÇ Bestami S., “Kosova Türkleri’ Sıradışı Bir Türk Diasporası”, *Bilig*, Yaz 2012, ss.41-62.

BOZKURT Giray Saynur “Tito Sonrası Dönemde Eski Yugoslavya Bölgesindeki Türkler ve Müslümanlar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt 2 (Kış 2010), ss.51-95.

ÇAVUŞOĞLU Halim, Yugoslavya Makedonya’dan Türkiye’ye 1952-67 “Kitleleş” Göçü ve Bursa’daki Göçmen Kesimi, *Mülkiye*, Cilt 30, Sayı 251, ss.51-84.

COŞKUN Birgül Demirtaş, “Kosova’nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008)”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 27 (Güz 2010), ss.51-86.

ÇEVİKBAŞ Ahmet, “Müttefik Güç Harekâtı İnsani Müdahalelerin Bir İstisnası mıdır? NATO’nun Kosova’ya Yönelik Harekâtının Uluslararası Hukuk ve Askeri Bakış Açılarında Değerlendirilmesi” *Savunma Bilimleri Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2(Kasım 2011), ss.18-57.

DEMİR Hakan, “Federalizm – Ünitarizm İkileminde Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı’nda Siyasal Yaşam (1918-1929)”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, Aralık 2013, ss.91-114.

ELMAS Nursel, “Kosovalı Türkler: Dilleri ve Kültürleri”, *Bilig*, Yaz 2014, ss.131-152.

JABLE Ergin, “Kosova Türklerinin Dil(sızlığı)i ve Hak(sızlık)ları”, *Yeni Türkiye*, S.69 (2015), ss. 5008-5012.

ERGÜL Hüseyin Fazlı, “Kosova’da Türkçe Eğitim ve Sınıf Öğretmeni Yetiştirme İhtiyacı”, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 13 (2009), ss.39-51.

GÜRKAN İhsan, “İkinci Dünya Savaşından Günümüze Değın Balkanlar (1945-1989)”, *Balkanlar*, İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, 1993, ss.128-178.

İNALCIK Halil, “Türkler ve Balkanlar”, *Balkanlar*, İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, 1993, ss.10-32.

KARABULUT Bilal, “Helsinki’den Astana’ya Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü (AGİT): AGİT’in Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akademik Bakış*, Sayı 8 (Yaz 2011), ss.69-93.

KURAN Ercüment, Birinci Dünya Savaşı, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 6, 1992, ss. 199-200.

LEVENT Zeynel, “Tarihi Süreçte Kosova”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, S. 52 (Güz 2013), ss. 853-874.

MUZBEG İskender “Hukuki Belgeler Çerçevesinde Kosova Türkleri”, *Balkan Türkleri Balkanlar’da Türk Varlığı*, Ankara: ASAM Yayınları, 2003, ss.98-123.

ODUNCU Tunahan, “1999 Kosova Krizi ve NATO'nun Kosova Müdahalesi”, *MAKÜ-BİFD*, Cilt 2, Sayı 1, 2019, ss.1-15.

OĞULTÜRK M.Cem, “Kosova’nın Bağımsızlık Süreci Kapsamında ABD Dış Politikasının Analizi” *Güvenlik Stratejileri*, Sayı 19, Yıl 10, ss.99-132.

OKUMUŞ Salih, H. Hüseyin Demir, Murat Çoban, “Kosova’da Yayımlanan Türkçe Gazete ve Dergiler”, *Uluslararası Dil ve Edebiyat Çalışmaları Konferansı “Balkanlarda Türkçe” Hëna e Plotë “Beder” Üniversitesi 14-16 Kasım 2013; Tiran / Arnavutluk, Bildiri Kitabı*, Cilt 2, ss. 252-267.

OKUMUŞ Salih, “Yüz Yıllık Yalnızlık: İmparatorluktan Azınlığa Kosova’da Türkler”, *Karadeniz Araştırmaları Merkezi*, XIV/54 (Yaz 2017), ss.1-18.

OKUR Mehmet, “Balkan Savaşları”, *Balkanlar El Kitabı*, Cilt:1, Der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ), Vadi Yayınları, Ankara, 2006, ss.612-624.

OKUTAN Çağatay, “Teori ve Uluslararası Metinlerde Azınlık Tanımı”, *Ankara, A.Ü. S.B.F.D*, S.59-2, ss.59-73.

OKTAY Emel G. ve JONILDA Rrapaj, “Sosyal İnşacılık Açısından Kosova’nın Kimliği: Bağımsızlık Sonrasında Ortak Bir “Kosovalı” Kimliği Oluşturmak Mümkün mü?”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 13, Sayı 49 (2016), ss.43-59.

ORAN Baskın, “Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler (Bulgaristan, Makedonya, Kosova)”, *Ankara, A.Ü.S.B.F.D.*, Cilt 48 (1993), ss.121-147.

ÖZÇELİK Mevlit, “Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı: Sırlar ve Hırvatlar Arasındaki Sorunlar ve Krallığın Yıkılışı (1918-1929)”, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 6, ss.19-53.

ÖZDAĞ Abdullah, ÖNAL Bekir, “Kosova Sorunu ve Kosova’nın Bağımsızlık Süreci”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 61 (Mayıs-Haziran 2017), ss.556-569.

ÖZLEM Kader, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD’nin ve Türkiye’nin Balkanlar Politikalarının Bosna Hersek, Kosova ve Makedonya Krizleri Örneğinde İncelenmesi” *Balkan Araştırması Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1 (Ocak 2012), ss.23-40.

ÖZLEM Kader, “Kosova Sorunu Ekseninde Küresel Aktörlerin Politikalarının Analizi”, *İstanbul: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları*, Şubat 2017, ss.99-120.

ÖZLEM Kader, “Balkan Savaşları (1912-1913)”, *Diplomasi Tarihi 1*, Ed.Barış Özdal-R. Kutay Karaca, 2. Baskı, Dora Yayınları, Bursa, 2017, ss.553-585.

RECEPOĞLU Altay Suroy, “Kosova’daki Türk Dernek ve Kuruluşları”, *Tarih Boyunca Avrupa Kavşağı Kosova*, (Der.) Osman Baymak, Prizren: Bay Yayınları, 2008, ss.182-192.

SANCAKTAR Caner “1980 Sonrası Kosova Krizi: Milliyetçiliğin Hakimiyet Mücadelesi”, *Konferans Bildirisi*, Kocaeli, Nisan 2017,

SANCAKTAR Caner, “Yugoslavya’nın Yıkılışında Sırp Milliyetçiliğinin Rolü”, *IX. IBANESS Kongreler Serisi*, Edirne / Türkiye, 29-30 Eylül 2018, ss.1-12.

SOYSAL İsmail, “Günümüzde Balkanlar ve Türkiye’nin Tutumu” (1989-1992)”, *Balkanlar*, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı, İstanbul, 1993, ss.180-240.

TAŞDEMİR Fatma, YÜRÜR Pınar, “Kosova Sorunu: Tarihi ve Hukuki Bir Değerlendirme”, *Ankara, G.Ü.İ.İ.B.F*, S 3/99, ss.135-152.

TUNÇ Hasan, “Uluslararası Sözleşmelerde Azınlık Hakları Sorunu ve Türkiye” *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1-2 (Haziran-Aralık 2004), ss.142-200.

TÜRBEDAR Erhan, Tarihte Değişen Siyasi ve Sosyal Dengeler İçinde Kosova Türkleri, *Balkan Türkleri, Balkanlar’da Türk Varlığı*, Ankara: ASAM Yayınları, 2003, ss.61-97.

TÜRKOĞLU Emir, “Kosova Arnavutlarının Milliyetçiliği”, *Balkan Diplomasisi*, (Ed.) Ömer E. Lütem, Birgül Demirtaş Coşkun, Ankara: ASAM Yayınları Balkan Araştırmaları Dizisi, 2001, ss.103-130.

URAL Selçuk, “Balkanlarda Aşırı Milliyetçiliğin Gölgesinde Kosova ve Bağımsızlık”, *Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 5(1), ss.149-180.

ÜLGER İrfan Kaya, “Kosova’nın Bağımsızlığının Self Determinasyon Çerçevesinde Analizi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, KOSBED, 2016.

ÜSTÜN İbrahim, “1999 Etnik Çatışmalar Sonrası, Birleşmiş Milletler Geçici Yönetiminde Kosova'nın durumu”, *Atatürk Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2 (Şubat 2010), ss.295-308.

YILDIRIM Seyfi, “Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikaları Çerçevesinde Göç Ve Göç Politikaları (1921-1960)”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırma Dergisi*, Sayı:24, 2016, ss.273-302.

YILDIRIMLIDAL İnan “Yugoslavya’nın Dağılması Sürecinde Türkiye’nin Uluslararası Örgütleri Krize Yönlendirme Çabaları”, *İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 20, Sayı:3, 2018.

YILMAZ Ayhan Nuri, KILIÇOĞLU Gökmen “Balkanlar’da YTB ve TİKA’nın Türk Kamu Diplomasisi Kurumları Olarak Faaliyetleri ve Türkiye’nin Bölgedeki Yumuşak Gücüne Etkileri”, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2 (2017), ss.115-128.

YILMAZ Gözde Avrupa’da Azınlıklar ve Azınlık Hakları, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt:14, Sayı:2, Yıl 2015, ss.109-122.

TEZLER

BAŞ Numan, *Kosova Sorununun Ortaya Çıkışı ve Balkanlar Üzerine Etkileri*, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

BAYMAK Melike, II. *Dünya Savaşı Sonrası Kosova’daki Müslüman Türk Azınlığın Siyasal Hayatları*, (Yüksek Lisans Tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

ÇELİK Recep, *20. Yüzyılda Balkan Türklerinin Siyasal ve Toplumsal Örgütlenmeleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

JAKUPI Amir, *Yugoslavya’nın Dağılma Sürecinde Kosova Sorunu (1980-1995)*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

MUZBEG Bengi, *Balkan Savaşlarından UNMIK Yönetimine Kosova Türklerinin Siyasi ve Hukuki Statüsü*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

SANDER Oral, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1968.

SAVAŞ Coşkun Necmi, *İnsan Hakları Bağlamında Azınlıklar* ,(Yüksek Lisans Tezi),Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

“Sayılarla Kosova Savaşı”, *Hürriyet*, 5 Haziran 1999, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/sayilarla-kosova-savasi-39083777>, (12.04.2020).

“Barış Bekçileri Prizren’de”, *Milliyet*, 5 Temmuz 1999.

Ayhan Evrensel, “Kosova Türkleri Demokrasi Kurbanı”, Priştine, 12 Ağustos 2000, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/23338.asp>, (15. 04.2020).

Constitutional Framework For Provisional Self-Government In Kosovo, <https://www.esiweb.org/pdf/bridges/kosovo/12/1.pdf>,(10.05.2020).

UN Security Council, 4518th meeting, UN Doc. S/PV.4518 (24 April 2002), <https://digitallibrary.un.org/record/463260>, (12.05.2020).

Report of the Secretary-General on the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo, UN Doc. S/2004/613 (30 July 2004), para. 60., <https://undocs.org/pdf?symbol=en/S/2004/613>, (12.05.2020).

Bilgin Çelik, Kosova’nın Geleceği Üzerine, http://kisi.deu.edu.tr/bilgin.celik/Kosova_Sorunu.html, (29.04.2020).

Report of the Secretary-General on the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo, UN Doc. S/2007/395 (29 June 2007), para. 2. <https://undocs.org/S/2007/395>, (12.05.2020).

Gül Balkan Seferinde, *Sabah*, 12 Ekim 2005.

“No:163 – 28 Ekim 2005, BM Güvenlik Konseyi’nin Kosova’nın Nihai Statüsünün Görüşmeler Yoluyla Belirlenmesine Başlanması Yönündeki Kararı Hk.”, *Türkiye Cumhuriyet Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi*, http://www.mfa.gov.tr/no_163---28-ekim-2005_-bm-guvenlik-konseyi_ninkosova_nin-nihai-statusunun-gorusmeler-yoluyla-belirlenmesine-baslanmasi-yonundeki-kararikh_.tr.mfa, (17.05.2020).

“No:144-19 Eylül 2006, Prizren’de Türkçe’nin Resmi Dil Olmasını Öngören Teklifin Kosova Meclisi Tarafından Reddi Hk.”, *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi*, http://www.mfa.gov.tr/no_144---19-eylul-2006_-prizren_de-turkce_nin-resmi-dil-olmasini-ongoren-teklifin-kosova-meclisi-tarafindan-reddi-hk_.tr.mfa (18.05.2020).

Constitution of the Republic of Kosovo, <http://www.kushtetutakosoves.info/repository/docs/Constitution.of.the.Republic.of.Kosovo.pdf>, (18.05.2020).

OSCE Mission in Kosovo, Kosovo Communities Profiles 2010, Community Profile Kosovo Turks, <https://www.osce.org/files/f/documents/3/d/75450.pdf>, (12.05.2020).

Organization for Security and Co-operation in Europe Mission In Kosovo Communities Rights Assessment Report Second Edition December 2010,s.15. <https://www.osce.org/files/f/documents/0/1/74597.pdf>, (12.05.2020).

OSCE Mission in Kosovo, Representation of Communities in the Civil Service in Kosovo: Follow-up Report, s.8, <https://www.osce.org/mission-in-kosovo/320496>, (13.05.2020).

Nedim Emin, Kosova Siyasetini Anlama Klavuzu, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1. Baskı 2014, http://file.setav.org/Files/Pdf/20141017111147_42_kosova_web.pdf, (13.05.2020).

“Kosova’nın Ekonomisi”, *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi*, 2011, <http://www.mfa.gov.tr/kosova-ekonomisi.tr.mfa>, (18.05.2020).

Kosova’nın Genel Ekonomik Durumu Türkiye ile Ekonomik ve Ticari İlişkileri (2017 Yılı), Türkiye Cumhuriyeti Priştine Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Priştine, Mart 2018, s.13., <https://ticaret.gov.tr/data/5b8a43355c7495406a2276e2/Kosova.pdf> (18.05.2020).

OSCE Mission in Kosovo, Community Rights Assessment Report Fourth Edition, s.30. <https://www.osce.org/kosovo/99146>, (13.05.2020)

Kosova Cumhuriyeti’nde Diller Kullanım Yasası’nın Uygulanması El Kitabı, Haziran 2014, s. 12, http://www.komisioneri-ks.org/repository/docs/Udhezues_TRQ_web.pdf, (14.05.2020).

OSCE Mission in Kosovo, Municipal Language Compliance in Kosovo June 2014,s.14. <https://www.osce.org/kosovo/120010>, (14.05.2020).

“Kosova’da Türkçe Kimlik Kart Coşkusu”, *İhlas Haber Ajansı*, 9 Aralık 2013, <https://www.ihb.com.tr/haber-kosovada-turkce-kimlik-kart-coskusu-316030/>, (19.05.2020).

“Kosova Türkleri Milli Bayramı”, <http://www.23nisan-ktmb.org/ktmb/>,(19.05.2020).

“Prizren Radyosu’nda Yeniden Türkçe Yayınlar Başlıyor”, *Balkan Günlüğü*, 10 Şubat 2019, <https://balkangunlugu.com/2019/02/prizren-radyosunda-yeniden-turkce-yayinlar-basliyor/>, (19.05.2020).

“Kosova’da Türk Dilinde Gazete Basıldı”, *BAL-TÜRK*, 18 Ekim 2012, <http://www.balturk.org.tr/kosovada-turk-dilinde-gazete-basildi>, (19.05.2020).

Türkiye Cumhuriyeti Priştine Büyükelçiliği, <http://pristine.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>, (20.05.2020).

“Erdoğan’dan Kosova Başbakanı Taçi’ye tebrik telefonu”, *Vatan*, 18 Şubat 2008, <http://www.gazetevatan.com/erdogan-dan-kosova-basbakani-taci-ye--tebrik--telefonu-162690-dunya>, (19.05.2020) .

Kosova Türkiye Ticaret Odası Resmi İnternet Sitesi, <http://kt-to.org/kosova-turkiye-ticaret-odasi-ktto/?lang=tr>, (19.05.2020).

“Geçmişten Bugüne Türkiye-Kosova İlişkileri”, <http://www.tuicakademi.org/gecmisten-bugune-turkiye-kosova-iliskileri/> (19.05.2020).

“Dışişleri Bakanı Sayın Ali Babacan’ın Kosova Meclisi Genel Kurulu’nda Yaptığı Konuşma”, *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi*, Priştine, 13 Ocak 2009, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-kosova-meclisi-genel-kurulu_nda-yapmis-olduklarikonusma.tr.mfa, (19.05.2020).

“Kosova’da Elena Gjika İlköğretim Okulu’na Tadilat ve Donanım Desteği”, https://www.tika.gov.tr/tr/haber/kosova%27da_elena_gjika_ilkogretim_okulu%27na_tadilat_ve_donanim_destegi-29933, (19.05.2020).

TİKA’dan Kosova’da Okul Öncesi Eğitime Destek, https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_dan_kosova_da_okul_onesi_egitime_destek-54043,, https://www.tika.gov.tr/tr/haber/kosova_piristine_universitesinde_turk_dili_ve_edebiyat_i_bolumune_ekipman_destegi-7316, (19.05.2020).

“Erdoğan Prizren’de halka hitap etti”, İhlas Haber Ajansı, 3 Kasım 2010, <https://www.ihf.com.tr/haber-erdogan-prizrende-halka-hitap-etti-144744/>, (

Yunus Emre Enstitüsü Priştine, <https://pristine.yee.org.tr/tr/kurumsal/yunus-emre-enstitusu>, (21.05.2020.)

“Başbakan Erdoğan’dan Krasniçi’ye ‘Birlik’ mesajı” *Balkan Günlüğü*, 30 Nisan 2012, <https://balkangunlugu.com/2012/04/babakan-erdoandan-krasniciye-birlik-mesaj>, (21.05.2020).

“Erdoğan: Unutmayın, Türkiye Kosova’dır, Kosova Türkiye’dir”, *Kosova Haber*, 23 Ekim 2013, <https://www.kosovahaber.net/?page=2,9,21592>, (21.05.2020).

“Bakan Yardımcısı Kuru Kosova’yı ziyaret etti, *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi*”, http://www.mfa.gov.tr/bakan-yardimcisi-kuru-kosova_yi-ziyaret-et.tr.mfa, (21.05.2020).

“Türkiye ile Kosova arasında İkili İstihdam Anlaşması imzalandı”, İhlas Haber Ajansı, 2 Mayıs 2014, <https://www.ihb.com.tr/haber-turkiye-ile-kosova-arasinda-ikili-istihdam-anlasmasi-imzalandi-352620/>, (21.05.2020).

“ İlk başkonsolosluğu Türkiye açıyor”, *Hürriyet*, 2 Mayıs 2014.

“Keds Akademi Açıldı”, <http://www.limak.com.tr/duyurular/keds-akademi-acildi>, (21.05.2020).

“Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu’nun Kosova Dışişleri Bakanı Haşim Taçi İle Düzenlediği Ortak Basın Toplantısı”, Ankara, 19 Şubat 2015, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-kosova-disisleri-bakani-hasim-thaci-ile-duzortak-basin-toplantisi_-19-subat-2015_-an.tr.mfa, (21.05.2020).

“Kosova’da ilk Türk Başkonsolosu göreve başlıyor”, *Cumhuriyet*, 1 Eylül 2015, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kosovada-ilk-turk-baskonsolosu-goreve-basliyor-357459>, (22.05.2020).

“Kosova ile Türkiye Arasında Yükseköğretimde İşbirliği Anlaşması”, *Kosova Haber*, 21 Ekim 2015 , <https://m.kosovahaber.net/?page=2,38,32111> (22.05.2020).

Türkiye Maarif Vakfı Kosova’da faaliyetlerine başladı, Anadolu Ajansı, 25 Nisan 2017, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-maarif-vakfi-kosovada-faaliyetlerine-basladi/805069>, (22.05.2020).

Türkiye Maarif Vakfı Resmi İnternet Sitesi, <https://turkiyemaarif.org/page/30-turkiye-maarif-vakfi->, (22.05.2020).

“Kosova Başbakan Yardımcısı Pacolli: Kosova, Türkiye yanında olduğunda daha güçlü” *Anadolu Ajansı*, 26 Ekim 2017.

“Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Kosova Başbakanı Haradinaj’a Sert Sözler”, *Sabah*, 31 Mart 2018.

“Çavuşoğlu’ndan Kosova’ya FETÖ çağrısı”, *Anadolu Ajansı*, 19 Ekim 2018.

“Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu’nun Kosova’yı ziyareti”, *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi*, 19-20 Ekim 2018, <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-mevlut-cavusoglu-nun-kosova-yi-ziyareti-19-20-ekim-2018.tr.mfa>, (24.05.2020).

Kosova'da Türkçe Eğitim, Paradigma Araştırma Merkezi, <https://www.paradigmarc.org/>, (24.05.2020).

“Balkanlar'da Göç Raporu”, Emin Emin, 3 Eylül 2016, https://insamer.com/tr/balkanlarda-goc-raporu_360.html, (28.05.2020).

<http://www.kdtp.org/milletvekilleri/> (29. 05. 2020)

BM Kişisel ve Siyasal Uluslararası Sözleşmesi tam metni için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/53-73.pdf> (26.04.2109).

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi tam metni için bkz. https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf, (26.04.2019).

Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı tam metni için bkz. <https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/tr/content/106-bolgesel-ya-da-aznlik-dilleri-avrupa-sart/>, (27.04.2019).

Gökçen Alpkaya, NATO Müdahalesi Üzerine, 15 Haziran 1999, <http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/alkpaya/kosova.htm> (10.04.2020).

“Kosova'daki Kanı Durdurun”, *Hürriyet*, 9 Mart 1998, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/kosovadaki-kani-durdurun-39009126>, (10.04.2020).

BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi tam metni için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf> (27.04.202).

BM Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi tam metni için bkz. <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/32702-Soykirim-Sucunun-Onlenmesine-Ve-Cezalandirilmasina-Dair-Sozlesme.pdf>, (27.04.2020).

AGİK Kopenhag Toplantı Belgesi'nin tam metni için bkz. https://www.esithaklar.org/wp-content/uploads/2016/03/KopenhagBelgesi_TUR-.pdf (28.04.2020).

AGİK Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı'nın tam metni için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/445-458.pdf>, (27.04.2020)

Müzakereler Süreci ve Kosova Statüsüne Ait Öneri, OSCE Mission in Kosovo, Sayı 27, Mayıs 2007, <https://www.osce.org/files/f/documents/3/f/17681.pdf>, (17.05.2020).

Kosova'da Yeni Hükümet için Güven oylaması”, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kosovada-yeni-hukumet-icin-guven-oylamasi-7993765>, (17.05. 2020).

“Kosova’da Meclis Yarın Toplanıyor”, 10 Aralık 2001,
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kosovada-meclis-yarin-toplaniyor-41871>,
(18.05.2020).

“Kosova Parlamentosunda 3 Türk Vekil”, 3 Aralık 2007,
<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/kosova-parlamentosunda-3-turk-vekil-7804371>,
(12.05.2020).

“Kosova Cumhuriyeti Anayasası”, *Kosovahaber*, 11 Nisan 2020,
<https://www.kosovahaber.net/?page=2,14,56585>, (13.05.2020).

Cumhuriyet, 25 Haziran 1945, nek.istanbul.edu.tr:4444, (21.05.2020).

Ahmet Ataş, “Soğuk Savaş Sonrası Kosova Sorunu”, 7 Temmuz 2012,
<http://akademikperspektif.com/2012/07/07/soguk-savas-sonrasi-kosova-sorunu/>,
(10.04.2020).

<http://udek.beder.edu.al/>, (20.05.2020).